

Zorica Ivanović

Antropološka kritika teze o "braku kupovinom žena" kao prilog promišljanju interdisciplinarnosti*

Apstrakt: Antropološka istraživanja pokazuju da razmene i transakcije koje dovode do sklapanja braka, bez obzira na kom principu počivaju i u kom obliku se pojavljuju, ne počivaju na logici tržišta već na logici razmene dara. Na taj način se ni razmena žena za vredna materijalna dobra i dragocenosti (*bridewealth*), koja je (bila) dominantan oblik bračnih transakcija u Africi, ali i nekim delovima Azije i Okeanije, ne može tumačiti kao robna razmena i "kupovina žena". Teza o "braku kupovinom žena", razvijena u okviru viktorijanske evolucionističke paradigme, u antropologiji je odavno odbačena. Istovremeno, novija istraživanja su pokazala da razmena osobe za stvari, kao princip sklapanja braka, ne podrazumeva samo praksu razmene žena za materijalna dobra. U nekim društvima bračne transakcije počivaju na principu razmene muškarca za vredna dobra (*groomwealth*). Na taj način je još jednom dovedena u pitanje ne samo teorija o "braku kupovinom žena", već i osnovna Levi-Strosova pretpostavka o "razmeni žena između grupa muškaraca".

Kako teza o "kupovini žena" opstaje ne samo u popularnom diskursu, već i u domaćoj naučnoj literaturi, u ovom radu je izneta antropološka argumentacija u prilog kritici teze o "braku kupovinom žena" i istovremeno ukazano na ključna mesta interdisciplinarnih neslaganja do kojih dolazi u razumevanju i tumačenju ovog oblika bračnih transakcija. Takođe su razmotrene teorijske i epistemološke pretpostavke na kojima je konstruisana teza o "braku kupovinom žena", kao i proces kritičkog preispitivanja koji je u antropologiji doveo do njenog odbacivanja. U radu se istovremeno naglašava stanovište savremene antropologije prema kome je moguće govoriti o kulturnoj i političkoj ekonomiji dara jer logika dara, iako različita od logike robne razmene, ne predstavlja njenu nepomirljivu suprotnost.

Ključne reči: brak, transakcije, roba, dar, kupovina, razmena, interdisciplinarnost

* Ovaj tekst je rezultat rada na projektu "Antropologija u 20. veku: teorijski i metodološki dometi" Ministarstva za nauku Republike Srbije (ev. br. 147037).

U "Velikom Majerovom konverzijskom leksikonu" iz 1905. godine moglo se pročitati pod odrednicom "Kupovina žena" da je to prema shvatanjima naprednih naroda čudan običaj primitivnih naroda da se devojka-udavača otkupljuje od roditelja po dogovorenoj ceni, plaćenoj obično u naturi, domaćim životinjama. Žena na taj način postaje samo roba (robinja) i apsolutna svojina muža, tako da on može po svojoj volji njome da upravlja i da čak njome raspolaže. Bile su to muške fantazije vilhelmske epohe.

Uve Veziel, *Mit o matrijarhatu* (147)

Uvod

Može se reći da su poslednje decenije dvadesetog veka, između ostalog, i doba interdisciplinarnosti. U svetu u kome su znanje i kreativnost postali pomoćno sredstvo produktivnosti, interdisciplinarna saradnja je postala paradigma za inovacije i važan standard za evaluaciju naučnog rada.¹ Danas malo ko veruje u monodisciplinarnost, u mogućnost stvaranja "sveobuhvatnog" disciplinarnog znanja. Uostalom, nova organizacija znanja na interdisciplinarnoj sceni uticala je, iako ne uvek na isti način i sa istim efektom, na sve društvene i humanističke discipline.² Međutim, iako je stanovište da je "svaka dobra društvena nauka interdisciplinarna"³ postalo popularna maksima, ukazuje se na probleme u vezi sa interdisciplinarnim istraživanjima, na "rizike i izazove", "kozmetičku interdisciplinarnost" kao i na "interdisciplinarna razočaranja".⁴ Preispituje se kako sama ideologija interdisciplinarnosti neo-liberalnih društava, tako i epistemološke i epistemičke dimenzije interdisciplinarnog rada.⁵ Interdisciplinarna orijentacija, logično, vodi do problema u vezi sa "susretanjem/zajedništvom" različitih disciplinarnih polja i nalaženjem kriterijuma za vrednovanje rezultata interdisciplinarnog rada.

¹ M. Strathern, A community of critics? Thoughts on new knowledge, *The Journal of the Royal Anthropological Institute* Vol. 12, Issue 1, 2006:191, 196.

² Više o tome, a posebno o implikacijama na antropologiju v. M. Milenković, *Istorija postmoderne antropologije: Posle postmodernizma*, Etnološka biblioteka, Beograd, 2007.

³ M. Strathern, op.cit. 196.

⁴ D. Sperber, *Why Rethink Interdisciplinarity*; P. Osson Mendez, *The Risks and Challenges of Interdisciplinarity* <http://www.interdisciplines.org/papers/>

⁵ v. Rethinking Interdisciplinarity <http://www.interdisciplines.org/papers/>; P. Bouvier, Interdisciplinarité, monodisciplinarité, transdisciplinarité, *Socio-anthropologie*, N° 14: Interdisciplinaire, mis en ligne la mai 15. 2005. <http://socio-anthropologie.revues.org/document372.html> Časopis *Socio-anthropologie*, nastao "kao refleksija kako o društvenoj krizi, tako i o potencijalima interdisciplinarnosti", predstavlja jedan od dobrih primera interdisciplinarne saradnje između sociologije i antropologije.

Preispitujući antropološka tumačenja braka koji počiva na principu razmene osobe za stvari i istovremeno ukazujući na različitost (inter)disciplinarnih objašnjenja, ovim radom se, između ostalog, želi ukazati i na neke od problema koji se mogu pojaviti kada u okviru istog istraživačkog polja dođe do susreta različitih disciplina. Iako ovo nije rad posvećen epistemološkim, teorijskim i metodološkim problemima interdisciplinarne perspektive, on se u izvesnom smislu može razumeti i kao prilog promišljanju interdisciplinarnosti.

Sklapanje braka je u mnogim društvima praćeno kretanjem i premeštanjem dobara i serijom transakcija različitih vrsta vrednih dobara i dragocenosti. U okviru razmatranja o braku, bračnim razmenama i transakcijama, kao jednom od važnih pitanja u antropološkim teorijama srodstva i ekonomskih fenomena, paradigmatski model razlika u disciplinarnim tumačenjima predstavlja odnos prema tezi o "braku kupovinom žena". Naime, u mnogim društvima sklapanja braka je podrazumevalo takav oblik bračne razmene gde muškarac i njegova srodnička ili porodična grupa daje vredna materijalna dobra nevestinoj srodničkoj grupi (*bridewealth*). Razmena žena za materijalna dobra predstavlja, dakle, osnovni princip sklapanja braka. Danas, međutim, znamo da razmena osoba za stvari, kao princip sklapanja braka, ne podrazumeva samo praksu razmene žena za materijalna dobra i da u nekim društvima žene razmenjuju muškarce, a nevesta i njena srodnička ili porodična grupa daje vredna dobra mladoženjinoj porodici ili srodničkoj grupi. Devetnaestovekovni evolucionisti su brak koji počiva na principu razmene žena za materijalna dobra tumačili kao "brak kupovinom". Međutim, ova vrsta objašnjenja u antropologiji je odavno odbačena kao neadekvatna jer se pokazalo da se ne radi o kupoprodajnom odnosu. Društveni odnosi koji se uspostavljaju između učesnika u ovoj vrsti bračnih razmena, kao uostalom i u svim oblicima razmena koje dovode do sklapanja braka, počivaju na jednoj drugačijoj logici, logici razmene dara. U popularnom diskursu, ali i u domaćoj naučnoj literaturi, pa i savremenoj, čini se da teza o "kupovini žena" opstaje i stoga će u ovom radu biti izneto antropološko tumačenje ovog oblika bračnih transakcija.⁶

Kako jedan od ciljeva ovog rada predstavlja i ukazivanje na teorijske i konceptualne neusaglašenosti koje se mogu pojaviti kada dođe do susreta različitih disciplina u okviru istog istraživačkog polja, razmatranja će započeti pitanjima koja se tiču statusa studija srodstva i braka u antropologiji i širem, interdisciplinarnom kontekstu. Polazim sa stanovišta da saradnja između disciplina i otvorenost istraživačkih polja za nove perspektive i tumačenja ne znači da interdisciplinarni rezultati, koncepti, tumačenja i teorije mogu biti razvijani kao skup tvrdnji koje su nezavisne od prethodnih nalaza i tumačenja u okviru disci-

⁶ Sledeći praksu uobičajenu u antropološkoj literaturi, u sinonimskom značenju sa izrazom *bračne transakcije* koristim i izraze *bračne razmene*, *bračna davanja/prestacije* i *bračna "plaćanja"*.

plina.⁷ Imajući u vidu da su studije srodstva i braka tokom istorije antropologije zauzimale istaknuto mesto i da su predstavljale jednu od distinktivnih karakteristika discipline, savremena antropološka saznanja i tumačenja čine se nezaobilaznim u svakom istraživanju ovih fenomena. Međutim, neka tumačenja braka i bračnih davanja koja su u domaćoj nauci ponuđena, a koja su razvijana iz interdisciplinarnih perspektive, revitalizuju ideju o "braku kupovinom žena" i na taj način se na značajan način razlikuju od antropoloških saznanja i tumačenja. Kako istraživanja pokazuju da svi principi sklapanja braka i svi oblici bračnih transakcija slede logiku razmene dara, u radu će biti izneta antropološka argumentacija u prilog kritici teze o "braku kupovinom žene" i istovremeno ukazano na ključna mesta interdisciplinarnih neslaganja do kojih dolazi u razumevanju i tumačenju ovog oblika bračnih razmena. Takođe će biti razmotrene teorijske i epistemološke pretpostavke na kojima je konstruisana teza o "braku kupovinom žena" kao i proces kritičkog preispitivanja koji je u antropologiji doveo do njegovog odbacivanja.

Nekoliko napomena o izučavanju srodstva i interdisciplinarnosti

Srodstvo je, kao polje istraživanja, invencija same antropologije koja je razvila analitička sredstva za njegovo istraživanje. Kako ukazuju različiti teoretičari, ako postoji predmet istraživanja za koji su antropolozi s pravom mogli tvrditi da je samo njihov, onda je to srodstvo.⁸ Drugi, poput Tomasa Trautmana, ističu da antropološka analiza srodstva predstavlja značajno i već dokazano sredstvo u otkrivanju jednog reda podataka koji su od izuzetnog značaja za razumevanje istorije i društvenog života ljudi i čiji značaj u drugim disciplinama tek treba da bude shvaćen. U tom smislu, doprinos "antropologije, i samo antropologije" ima neprolaznu vrednost.⁹ Ukratko, srodstvo je predstavljalo onaj aspekt društvenog života čija se analiza nalazila u osnovi svih velikih paradigmi u okviru "klasične" antropologije, od Morganovog evolucionizma do Levi-Strosovog strukturalizma. Iako se ne može reći da ova vrsta istraživanja i danas ima tako istaknuto mesto, studije srodstva i dalje predstavljaju relevantno istraživačko i teorijsko područje u okviru discipline.

⁷ V. Boix Mansilla, H. Gardner, Assessing Interdisciplinary Work at the frontier. An empirical exploration of 'symptoms of quality', Rethinking Interdisciplinarity - <http://www.interdisciplines.org/papers/6>

⁸ L. Holy. *Anthropological Perspectives on Kinship*, Chicago, Pluto Press, London 1996: 1; R. Fox. *Kinship and Marriage*. Penguin Books. London 1967:10.

⁹ T. R. Trautmann, The whole history of kinship terminology in three chapters, *Anthropological Theory*, Vol.1, N° 2. 2001: 269.

Drugim rečima, kako se Raport i Overing slikovito izražavaju, "srodstvo je dobro kao što je uvek i bilo".¹⁰

Ono što je činilo antropološku analizu srodstva različitom od istorijskih, socioloških i sociopolitičkih istraživanja porodice jeste da je "srodstvo uvek bilo nešto više od porodice".¹¹ Kao predmet antropološkog izučavanja srodstvo uključuje porodicu, ali podrazumeva i čitavo konceptualno i društveno polje koje se nalazi van porodice i između porodica, a koje formira sistematski interno struktuiranu celinu, sistem srodstva.¹² Iako nikada nisu nezavisni i odvojeni od drugih aspekata društva i kulturnog i simboličkog sistema, kao ni od voljnog delovanja pojedinaca i grupa, odnosi srodstva imaju svoju unutrašnju logiku na kojoj počivaju principi kako njihovog funkcionisanja tako i njihovih istorijskih transformacija.¹³ Kao područje istraživanja srodstvo se tradicionalno odnosilo na srodničku terminologiju, srodstvo i poreklo i brak.¹⁴ Međutim, iz perspektive

¹⁰ N. Rapport and J. Overing, *Social and Cultural Anthropology. The Key Concepts*. Routledge, London and New York 2007:228.

¹¹ M.Godelier, T.R.Trautman and T.S. Fat, Introduction, Introduction u : M. Godelier, T.R. Trautman and F.E. Tjon Sie Fat (eds.), *Transformations of Kinship*. Smithsonian Institution Press, Washington and London 1998:3.

¹² Značaj Morganovog rada, uprkos njegovim spekulativnim evolucionističkim tumačenjima o pravcu istorijskih transformacija porodice, srodstva i braka, počivao je upravo na činjenici da je ukazao da srodnički odnosi predstavljaju sistematski i interno struktuiranu celinu, sistem. Na osnovu ovog "otkrića" srodstvo je konceptualizano kao novo polje antropološkog izučavanja. T. R. Trautmann, *Lewis Henry Morgan and the Invention of Kinship*. University of California Press. Berkeley 1987:258.

¹³ v. M.Godelier, T. R. Trautman and T. S. Fat (eds.), op. cit.

¹⁴ Pojmovi srodstvo i poreklo u antropološkoj literaturi predstavljaju analitičke kategorije i koncepte. Termin *srodstvo* (engl. *kinship*; fr. *la parenté* ili *filiation*) označava bilateralne (kognatske) veze koje osobu, na osnovu rođenja ili usvojenja, povezuju sa ocem i majkom i srodnicima sa očeve i majčine strane. U gotovo svim društvima (osim društva Na) srodstvo se priznaje i računa i po ocu i po majci (dakle, i u slučaju jednolinijskih sistema porekla). Posmatrano sa stanovišta *ega* srodnički odnosi su bilateralni. Sa druge strane, *poreklo* (engl. *descent*; fr. *la descendance*) označava kulturno definisan kriterijum na osnovu koga se, odmah po rođenju ili usvojenju, definiše pripadnost osobe određenoj grupi porekla čiji se članovi pozivaju na jednog ili više muških ili ženskih predaka, bilo realnih ili mitskih (tehnički termin za ove grupe je *grupe porekla*). Dakle, poreklo se definiše u odnosu na muškog ili ženskog pretka ili pretke koji se smatraju osnivačima grupe. Princip računanja porekla nije univerzalan i postoji samo u nekim društvima. Svi do sada poznati sistemi porekla organizovani su na osnovu jednog od ograničenog broja kriterijuma za računanje porekla: 1. sistemi jednolinijskog porekla (patrilinijski ili matrilinearni); 2. sistemi dvostrukog ili duolinijskog porekla; 3. sistemi bilinearnog porekla (paralelni i ukršteni); 4. sistemi kognatskog ili nediferenciranog porekla. Osnovna ideja koja se nalazi u osnovi svakog principa porekla jeste da pojedinci mogu da polažu pravo na materijalna, socijalna i

savremene antropologije elemente svakog srodničkog sistema čine i predstave i prakse u vezi sa rodnim (*gender*) odnosima, telom, seksualnošću i procesima začeća i rađanja koji su dugo shvatani kao prirodni fenomeni i biološka osnova srodstva, a ne kao jedan od instrumenata putem koji se ispoljavaju društveni (pa i srodnički) odnosi i principi njihovog funkcionisanja.¹⁵

Ovde je možda potrebno podsetiti da su srodstvo i brak u antropologiji dugo bili shvatani kao različiti, iako međusobno povezani, koncepti. Još od Morgano-ovog vremena za označavanje ovog polja istraživanja korišćeni su izrazi "sistemi krvnog i afinalnog srodstva" (*systems of consanguinity and affinity*), "srodstvo i brak" (*kinship and marriage*), "odnosi srodstva i odnosa putem braka" (*relationships by kinship and affinity*).¹⁶ Naime, pod pojmom "srodstvo" podrazume-

simbolička dobra samo ako se nalaze na liniji srodstva koja im daje to pravo. Npr. u patrilinarnim sistemima deca (i muška i ženska) pripadaju očevoj grupi porekla (rodu, klanu itd.). Međutim, pripadnost grupi se prenosi isključivo putem muškaraca, kao i materijalno i socijalno vredna dobra (zemlja, status, prezime, rituali itd.). U srpskom jeziku se u sinonimskom značenju s izrazom "poreklo" može koristiti i izraz "filijacija", koji je već uobičajen u literaturi (npr. patrilinarna filijacija) i u tom smislu ovaj pojam nema isto značenje kao u francuskom jeziku. v: R. M. Keesing, *Kin Groups and Social Structure*. New York 1975: 9-76; R. Parkin, *Kinship. An Introduction to Basic Concepts*. Blackwell Publishers, London 1997: 15-36; C. Ghasarin, *Introduction à l'étude de la parenté*. Édition du Seuil, Paris 1996:57-76; M. Godelier, *Métamorphoses de la parenté*. Fayard, Paris 2004: 101-137, 596, 604-609.

¹⁵ Savremeno antropološko shvatanje "polja srodstva" izražava Moris Godelije identifikujući šest osnovnih komponenti srodstva: 1. srodstvo i poreklo; 2. brak i srodstvo po braku (ali ističe bitnu činjenicu da postoje društva u kojima ne postoji institucija braka, kao i ona u kojima postoji samo fiktivan brak); 3. rezidencijalna pravila; 4. terminologija srodstva; 5. predstave o telu, začeću i rađanju (običnih i "velikih" ljudi); 6. incest i drugi oblici nedozvoljene i društveno nepriljubljive seksualnosti. v. Godelier, Incest, parenté, pouvoir, *Psychanalystes*, le numéro spécial: Le sexuel aujourd'hui, N° 36, 1990: 33-51; *Métamorphoses de la parenté*...

¹⁶ U antropološkoj literaturi se kao tehnički termin za srodničke odnose koji se uspostavljaju putem braka koristi pojam "afinalno srodstvo" (engl. *affinity*; fr. *affinité*). Da bi se izbegle nepreciznosti i nejasnoće u naučnoj komunikaciji predlažem da se u ovom obliku koristi i u domaćoj stručnoj literaturi, a da se u sinonimskom značenju koristi i sintagma "srodstvo putem braka/po braku" i "srodnici po braku" odnosno "afinalni srodnici". Termin za srodničke veze koje se između pojedinaca i grupa uspostavljaju putem sklapanja braka njihovih članova samo je jedan od primera koji ukazuju na nedovoljnu razvijenost analitičkih kategorija i koncepata i precizne naučne terminologije u studijama srodstva u domaćoj nauci. Neusaglašenost u pogledu terminološke oznake za ovaj tip društvenih odnosa, upotreba neadekvatnih pojmova, kao i zamena i mešanje naučne terminologije i analitičkih koncepata se s "narodnim" terminima, odnosno srodničkom terminologijom i konceptima koji se koriste u određenom društvu i kulturi, može da dovede do nejasnoća i nepreciznosti, pa i pogrešnih tumačenja. Zagorka Golubović iznosi, npr. da se putem braka stvaraju "novi srodnici (po ženinoj liniji), a to znači novi koope-

vano je pre svega krvno srodstvo (srodstvo u užem smislu reči). Tek su Levi-Stros i zastupnici strukturalističke teorije o bračnim savezima (*alliance theory*; podvukla Z. I.) spojili ove dve kategorije (srodstvo i brak) pod opštom oznakom "srodstvo".¹⁷ Pojam srodstva se u ovom značenju koristi i u savremenijh antropologiji koja je odbacila kao neprihvatljivu pretpostavku o strukturalnoj i funkcionalnoj razdvojenosti srodstva i braka, srodničkog i bračnog sistema. Ovde se, naravno, nije radilo samo o terminološkim, već o teorijskim i epistemološkim promenama do kojih je došlo u razumevanju koncepta srodstva i veza koje postoje između različitih elemenata srodničkog sistema.¹⁸

Kao klasično polje antropološkog izučavanja, studije srodstva nisu ostale van procesa kritičkih promišljanja i dekonstrukcije teorijskih i analitičkih kategorija i vrednosti discipline koja odlikuju savremenu antropološku teoriju

ranti, prijatelji ...". Označavanje srodnika po braku kao "srodnika po ženinoj liniji" implicira da ovaj tip srodničkih veza predstavlja "srodstvo po ženinoj liniji" što bi dalje značilo da samo muškarac/suprug uspostavlja ove odnose što, svakako, ne bi bila tačna interpretacija. Iz istih razloga je neodgovarajući termin "tazbina" ("srodstvo po tazbini", "tazbinstvo") koji se sve češće koristi u domaćoj naučnoj literaturi, pa čak i u pravnim i zakonskim dokumentima. Radomir Rakić s pravom ukazuje da je ovaj pojam pogrešan jer je nastao od termina "tast", ženin otac, i stoga može da se odnosi samo na afinalne srodnike muškarca, ali ne i žene/supruge. Pojam "svatstvo", koji povremeno nalazimo u naučnim, pre svega istoriografskim radovima, sadržinski je širi. Međutim, radi se o srednjovekovnom terminu koji je korišćen u crkvenoj literaturi i kanonskim izvorima i čija arhaičnost ograničava njegovu upotrebu kao opšte analitičke kategorije. Rakić je predložio termin "srodbina" koji takođe nije ušao u širu naučnu upotrebu. Imajući u vidu nepreciznost naučne terminologije čini se da je bolje koristi transkribovan engleski odnosno francuski termin (i srpski opisni ekvivalent) čija je naučna upotreba sasvim jasna i ne dovodi do nedoumica i nejasnoća. v. P. Д. Ракић, *Терминологија сродства код Срба*. Београд 1991: 35; Z. Golubović, *Čovek i njegov svet*. Prosveta. Beograd 1973: 330.

¹⁷ R. Parkin with L. Stone, General Introduction, u: R. Parkin and L. Stone (eds.), *Kinship and Family. An Anthropological Reader*. Blackwell Publishing. Oxford 2004:3.

¹⁸ Radi se o drugačijem konceptu srodstva koji je primenjivan u okviru različitih istraživačkih paradigmi. Evolucionistička, kao i strukturalno-funkcionalistička teorija o grupama porekla razvijena je na konceptu srodstva kao genealoške, i u krajnjoj liniji biološke veze. S druge strane, Levi-Stros i drugi zastupnici teorije o bračnim savezima su srodstvo shvatali kao društveni odnos i isključivali svako pozivanje na genealogiju dajući primat braku i vezama afinalnog srodstva. Ukratko, kako naglašavaju različiti teoretičari, radilo se o veštačkoj podeli i raspravi između zastupnika ovih različitih orijentacija. Opozicija poreklo-afinalno srodstvo nema mnogo smisla jer se radi o nerazdvojivim elementima srodničkog sistema. v npr. L. Dumont, *Groupes de filiation et alliance de mariage. Introduction à deux théories d'anthropologie sociale*. Gallimard. Paris 1997 (1971): 15-109; J. Goody, *Bridewealth and Dowry in Africa and Eurasia*, u: J. Goody and S. J. Tambiah, *Bridewealth and Dowry*. Cambridge University Press. Cambridge 1973: 36-37; M. Godelier, *Métamorphose de la parenté ...* 127-129.

koja je, kako naglašava Henrijeta Mur, postala visoko reflektivna aktivnost.¹⁹ Kritika proizvodnje antropološkog znanja o socijalnim odnosima koje nazivamo srodstvo, povezana kako sa procesom teorijskih i metodoloških promena u okviru discipline, tako i sa promenama u okviru šireg društvenog polja u kome antropologija deluje i koji predstavlja konstitutivni element u definisanju njenog diskursa, istraživačkih polja, problema i interpretativnih modela.²⁰ Ovaj proces preispitivanja osnovnih pretpostavki, koje su vremenom postale gotovo postulati antropološkog bavljenja srodstvom, istraživači različito označavaju, ali su saglasni u pogledu značaja razvoja novih epistemoloških, teorijskih i metodoloških orijentacija u ovom polju istraživanja.²¹ "Konceptualna terapija", koja je kroz proces kritičkog preispitivanja analitičkih kategorija i interpretativnih modela bila na delu poslednjih decenija, dovela je do razvoja novih pristupa, koncepata i aspekta istraživanja, a time i do revitalizacije ovog polja istraživanja u savremenoj antropološkoj teoriji i praksi, o čemu najbolje govore sama istraživanja i bogata antropološka produkcija. Istovremeno, promene koje odlikuju savremena društva, kao što je porast broja razvedenih bra-

¹⁹ H. Moor, Henrietta L. Moore, *Anthropological Theory at the Turn of the Century*, u: Henrietta L. Moore (ed.), *Anthropological Theory Today*. Polity Press. Cambridge 1999:9. Više o refleksivnosti u antropologiji v: M. Milenković, Šta je (bila) antropološka "refleksivnost"? Metodološka formalizacija. *Etnoantropološki problemi*, n. s. god. 1, sv. 2, 2006:157-184.

²⁰ Kao osnovne faktore, spoljašnje u odnosu na samu antropologiju kao nauku, koji su uticali na promenu paradigme u studijama srodstva Fransoa Zimerman navodi: usmeravanje antropologije na Zapad kao predmet istraživanja; prodor istorije u polje antropologije; ideološki šok izazvan talasom sociobiologije; razvoj feminističke kritike u društvenim naukama; nove tehnike prokreacije uz medicinsku asistenciju. F. Zimmermann, *Enquête sur la parenté*. Presses Universitaires de France. Paris 1993: 35.

²¹ Arheologija dekonstrukcije vodi do radova Edmunda Liča iz pedesetih godina prošlog veka koji će pokrenuti raspravu o definiciji i analitičkoj upotrebljivosti antropološkog koncepta braka. Sledeći Liča, Nidam i drugi antropolozi su pre više od tri decenije "promišljali srodstvo i brak". Nidam je ovaj proces teorijsko-metodološkog preispitivanja označio kao neophodnu "konceptualnu terapiju". Savremeni teoretičari poput Švajcera i drugih govore o "revizionizmu" koji je neophodan ako se želi prevazići "kriza srodstva" do koje je došlo posle postmoderne kritike, i oživeti ova vrsta istraživanja. Fransoa Zimerman promenu istraživačke paradigme u odnosu na "klasičnu" antropologiju metaforički označava kao "novo lice" antropologije srodstva. v: R. Needham (ed.), *La parenté en question*. Editions du Seuil. Paris 1977. (naslov orig. *Rethinking Kinship and Marriage*, 1971); P. P. Schweitzer, Introduction u: Peter P. Schweitzer, (ed.), *Dividends of Kinship. Meanings and Uses of Social Relatedness*. Routledge. London and New York 2000: 1-32; F. Zimmermann, op. cit., 35-37; David M. Schneider, *A Critique of the Study of Kinship*. The University of Michigan Press. Ann Arbor 1984. Na značaj postavki Edmunda Liča ukazuje i B. Žikić, *Antropologija Edmunda Liča*. Etnografski institut SANU. Beograd 1997.

kova i monoparentalnih porodica sa jednim roditeljem, savremene tehnike biološke reprodukcije uz medicinsku asistenciju, zahtevi za homoseksualnim brakovima i usvajanjem dece, predstavljaju fenomene koji pitanja i probleme u vezi sa srodstvom i srodničkim odnosima ponovo smeštaju u centar društvene i naučne pažnje. Sve to pokazuje da "odnosi srodstva nisu spremni da nestanu, niti su na kraju svoje metamorfoze", već i dalje predstavljaju relevantan teorijski problem antropologije.²²

Teoretičari, međutim, s pravom ukazuju da se izučavanje srodstva, kao antropološka zamisao i invencija, s uspehom može dalje razvijati samo ako budu prevaziđane disciplinarne granice i ako dođe do plodotvornog susreta s drugim disciplinama. Antropologija, kako ukazuje Godelije, više ne može da pretenduje da sama odgovori na sve probleme koje postavlja i stoga, osim upotrebe etnografskog materijala, ima potrebu da upozna i koristi i raznovrstan istorijski materijal kojim, na osnovu svojih istraživanja, raspolazu druge društvene nauke, poput istorije, sociologije, prava. Istovremeno, ove discipline, da bi se "decentrirale" u odnosu na našu epohu i sopstvena društva, imaju potrebu za materijalima, teorijskim i analitičkim konceptima i analizama antropologa.²³

Tokom poslednjih decenija prošlog veka može se pratiti postepeno konstituisanje srodstva kao interdisciplinarnog polja izučavanja antropologije, istorije, sociologije, demografije, prava, arheologije, kao i medicine i genetike.²⁴ Može se reći da je plodotvornost susreta različitih disciplina u polju izučavanja srodstva potvrđena. Rezultati istraživanja različitih aspekata srodstva i srodničkih odnosa u drugim društvenim i humanističkim naukama doveli su do preispitivanja nekih, u antropologiji tradicionalno prisutnih ideja, koncepata i interpretativnih modela.²⁵ S druge strane, srodstvo i fenomeni u vezi sa srodničkim odnosi-

²² M. Godelier, *Métamorphoses de la parenté ...* 588.

²³ Ibid. 391.

²⁴ v. A. Clarke and E. Parsobs (eds.), *Culture, Kinship and Genes. Toward Cross-Cultural Genetics*. Palgrave Macmillan Press. New York, London 1997.

²⁵ Na primer, rezultati novijih istoriografskih istraživanja o porodici i srodstvu u antičkom Rimu doveli su u pitanje neke od klasičnih antropoloških koncepata i postavki. Dekonstruišući "bajku o velikoj rimskoj porodici" i izrazitoj patrilinearnosti antičkog rimskog društva i njegovog sistema srodstva, istoriografija je, kako ukazuje Zimmerman, dovela u pitanje antropološku teoriju o grupama porekla koja je bila zasnovana na teoriji o rimskom *gensu*. F. Zimmerman, op. cit. 36; v. npr. Y. Thomas, Remarques sur la juridiction domestique à Rome, u: *Parenté et stratégies familiales dans l'Antiquité Romaine*. Ecole française de Rome, Paris 1990: 449-474; P. Moreau, La parenté des Romains, *Préfaces*, N° 18, 1990: 84-87; G. Pomata, Blood Ties and Semen Ties: Consanguinity and Agnation in Roman Law, u: M. J. Maynes, A. Waltner, B. Soland and U. Strasser (eds.), *Gender, Kinship, Power. A Comparative and Interdisciplinary History*. Routledge. New York, London 1996: 43-64. S druge strane, sociološka istraživanja srodstva u urbanim sredinama savremenih društava su bila od

ma postaju novo i "legitimno" istraživačko polje u drugim disciplinama. Ipak, možemo se složiti sa Piterom Berkom da je pošteno reći da ne živimo u nekom "zlatnom intelektualnom dobu".²⁶ To istovremeno znači da se interdisciplinarnost ne pojavljuje uvek kao jednostavan i harmoničan odnos. Čini se da prekorračivanje i narušavanje granica, bile one kategorijalne, paradigmatičke, disciplinarne, socijalne ili kulturne, nikada nije lak poduhvat, ali je vredan truda. Jer, interdisciplinarnost je pristup koji samo u određenim okolnostima može biti od centralnog značaja.²⁷ Drugim rečima, sama po sebi, interdisciplinarnost nije ni dobra ni loša. Ona samo može biti više ili manje plodotvorna.

Jedan primer interdisciplinarnih neslaganja – istraživanja braka i bračnih transakcija

Prvi radovi u domaćoj nauci koji nastoje da izučavanju braka i bračnih davanja pristupe iz interdisciplinarnе perspektive jesu radovi Vojislava Stanimirovića i stoga zaslužuju posebnu pažnju.²⁸ Zalažući se za susret pravne istorije i etnologije/antropologije, Stanimirović nastoji da pruži objašnjenje o istorijskom razvoju braka na osnovu evolucije bračnih davanja. Autor pokreće i izuzetno važan, i u domaćoj nauci dugo vremena zanemaran problem upotrebe, tumačenja i prevođenja naučnih pojmova i analitičkih kategorija u vezi sa brakom i bračnim transakcijama. Imajući u vidu da analitički i pojmovni aparat u vezi sa srodstvom i brakom u domaćoj antropologiji/etnologiji, kao ni u drugim društvenim i humanističkim disciplinama, nije još uvek u dovoljnoj meri razvijen, *radovi poput ovih, koji na izvestan načinu u nauci jednog društva otvaraju i definišu određeno saznavno polje i perspektive izučavanja, potencijal-*

značaja u dekonstrukciji parsonovske funkcionalističke ideje o "izolovanoj nuklearnoj porodici" i nefunkcionalnosti srodničkih odnosa u industrijalizovanim društvima. U tom smislu je postala klasična studija M. Young and P. Willmott, *Family and Kinship in East London*. Routledge and Kegan. London 1962 (1957). Takođe, Burdijeova antropološki informisana sociologija (ili, sociološki informisana antropologija) imala je velik uticaj u kritici strukturalističkog pristupa i daljem razvoju paradigme o bračnim strategijama koja se u antropološkim studijama srodstva može pratiti od pedesetih godina dvadesetog veka u okviru transakcione analize. P. Burdije, *Nacrt za jednu teoriju prakse*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd 1999; *Le sens pratique*, Les éditions de minuit. Paris 1980; C. C. Harris, *Kinship*. Open University Press. London 1990.

²⁶ P. Berk, *Istorija i društvena teorija*. Equilibrium. Beograd 2002 27.

²⁷ D. Pestre, The Evolution of Knowledge Domains. Interdisciplinarity and Core Knowledge <http://www.interdisciplines.org/papers/8>

²⁸ V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja u istoriji*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. Beograd 2006; Pojam "nevestnine" – prilog terminologiji bračnih davanja, *Етноантрополошки проблеми*, н.с. год. св. 1, 2006: 125-153.

no imaju veliki značaj, a time i odgovornost, za formiranje budućih epistemoloških pozicija i teorijskih orijentacija. Međutim, i pored značaja ovih radova, pogotovo u pogledu zahteva za preciznijim definisanjem određenih oblika bračnih davanja, neke od iznetih postavki i interpretacija se iz antropološke perspektive ne čine prihvatljivim i stoga je neophodno još jednom ih promisliti.²⁹

Razlike između savremenih antropoloških saznanja, s jedne strane, i interpretacija ponuđenih u radovima ovog autora, s druge strane, uočljive su već prilikom određivanja pojma braka i porodice. Naime, prema Stanimirovićevom mišljenju "jasno je da je brak prvi korak ka stvaranju porodice, te prve i osnovne ćelije svake društvene organizacije".³⁰ Antropološka istraživanja su, međutim, pokazala neodrživost ovakvog shvatanja. Teoretičari srodstva stoga ukazuju da se radi o jednoj neosnovanoj teorijskoj tvrdnji koja je propagirana još od Aristotela pa sve do naše epohe, naročito u političkom i religijskom diskursu, a koju je antropologija u jednom periodu podržavala s tezom o prvobitnosti i univerzalnosti nuklearne porodice koju su razvijali teoretičari poput Malinovskog, Mardoka, Šeflera ili Lansberija.³¹ Kritička preispitivanja koncepta porodice i braka, koja su dovela do odbacivanja teze o porodici kao "ćeliji društva" i braku kao neophodnoj osnovi porodice, u antropologiji imaju dugu istoriju koju je u ovom radu nemoguće detaljnije obrazlagati.³²

²⁹ Teško je prihvatljiva i tvrdnja da u antropologiji osim (inače osporene) teorije Džeka Gudija ne postoje opštija objašnjenja u vezi s bračnim transakcijama, kao što to Vojislav Stanimirović tvrdi: "Svaki noviji pokušaj da se u pitanja vezana za bračna davanja unese više reda, a većina takvih nastojanja potekla je od etnologa, patio je od brojnih nedostataka pa je, s pravom, bivao ignorisan od strane pravnih istoričara ... I etnolozi su poslednjih decenija, s časnim izuzetkom Gudija (Goody) nastojali da ukažu na kompleksnost pojedinih bračnih davanja u izolovanim kulturama, razgrađujući i diskvalifikujući svaki pokušaj uopštavanja. Umesto da se, na primer, prikaže tradicija *crne* Afrike vezana za sklapanje braka, insistiranje na razlikama između pojedinih njenih naroda i plemena, gotovo su obeshrabrili i obezvređili svako drugačije mišljenje. Povrh toga, brojne teorije, nastajale u etnologiji od XIX veka, koje su se ticale srodstva, braka, razmene i dara, nisu se u većoj meri oslanjale na pravo tako da su bračna davanja rasvetljavana u većoj meri sa pojedinih aspekata srodstva, braka, razmene i dara, ali ponajmanje iz onog ugla koji u pravnoj nauci tvori granu koja se zove bračno imovinsko pravo. Insistiranje na specifičnostima i ukazivanje na kompleksnost bračnih davanja untutar pojedinačnih kultura, paradoksalno, doveli su do prekomernog pojednostavljenja pri njihovom uopštavanju i time samo produbilo jaz između antropologije i pravne istorije." (podvukao V. S.) Imajući u vdu istoriju izučavanja braka i bračnih razmena i transakcija u okviru antropologije, ova sumarna dijagnoza antropoloških istraživanja čini se prilično čudnom. V. Stanimirović, Pojam "nevestnine" ... 125,126.

³⁰ V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja* ... 251.

³¹ M. Godelier, *Méthamorphoses de la parenté* ... 236-237.

³² Više o tome v. Z. Ivanović, Porodica nije "osnovna ćelija" društva, a brak nije univerzalna osnova porodice, Antropološka preispitivanja (u pripremi).

Interdisciplinarna neslaganja se takođe uočavaju i u tumačenjima različitih oblika bračnih razmena i davanja. Naime, bračnu praksu koja počiva na principu razmene žene za vredna materijalna dobra, Stanimirović tumači kao kupovinu prava na ženu i tretira kao "brak kupovinom neveste".³³ Nasuprot antropološkim saznanjima koja pokazuju da se radi o drugačijem tipu razmene, o razmeni dara putem koje se prenose (ali ne i kupuju) određene kategorije prava na osobe (ženu i muškarca) i uspostavljaju odnosi afinalnog srodstva, ovaj autor nastoji da dokaže da je u pitanju kupoprodajni odnos. Istovremeno, i tumačenja drugih oblika bračnih razmena i transakcija se razlikuju od antropoloških interpretacija o čemu će biti više reči dalje u tekstu.

Kako antropološka saznanja i tumačenja nisu u saglasnosti s ponuđenim interpretacijama i zaključcima, još jednom smo suočeni s problemom "susreta" i "zajedništva" različitih disciplina u okviru istog istraživačkog polja. U nauci je već istaknuto da saradnja između disciplina ne znači da interdisciplinarna orijentacija i interdisciplinarni rezultati, koncepti i tumačenja mogu da predstavljaju skup tvrdnji koje su nezavisne od prethodnih nalaza i tumačenja u okviru disciplina.³⁴ Kako ukazuje Merilin Stratern, discipline nude moćno sredstvo za vrednovanje – kritičizam. Disciplinarni kritičizam predstavlja "kriterijum za evaluaciju proizvoda i održavanje standarda" u okviru interdisciplinarnih istraživanja.³⁵ Ukratko, saradnja različitih naučnih disciplina nije cilj po sebi, jer problem nije samo u tome da nauke saraduju, već kako saraduju. Za čvrstinu argumentacije ne znači mnogo činjenica da li određeni autor ili autorka ostaje u granicama jedne discipline ili vrši interdisciplinarnu pozajmice, već kako i na osnovu čega razvija svoju argumentaciju i interpretaciju.

Čini mi se da ukazivanje na nekompatibilnosti koje postoje između antropoloških koncepata i tumačenja, i onih ponuđenih u radovima Vojislava Stanimirovića na koje ovde referiram, pre može da doprinese konstituisanju interdisciplinarnog polja istraživanja i prevazilaženju disciplinarnih granica nego što bi to moglo ćutanje kao oprobana politika "dobrosusedskog nemešanja", kako ovu poziciju slikovito, a ipak precizno, označava Aleksandar Palavestra.³⁶ Stoga se nadam da će razmatranja koja slede tako i biti shvaćena, kao izraz nastojanja za otklanjanjem "komunikacijskih šumova" između disciplina koje su angažovane na istom poduhvatu – analizi i razumevanju različitih aspekata društvenih odnosa koje nazivamo srodstvo.

³³ V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja ...* 265-277; Pojam "nevestnine" ... 127-128.

³⁴ V. Boix Mansilla, H. Gardner, op. cit.

³⁵ M. Strathern, op. cit. 196.

³⁶ A. Palavestra, Dobrosusedsko nemešanje – srpska arheologija i etnologija, u: *Etnologija i antropologija: stanje i perspektive*. Zbornik Etnografskog instituta SANU knj. 21. Beograd 2005: 87-94.

Napomena o osnovnim principima sklapanja braka

Antropološka istraživanja pokazuju da razmene koje intervenišu "u okviru srodstva i u ime srodstva" ne predstavljaju tržišne razmene i ne počivaju na logici tržišta već na logici razmene dara.³⁷ Drugim rečima, razmene koje dovode do sklapanja braka i uspostavljanja društvenih odnosa (afinalnog srodstva) između grupa i pojedinaca, bez obzira na kom principu počivaju i u kom obliku se pojavljuju, uvek se predstavljaju kao darovi.³⁸ A razmena dara, kao što je još Mos pokazao, predstavlja sredstvo povezivanja pojedinaca i grupa, i mehanizam uspostavljanja društvenih veza.³⁹

Kao opšti pojam za označavanje različitih praksi sklapanja braka i različitih oblika bračnih razmena i davanja u antropološkoj literaturi se koriste izrazi 1) *bračne transakcije* (engl. *marriage transactions*; fr. *transactions matrimoniales*), 2) *bračne prestacije/bračna davanja* (engl. *marriage prestations*; fr. *prestations matrimoniales*) i 3) *bračna "plaćanja"* (engl. *marriage payments*; fr. *paiements matrimoniales*). Ovi izrazi se, dakle, upotrebljavaju u sinonimskom značenju i označavaju različite oblike i principe bračnih razmena i transakcija. Iako pojam "plaćanje" u ovom kontekstu ima drugačije značenje od onog u "robnoj situaciji", zbog konotacije na kupoprodajni odnos ovaj izraz se poslednjih decenija sve češće zamenjuje neutralnijim i opštijim pojmom bračnih transakcija.⁴⁰ Šira upotreba pojma "transakcije" takođe odražava promene u shvatanju koncepta (bračnih) prestacija odnosno fenomena razmene dara.⁴¹ Naime, kako se dugo smatralo da razmena dara podrazumeva

³⁷ M. Godelier, *Méthanorphoses de la parenté ...* 95.

³⁸ M. Godelier, *ibid.* 95, 145; *L'énigme du don*. Fayard. Paris 1996: 195-212; C. A. Gregory, *Gifts and Commodities*. Academic Press. London 1982: 63-70.

³⁹ M. Mos, Ogleđ o daru. Oblik i smisao razmene u arhaičnim društvima, u: M. Mos, *Sociologija i antropologija 2*. Biblioteka XX vek. Beograd 1998: 1-220. (1925)

⁴⁰ U užem značenju "bračna plaćanja" označavaju transfer zemlje, dobara ili usluga između zainteresovanih strana koje su povezane brakom, što je definicija koju nalazimo npr. u *Enciklopediji kulturne antropologije*. Međutim, kao opšta analitička kategorija ovaj pojam označava različite oblike "plaćanja" do kog dolazi u kontekstu sklapanja i uključuje kako prakse koje podrazumevaju transfer dobara i usluga, tako i one oblike braka koji počivaju na razmeni osobe za osobu. E. Haanstad, M. Bergerhoff Mulder, *Bride-price*, u: D. Levinson, M. Ember (eds.), *Encyclopedia of Cultural Anthropology*, Vol. 1. Henry Holt and Company. New York 1996: 151.

⁴¹ Pojam "prestacije" u nauku je uveo Marsel Mos u svojim analizama fenomena dara. Kako obrazlaže, pojam prestacija potiče od lat. *praestare* što znači "staviti u ruku" i označava ugovor, odnosno obavezu davanja neke stvari ili obavezu da se učini neka usluga. Mos pojmove *prestation* i *contre-prestation* upotrebljava u značenju dara i uzdarja. Koristeći ove kategorije Mos je želeo da ukaže na dobrovoljan i istovremeno obavezujući karakter fenomena razmene dara. Jer, iako se dar pojavljuje kao dobrovo-

odnose recipročnosti, uzajamnosti i moralnih obaveza koji su lišeni kalkulacija i isključuju odnose moći i nejednakosti, ovom terminološkom promenom je istovremeno naglašen ekonomski i politički aspekt bračnih razmena i značaj različitih ekonomskih aranžmana, interesa i strategija do kojih dolazi u kontestu sklapanja braka.⁴² Savremena antropološka tumačenja, međutim, naglašavaju da logika dara, iako drugačija od logike robne razmene, ne predstavlja njenu nepomirljivu suprotnost. Drugim rečima, razmena dara i uzdarja ne znači, kao što su smatrali Mos i Levi-Stros, uspostavljanje društvenih veza koje su zasnovane na recipročnosti i "moralu uzajamnosti" i solidarnosti partnera u razmeni i koje, kao takve, isključuju postojanje grupnih i pojedinačnih interesa i odnosa moći. Ukratko, ukazuje se da postoji kulturna i politička ekonomija dara.⁴³

Razmene dara koje dovode do sklapanja braka mogu se pojavljivati u različitim oblicima i počivati na različitim principima, ali sve imaju za cilj uspostavljanje kako bračnih odnosa između supružnika, tako i veza afinalnog srodstva između pojedinaca i grupa koje su uključene u ove transakcije. Kako ukazuje Moris Godelije, ovi darovi se pojavljuju bilo u obliku razmene dobara i usluga za osobe, bilo u obliku razmene osobe za

ljan čin, postoji obaveza njegovog uzvraćanja. Pojam prestacija, "sistema totalnih prestacija" (dar kao "totalna društvena činjenica") i "delimičnih prestacija" je centralni u Mosovoj teoriji dara. Dakle, pojam prestacija označava dar (i uzdarje), odnosno razmenu dara i u tom značenju se i danas koristi u antropologiji. Tako izrazi *marriage prestations* odnosno fr. *alliance prestations* (bračne prestacije) imaju sinonimsko značenje sa *marriage gifts/ cadeaux de mariage* (bračni darovi odnosno darovi koji se daju prilikom sklapanja braka). Da bih pojasnila upotrebu ovih izraza navešću jedan primer: "*This chain of gifts, or 'prestations' and 'counterprestations', symbolize the alliance tie and is the most important feature of marriage ceremonies from the point of view of the relation between the two families*" ("Ovaj niz darova, ili 'prestacija' i 'uzvratnih prestacija', simbolizuje bračnu vezu i najvažnija je odlika bračnih ceremonija sa stanovišta odnosa između dve porodice". L. Dumont, *Affinity as Value. Marriage Alliance in South India, with comparative Essays on Australia*. The University of Chicago Press. Chicago and London 1983: 80. v. M. Mauss, *Manuel d'ethnographie*. Payot. Paris 1967:185,188; Ogled o daru. Oblik i smisao razmene u arhaičnim društvima, u: *Sociologija i antropologija 2. XX vek*. Beograd 1998: 7- 220. (posebno poglavlje: Prestacija. Dar i potlač) Cf. M. Godelier, *L'énigme du don ...* 55-59.

⁴² A. B. Weiner, Reciprocity, u: D. Levinson, M. Ember, (eds.), *Encyclopedia of Cultural Anthropology* Vol. 1, Henry Holt and Company. New York 1996: 1060-1068.

⁴³ v. M. Sahlins, *Âge de pierre, âge d'abondance. L'économie des sociétés primitives*. Gallimard. Paris 1976 (1972); M. Strathern, *The Gender of the Gift. Problems with Women and Problems with Society in Melanesia*. University of California Press. Berkeley 1988. A. B. Weiner, op. cit; *Inalienable Possessions. The Paradox of Keeping-While-Giving*. University of California Press. Berkeley 1992; M. Godelier, *L'énigme du don ...*

osobu.⁴⁴ Na taj način je moguće razlikovati tri osnovna principa sklapanja braka : 1. materijalna davanja kao princip sklapanja braka; 2. radna davanja kao princip sklapanja braka (*brideservice*) i 3. razmena osobe za osobu kao princip sklapanja braka (*sister exchange marriage forms / direct women exchange ili direct exchange*).⁴⁵

⁴⁴ M. Godelier, *Méthamorphoses de la parenté ...* 145.

⁴⁵ Nastojeći da ustanovi statistički metod među-kulturne komparacije Dorž Mardok je u *Svetskom etnografskom uzorku* (1957) i *Etnografskom atlasu* (1967) razvio sistem kodiranja različitih društvenih i kulturnih institucija. Na osnovu vrste i oblika, razlikuje sedam kategorija braka i bračnih transakcija: 1 *bride-price* (brak uz bračnu kompenzaciju tj. *bridewealth*); 2. *dowry* (brak uz miraz); 3. *gift-exchange* (brak uz razmenu darova); 4. *bride-service* (brak uz radna davanja); 5. *token bride-price* (brak uz simboličnu bračnu kompenzaciju); 6. *absence of transactions* (brak bez bračnih transakcija tj. nepostojanje značajnijih materijalnih davanja prilikom sklapanja braka); 7. *exchange* (brak uz razmenu; u kasnijim klasifikacijama se označava kao brak *razmenom žena/sestara* odnosno *direktnom razmenom žena ili direktnom razmenom*). Mardokova opšta teorijska interpretacija braka i tumačenje nekih kategorija je kasnije osporeno, a njegova sistematizacija precizirana uvođenjem novih kategorija (poput Gudijevog "indirektnog miraza") ili spajanjem dve kategorije u jednu (simbolička davanja se uglavnom ne izdvajaju kao poseban oblik, već se priključuju ili kategoriji 1. ili 7). Međutim, iako su njegova tumačenja osporena, a neke kategorije preimenovane (7), može se reći da je identifikovao osnovne kategorije bračnih transakcija koje se koriste u opštim klasifikacijama koje počinjavaju na statističkim među-kulturnim poređenjima (1, 2, 3, 4, 7). Vojislav Stanimirović razlikuje šest "vrsta braka": 1. brak razmenom žena; 2. brak otmicom; 3. brak kupovinom mlade (*bride-price*); 4. brak uz indirektni miraz – nevestnina (*bridewealth*); 5. brak koji prati razmena darova; 6. brak s mirazom. Stanimirovićeva klasifikacija, dakle, u velikoj meri sledi u antropologiji ustanovljenu sistematizaciju tipova bračnih davanja. Posmatrano sa stanovišta formalne tipologije, jedina razlika je "brak otmicom" koji ni u jednoj antropološkoj klasifikaciji ne postoji kao kategorija bračnih davanja. I što je još bitnije, ponuđeno objašnjenje ovog tipa braka je u suprotnosti sa savremenim antropološkim saznanjima i tumačenjima. Naime, u antropologiji je odavno odbačeno evolucionističko stanovište da je brak otmicom moguće tumačiti kao fazu u istorijskom razvoju braka. To znači da je iz antropološke perspektive neprihvatljivo shvatanje prema kome će "... brak otmicom zapravo prerasti u brak plaćanjem cene za nevestu" (što je tumačenje koje se vezuje pre svega za Maklenana). Ukratko, ono što je različito u odnosu na antropološka saznanja i interpretacije nije toliko sama klasifikacija, već ponuđena tumačenja ovih različitih oblika bračnih razmena i davanja. v. V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja ...* 260, 263. Za tipologiju bračnih transakcija v. G. P. Murdock, *World Ethnographic Sample, American Anthropologist*, n.s., Vol. 59, N° 4, 1957: 6714. Cf. J. Goody, *Bridewealth and Dowry in Africa and Eurasia*, u: J. Goody, S. J. Tambiah, *Bridewealth and Dowry*. Cambridge University Press. Cambridge 1973:1,22. A. Schlegel, R. Eloul, *Marriage Transactions: Labor, Property, Status, American Anthropologist*, n.s. Vol. 90, N° 2, 1988: 291-309.

Kada se materijalna davanja pojavljuju kao princip sklapanja braka u antropologiji se razlikuju dve osnovne kategorije bračnih transakcija: *bridewealth* i *groomwealth* (bračna kompenzacija) i *dowry* / fr. *dot* (miraz).⁴⁶ Transfer materijalnih vrednosti do kog dolazi prilikom sklapanja braka daje određena prava na osobe i često je praćeno uzdarjem u različitim proporcijama.⁴⁷ Ova dva oblika bračnih davanja podrazumevaju drugačiji pravac cirkulacije dobara i imaju različite društvene i ekonomske implikacije. *Bridewealth* i *groomwealth* (bračna kompenzacija), koji će biti predmet razmatranja dalje u tekstu, podrazumeva takav oblik bračne razmene u kome dolazi do razmene osobe (žene ili muškarca) za stvari. Materijalna dobra i osobe, dakle, cirkulišu u suprotnom smeru. Nasuprot tome, kada je u pitanju brak s mirazom, žena i materijalna dobra se kreću u istom smeru.⁴⁸

⁴⁶ Ostali oblici materijalnih davanja prilikom sklapanja braka koji se najčešće navode u literaturi su: razmena dara / *gift exchange* (podrazumeva razmenu darova slične vrednosti između porodica ili srodničkih grupa mlade i mladoženje) i indirektni miraz / *indirect dowry* (dobra koja kao deo bračnog aranžmana mladoženja i/ili njegovi srodnici daju nevesti, direktno ili posredstvom njenog oca koji u nekim slučajevima može zadržati jedan deo). Izraz *gift exchange* je unekoliko problematičan jer se može steći utisak da samo ovaj tip bračnih davanja podrazumeva razmenu dara, a da se u ostalim slučajevima radi o nekom drugom principu, iako se danas zna da su svi oblici bračnih razmena na principu razmene dara. Međutim, kao oznaka određenog tipa bračnih davanja ovaj izraz se i danas koristi, ali s ovim preciznim značenjem. Stanimirović takođe ukazuje na neadekvatnost terminologije nekih oblika bračnih davanja. Naglašava da termin *udovština* / engl. *dower* odnosno fr. *douaire* nije adekvatan kao opšta oznaka za dar koji žena treba da dobije u slučaju prestanka braka, jer brak ne mora da se okonča samo smrću muža; stoga predlaže izraz *oproštajni dar*. Kako se radi o običaju koji ima malu rasprostranjenost obično se ne navodi u klasifikacijama koje su zasnovane na među-kulturnim poređenjima. V. Stanimirović, *Pojam "nevestine" ...* 133. Cf. A. Schlegel, R. Eloul, op. cit. 292.

⁴⁷ M. Godelier, *Méthamorphoses de la parenté...* 95.

⁴⁸ Ovde se ne mogu baviti antropološkim preispitivanjima kategorije miraza i kritikom poznatog Gudijevog objašnjenja, a tako ni razlikama u tumačenju miraza u okviru savremene antropologije i pravne nauke. v. npr. J. Goody, S. J. Tambiah, *Bridewealth and Dowry*, Cambridge University Press, Cambridge, 1973 ; R. Breen, *Dowry Payments and the Irish Case*, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 26, N° 2, 1984: 280-296 ; L. Bossen, *Toward a Theory of Marriage: The Economic Anthropology of Marriage Transaction*, *Ethnology*, Vol. 27, N° 2, 1988:132-144; S. Harrel, S. A. Dickey, *Dowry Systems and Complex Societies*, *Ethnology*, Vol. 24, N° 2, 1985: 105; A. Caplan, *Bridegroom Price in Urban India : Class, Caste and 'Dowry Evil' Among Christians in Madras*, *Man*, n. s., Vol. 19, N° 2, 1984:216-233; A. Schlegel, R. Eloul, op. cit. Definiciju miraza u okviru pravne nauke i razlike u odnosu na neka antropološka tumačenja, a pre svega ono koje daje Džek Gudi, kao i šira razmatranja o pravnoistorijskom razvoju institucije miraza v. V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja u istoriji ...* 17-247, 288-307.

Razmena osoba za stvari kao princip sklapanja braka

U mnogim društvima sklapanje braka je (bilo) praćeno davanjem materijalnih dobara i vrednosti za suprugu.⁴⁹ Radi se, dakle, o bračnoj praksi koja počiva na principu razmene žene za stvari, gde mladoženja odnosno njegova srodnička ili porodična grupa daje vredna materijalna dobra srodničkoj grupi ili porodici neveste.⁵⁰ Kao oznaka za ovaj oblik bračnih transakcija u antropološkoj literaturi se koristi engleski izraz *bridewealth* ili *brideprice* (bračna kompenzacija, odnosno brak uz bračnu kompenzaciju).⁵¹

⁴⁹ Prema statističkim podacima iz Mardokovog *Svetsko etnografsko uzorka i Atlasa svetskih kultura* ovo je jedan od najrasprostranjenijih oblika bračnih transakcija (od 563 društva u 226 postoji *bridewealth*, u 63 *brideservice* odnosno bračna radna davanja, a u 24 miraz/*dowry*). G. P. Murdock, op. cit; S. Harrel, S. A. Dickey, op. cit. 105.

⁵⁰ Ova definicija, kao i shvatanje da se ne radi o "kupovini žene", u antropologiji je odavno prisutno i može se pratiti od prvih decenija dvadesetog veka. Nalazimo je kako u enciklopedijama i priručnicima za uvod u studije srodstva, tako i u sada već ogromnom broju radova koji se na sistematičniji način bave problemima u vezi sa srodstvom i brakom i fenomenom razmene darom. Stoga nije jasno zašto Vojislav Stanimirović, kada daje definiciju ovog oblika bračnih davanja i ukazuje da se dobra daju za mladu, insistira na tome da je njegovo određenje rezultat "pravničke normativističke preciznosti, a na uštrb etnološke/antropološke delikatnosti i suptilnosti." U tom smislu je takođe nejasno zašto se Džeku Gudiju imputira da "nevoljno priznaje" da su dragocena dobra koja budući suprug ili njegovi srodnici daju srodnicima neveste namenjena za nevestu, a ne samoj nevesti, kada je to osnovni element za određenje ovog oblika bračnih transakcija koji je odavno poznat u antropologiji. Još jednom, mnogo pre sedamdesetih godina prošlog veka, kada je Gudi napisao rad na koji se ovaj autor poziva, odlike ovog oblika bračnih davanja su u antropologiji bile sasvim jasno određene i dobro poznate. Drugim rečima, radi se o analitičkoj kategoriji i konceptu sa jasnim sadržajem. V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja...* 287, 584fn 3196; *Pojam "nevestine"...* 127fn2. Za antropološko određenje ovog oblika bračnih transakcija v. npr. A. R. Radclif-Brown, *Bride-Price, Earnest, Indemnity*. *Man*, Vol. 29, 1929:131-132; E. E. Evans-Pritchard, *An Alternative Term for "Bride-Price"*. *Man*, Vol. 31, 1931: 36-39; J. Goody, *Inheritance, Property, and Marriage in Africa and Eurasia*. *Sociology*, Vol. 3, 1969:112; *Bridewealth and Dowry in Africa and Euroasia*, u: Jack Goody and S. J. Tambih, *Bridewealth and Dowry...* 6; T. Hylland Eriksen, *Small Places, Large Issues. An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. Pluto Press. London 1995:96-9; F. Zimemrmann, *Enquête sur la parenté...* 161; R. Parkin. *An Introduction to Basic Concepts*. Blaskwell. London 1996:40; L. Holy, op. cit. 127.

⁵¹ Da bi se i terminološki naglasilo da se karakter odnosa koji se uspostavljaju ovom vrstom bračnih razmena razlikuje od kupoprodajnog odnosa, u antropološkoj literaturi se u sinonimskom značenju sa terminima *bridewealth* i *groomwealth* koristi i izraz *bračna kompenzacija*, *brak uz (materijalnu) nadoknadu* (engl. *marriage compensation*; fr. *compensation matrimoniale*). Ukratko, pojam "*braka kupovinom žena*" je nestao iz upotrebe i umesto njega se koriste navedeni izrazi. Iako ni pojam kompenza-

S obzirom na teškoće prilikom prevođenja na druge jezike i neodgovarajuće prevode koji su doveli do nejasnoća i pogrešnih interpretacija engleski termin *bridewealth* (doslovno, bogatstvo za nevestu) često se ne prevodi i koristi se u ovom obliku i u savremenoj stručnoj literaturi na drugim jezicima. Francuski antropolozi, na primer, ukazuju da je engleski termin *bridewealth* pogrešno i na neadekvatan način prevođen kao *prix de la fiancée* (cena za nevestu).⁵² U literaturi se takođe ističe da pojam "cena", bez obzira o kom se jeziku radi, nije odgovarajući kao oznaka za ovaj tip bračnih transakcija jer implicira odnos kupovine i prodaje i na taj način uvodi logiku tržišne ekonomije u društva i društvene situacije koje ne funkcionišu po principima tržišta. Pojam "cene" ne samo da dovodi do pojmovnih i terminoloških nejasnoća, već daje pogrešnu sliku o socijalnoj i kulturnoj logici društva u kojima nalazimo ovaj oblik bračnih transakcija. Istovremeno, na neadekvatan način opisuje karakter društvenih odnosa koji se uspostavljaju putem bračnih razmena i transakcija. Ukratko, naglašava se da se brak ne može svesti na kupovinu.⁵³

Stoga je u savremenoj antropološkoj literaturi, kako na engleskom tako i na francuskom jeziku, upotreba pojma *bridewealth* postala uobičajena. Kada se prevodi, koristi se, ne izuzetno dobar, ali u nauci prihvaćen izraz *bračna kompenzacija*, a engleski original se obično ostavlja u zagradi.⁵⁴ Stariji pojam za označavanje ovog tipa bračnih transakcija – *brideprice* odnosno francuski *prix de la fiancée* ("cena za nevestu") – sve je ređe u upotrebi, a kada se koristi pridaje mu se isto značenje kao i pojmu *bridewealth*.⁵⁵

cije nije lišen problematičnih konotacija, pre svega jer se vezuje za osporenu teoriju kompenzacije, a u svakodnevnom govoru ima značenje poravnjanja, nadoknade i odštete u ekonomskom smislu i na taj način implicira da posle obavljene transakcije dve strane nemaju nikakav međusobni dug, prihvaćen je kao tehnički termin koji ima sinonimsko značenje sa pojmovima *bridewealth* i *brideprice* ("cena za nevestu").

⁵² R. Deliège, op. cit. 1996:12; C. Ghasarin, *Introduction à l'étude de la parenté*. Édition du Seuil. Paris 1996: 118; Cf. F. Zimmermann, op. cit. 161-162.

⁵³ R. Deliège, op. cit. 1996: 107; R. Parkin, op. cit. 40.

⁵⁴ Izraz *compensation matrimoniale* (bračna kompenzacija) u literaturi na francuskom jeziku ima sinonimsko značenje s pojmovima *bridewealth*. Stariji izraz *prix de la fiancée* ("cena" za nevestu) je i dalje u upotrebi, iako sve ređe, i ima isti sadržaj kao i pojam *bridewealth*. R. Deliège, op. cit. 12; C. Ghasarin, op. cit. 118; Zimmermann, op. cit. 161. U tekstu, kao i u pojmovniku analitičkih koncepata na kraju knjige, Godelije upotrebljava engleski termin *bridewealth*. Osim Fortesovog koncepta *amity*, u rečniku je to jedini pojam koji nije na francuskom jeziku. v. M. Godelier, *Méthamorphoses de la parenté ...* 64, 69, 95, 97, 104, 133, 142, 593, 594.

⁵⁵ Kada se koristi, izraz "cena" (engl. *price*; fr. *prix*) se često stavlja pod navodnike. Međutim, čak i kada to nije slučaj podrazumeva se da izraz *brideprice* / *prix de la fiancée* ("cena za nevestu") nema isto značenje koje pojam cene ima u "robnoj situaciji", već da ima sinonimsko značenje s izrazom *bridewealth*. Drugim rečima, s obzi-

Dakle, ova dva termina se već decenijama koriste u istom značenju, kao sinonimi.⁵⁶

Vredna materijalna dobra koja sačinjavaju *bridewealth* često cirkulišu u okviru društva u bračnim razmenama između srodničkih grupa. Drugim rečima, ženin brat dobra koja prilikom bračne razmene dobije za sestru (*bridewealth*) često daje u razmeni za svoju buduću suprugu. Ova praksa je nađena uglavnom u Africi.⁵⁷ U mnogim slučajevima *bridewealth* je samo jedan deo čitave serije darova i uzdarja između grupa povezanih vezama afinalnog srodstva koja traje godinama, pa i generacijama.⁵⁸ To je, između ostalog, još jedan od razloga zbog kojih antropolozi smatraju da pojam "cena za nevestu" (*brideprice*) nije adekvatan niti dovoljno ekspresivan.⁵⁹ Ovaj oblik bračnih davanja je obično povezan s transakcijama druge vrste, ekonomskim i/ili ritualnim. Drugim rečima, predstavlja deo širih sistema razmena koji obuhvataju šire segmente društva, a u nekim slučajevima i

rom da je teza o kupovini žena u antropologiji odavno odbačena i gotovo zaboravljena, podrazumeva se da se ne radi o braku "kupovinom žene".

⁵⁶ E. Haanstad, M. Borgerhoff Mulder, op. cit. 152. Imajući u vidu da je u antropologiji odavno postignuta saglasnost u pogledu značenja ovih pojmova, nije jasna Stanimirovićeva tvrdnja da "čak ne postoji jedan ustaljen, opšteprihvaćen termin kojim bi se označilo ovo plaćanje, bar kada je o anglosaksonskoj i frankofonskoj literaturi reč ..." Možemo se složiti da ne postoji jedan termin, ali ovi pojmovi imaju jasno određen sadržaj i isto značenje. V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja* ... 266.

⁵⁷ R. Parkin, op. cit. 41. Džek Gudi iznosi da dobra koja sačinjavaju *bridewealth* cirkulišu u okviru društva i na taj način predstavljaju "društveni fond". Smatra se da se radi o opštoj odlici ove bračne transakcije koja istovremeno predstavlja i jednu od osnovnih razlika u odnosu na brak sa režimom miraza (*dowry*). Međutim, istraživanja pokazuju da se u nekim društvima i dobra koja se smatraju mirazom koriste na sličan način. Drugim rečima, dobra data kao miraz takođe mogu biti uključena u širi sistem bračnih razmena u okviru zajednice. Drugi istraživači, poput Kaplana, ukazuje da u savremenim urbanim sredinama Indije miraz jednim delom funkcioniše gotovo kao bračna kompenzacija za kćerkinog budućeg muža (*bridegroom price*). Naime, kako se naglašava, jedan deo dobara predviđenih za miraz daje se mladoženji i njegovoj porodici, i odvojen je od dela koji se daje kćerki. Dakle, otuđen je od kćerke i ne predstavlja njeno vlasništvo, što predstavlja naruštavanje tradicionalnog indijskog pojma miraza i koncepta braka. Štaviše, izostanak davanja ovog dela miraza muškarcu i njegovoj porodici u mnogim slučajevima je dovodio do ubistava žene. Definicija miraza u okviru pravne teorije je drugačija od shvatanja pomenutih autora. Više o tome, V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja* ... 288-307. Cf. J. Goody, *Bridewealth and Dowry in Africa and Eurasia* ...5, 7, 11, 30; *Property, and Marriage in Africa and Eurasia* ... 112; R. Breen, op. cit. L. Caplan, op. cit.

⁵⁸ R. Rarkin, op. cit. 41; J. Goody, op. cit. 12.

⁵⁹ Ibid. 42.

čitave oblasti.⁶⁰ Ukratko, antropološka istraživanja pokazuju da *bridewealth*, kao uostalom i drugi oblici bračnih davanja, može imati različite funkcije i značenja, odnosno različite društvene, ekonomske i političke implikacije.⁶¹

Razmena žena za vredna materijalna dobra i dragocenosti predstavlja dominantan oblik bračnih davanja u Africi, ali i nekim delovima Azije (posebno na jugoistoku) i Okeanije.⁶²

⁶⁰ Kako pokazuje Kuper, u južnoj Africi srodnici, ali i nesrodnici, doprinose sakupljanju dobara za (*bridewealth*). Osnovno pravilo je da svako ko je doprineo da bračna kompenzacija bude sakupljena ima pravo da "potražuje" uzdarje, bilo da traži pravo na prvu kćerku iz tog braka, bilo da očekuje odgovarajući deo od bračne nadoknade (*bridewealth*) koju će ta srodnička grupa dobiti za svoje kćerke/sestre. Ukratko, kako naglašava, svako "plaćanje" bračne kompenzacije dovodi do uspostavljanja širokog lanca transakcija ne samo između grupa čiji članovi sklapaju brak, već između mnogo širih segmenata društva. Ovo nije, naravno, odlika samo ove oblasti. Melanezija je klasičan region gde su bračna davanja deo širokog sistema ekonomskih i ceremonijalnih razmena. v. A. Kuper, *Wives for Cattle. Bridewealth and Marriage in Southern Africa*. Routledge & Kegan Paul. London 1982: 27; A. B. Weiner, *Women of Value, Men of Renown. New Perspectives in Trobriand Exchange*. University of Texas Press. Austin & London 1976; A. Strathern, *Gender, Ideology and Money in Mount Hagen*, *Man*, n.s., 1979: 530-548; The Central and the Contingent: Bridewealth among the Melpa and the Wiru, u: J. L. Komaroff (ed.), *The Meaning of Marriage Payment.*, Academic Press, London 1980: 49-99; A. Iteanu, *La Ronde des Échanges: De la circulation aux valeurs chez les Orokaiva*, Editions de la Maison des Sciences de l'homme and Cambridge university Press, Paris, Cambridge 1983; M. Strathern, *The Gender of the Gift. Problems with Women and Problems with Society in Melanesia*, University of California Press. Berkely, Los Angeles, London 1988.

⁶¹ v. J. Comaroff (ed.), *The Meaning of Marriage Payments*. Academic Press. London, New York 1980.

⁶² M. Godelier, *Méthanorphoses de la parenté...* 133. Za analizu rasprostranjenosti po kontinentima istraživači koriste Mardokove statističke podatke. v. J. Goody, *Bridewealth and Dowry in Africa and Eurasia...* 22; 49-52; A. Schlegel, R. Eloul, op. cit. 295-299. Iako neki istraživači revidiraju Mardokov sistem kodiranja i ukrštaju različite varijable, analize statističkih podataka pokazuju da je *bridewealth* najčešći oblik bračnih transakcija u navedenim regionima (Afrika, Mediteran, istična Evroazija, ostrvski deo Pacifika). Ovaj oblik bračnih razmena Stanimirović tumači kao "*brak kupoviom neveste*" i iznosi da se "od najstarijih vremena ... upražnjavala širom sveta". Međutim, ne dobijamo važnu informaciju u kojim delovima je *bridewealth/brideprice* predstavljao dominantan princip sklapanja braka, a gde se radilo o praksi koja ne samo da nije bila najrasprostranjenija već je, naprotiv, u odnosu na druge oblike bračnih razmena i transakcija (bila) retka i imala podređenu ulogu. Ukratko, na osnovu ove tvrdnje može se steći pogrešan utisak da je "od najstarijih vremena" širom sveta razmena supruga za materijalna dobra ne samo postojala, već da se radilo o osnovnom principu sklapanja braka, što antropološka istraživanja ne potvrđuju. Na primer, u južnoj Americi je ovaj oblik braka znatno manje zastupljen i rasprostranjen u odnosu na oblik bračnih davanja koja

Međutim, razmena osoba za stvari, kao princip sklapanja braka, ne podrazumeva samo praksu razmene žena za materijalna dobra. Naime, u nekim matrilinarnim i matrilokalnim društvima u Vijetnamu, Papua Novoj Gvineji, Maleziji, Mozambiku, Indoneziji, postoji praksa gde prilikom sklapanja braka grupe žena razmenjuju muškarce, a nevesta i njeni srodnici daju vredna materijalna dobra srodničkoj grupi njenog budućeg supruga (*groomwealth* ili "*groomprice*").⁶³ Radi se, dakle, o obliku bračne razmene koja počiva na principu razmene osobe (muškarca) za stvari.⁶⁴ Na taj način su etnografski podaci doveli u pitanje osnovnu Levi-Strosovu pretpostavku i pokazali da "konceptualizacija braka kao razmene žena između grupa muškaraca predstavlja, najblaže rečeno, problematičnu generalizaciju."⁶⁵

Imajući u vidu etnografske podatke, a želeći da daju opštu definiciju ovog tipa braka i bračnih davanja koja bi obuhvatala u praksi postojeće varijante, neki teoretičari srodstva *bridewealth* definišu kao "vredne objekte, materijalna

se sastoje od pružanja radnih usluga (*brideservice*), ili u odnosu na brak bez prestacija. Slično je i u severnoj Americi gde je dominantan sasvim drugačiji oblik braka. Ukratko, radi se o problemu pristupa i metoda. Navođenje pojedinačnih primera s različitih strana sveta i iz različitih epoha, bez uzimanja u obzir drugih elemenata, kao što ovaj autor čini želeći da argumentuje svoju tvrdnju, ne može se smatrati validnim metodom komparacije. Sama činjenica da se ovaj oblik bračnih razmena pojavljuje u različitim delovima sveta (ali u različitim odnosu prema drugim oblicima bračnih razmena) ne govori mnogo, jer i neke druge tipove bračnih transakcija takođe nalazimo u mnogim regionima, ali takođe u drugačijem statističkom odnosu. Komparativni metod koji teži da ima određenu pouzdanost neophodno podrazumeva uzimanje u obzir i niza drugih elemenata i varijabli koje omogućavaju donošenje opštijih zaključaka. Drugim rečima, određeni podatak ima značenje samo u odnosu sa drugim podatkom ili podacima. v. V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja ...* 276.

⁶³ v. J. Nash, A Note on Groomprice, *American Anthropologist*, n. s., Vol. 80, N° 1, 1978:106-108; M. G. Peletz, Neither reasonable nor responsible: Contrasting representations of masculinity in Malay society, *Cultural Anthropology* Vol. 9, N° 2, 1994: 135-178; G. Francillon, Un profitable échange de frères chez les Tetum du Sud-Timor central, *L'Homme*, Vol. 29, N° 1, 1989: 26-43; L. Holly, op. cit. 36-37; M. Godelier, *L'Enigme du don*, Fayard Paris 1996:52 ; *Méthanormorphoses de la parenté ...* 142, 439.

⁶⁴ v. J. Nash, A Note on Groomprice, *American Anthropologist*, n. s., Vol. 80, N° 1, 1978:106-108; J. Goody, Bridewealth and Dowry in Africa and Eurasia... 6; *Méthanormorphoses de la parenté...* 142; M. G. Peletz, ibid. 142-143.

⁶⁵ L. Holy, op. cit., 36. Cf. C. Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*. Press Universitaires de France. Paris 1949: 84,86,594; *The Family*, u: H. L. Shapiro (ed.), *Man, Culture and Society*. Oxford University Press. Galaxy book. New York 1960: 283; *Strukturalna antropologija*. Stvarnost. Zagreb 1989: 66. Stanimirović samo uzgred ukazuje na postojanje ove bračne prakse i u svojim objašnjenjima ne uzima u obzir njene teorijske implikacije. Iznosi da je Spiro veštački i "za potrebe simetrije" konstruisao termin *groomwealth*. V. Stanimirović, op. cit. 259, 606. n 3364.

dobra, eventualno prava na zemljišnu parcelu, koje jedna porodica ili srodnička grupa daje drugoj prilikom sklapanja braka između nekog od njihovih članova. Takođe je korišćen i termin *brideprice*, ali su ga osporili oni koji smatraju da reč *price* (cena) uvodi logiku tržišta u odnose koji nemaju ništa zajedničko sa tržištem⁶⁶. Jasno je da je ova definicija šira od one napred iznete koja pod pojmom *bridewealth* podrazumeva samo materijalna dobra i dragocenosti koja se prilikom sklapanja braka daju za suprugu. Ne precizirajući rodnu (*gender*) pripadnost osobe za koju se vredna dobra daju ovde se, međutim, naglašava da *bridewealth*, kao opšta analitička kategorija, treba da obuhvati i onaj oblik braka i bračnih davanja, koji takođe postoji u praksi, gde dobra cirkulišu od ženine ka suprugovoj srodničkoj grupi ili porodici i gde, ovog puta, predstavljaju bračna davanja za muža. Drugim rečima, ova definicija naglašava opšti princip koji se nalazi u osnovi ovog oblika bračnih transakcija – razmenu osoba i ljudskih atributa za *vredna* materijalna dobra – i čini mi se da je stoga treba koristiti i u domaćoj nauci.

Dakle, razmena osoba (žena ili muškaraca) za stvari predstavlja osnovni princip onog oblika bračnih razmena i transakcija koji se u literaturi označava kao brak uz bračnu kompenzaciju (*bridewealth* i *groomwealth*). Radi se o *asimetričnoj* razmeni između dve srodničke ili porodične grupe koje postaju povezane odnosima afinalnog srodstva. Ovu bračnu praksu nalazimo u društvima čija socijalna i kulturna logika dopušta razmenu osoba i ljudskih atributa za materijalna dobra. U pitanju su, dakle, sistemi razmene koji priznaju konverziju, zamenjivost vrednosti i koji se u literaturi opisuju kao "konvertibilni" sistemi bračnih razmena.⁶⁷ Za razliku od "nekonvertibilnih" sistema koji počivaju na principu razmene osobe za osobu, u kojima osobe i njihova svojstva i materijalna dobra i usluge cirkulišu u različitim "sferama razmene", ovaj princip sklapanja braka počiva na pretpostavci da različite vrste "stvari" funkcionišu kao zamena za osobe. Kako ukazuje Godelije, granice i karakter razmene postaju sasvim različite kada se vredna dobra, bogatstvo, daje u zamenu za osobu. Jer, s jedne strane imamo konkretnu

⁶⁶ M. Godelier, *Méthamorphoses de la parenté...* 593.

⁶⁷ O sistemima bračnih razmena koji priznaju odnosno ne priznaju konverziju vrednosti (*value conversion vs value non-conversion systems*) v. M. Godelier, An Unfinished Attempt at a Comparison, u: M. Godelier and M. Strathern (eds.), *Big Man and Great Man*. Cambridge University Press. Cambridge 1991: 275-304; A. Strathern Witchcraft, Greed, Cannibalism, and Death, u M. Bloch and J. Parry (eds.), *Death and Regeneration of Life*. Pergamon. New York 1982: 111-133; M. Strathern, *The Gender of the gift ...*; M. Strathern, Marriage Exchanges: A Melanesian Comment. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 13, 1984: 41-73; Kinship and Economy: Constitutive Orders of a Provisional Kind. *American Ethnologist*, Vol. 12, N° 2, 1985: 191-209; A. Strathern & P. J. Stewart, Kinship and Commoditization. Historical Transformations. *L'Homme*, 154-55, 2000:373-390.

osobu, ženu ili muškarca, a s druge strane dragocenosti (školjke, ukrase itd.) ili dobra koja se mogu proizvesti ili nabaviti trgovinom ili na neki drugi način (stoku, svinje itd.). Na taj način, ekvivalencija između dve strane razmene dobija drugačiji, mnogo apstraktniji karakter nego u slučaju razmene osobe za osobu.⁶⁸ Pre svega zbog toga što razmena osoba za stvari pretpostavlja i uključuje "onaj misteriozni", kulturom posredovan proces stvaranja ekvivalentnih vrednosti putem koga su "realnosti" različite prirode učinjene sličnima u odnosu na njihovu vrednost.⁶⁹ Ovaj oblik bračnih transakcija, dakle, pretpostavlja drugačiju konceptualizaciju odnosa između ljudi i stvari, kako u odnosu na društva u kojima razmena osobe za osobu predstavlja dominantan princip sklapanja braka (*sister exchange/direct women exchange*), tako i u odnosu na zapadnu misao koju odlikuje, kako ukazuje Kopitof, razdvajanje sveta ljudi od sveta stvari i stalna moralna briga o *komoditizaciji* ljudi i ljudskih atributa.⁷⁰ Paradoksalno, moram dodati, upravo u ovim društvima koja pokazuju tako izražen etički interes za uspostavljanje jasne granice između osoba i materijalnih dobara i drugih "stvari", otvoren je širok prostor za različite oblike *komoditizacije* i trgovine ljudima i ljudskim atributima, mnogo širi od onog u društvima sa "*bridewealth* ekonomijama".

Jesu li supruge nekada kupovane? O konstrukciji teze o braku "kupovinom žene"

Za razliku od antropoloških saznanja i tumačenja koja pokazuju da se radi o drugačijem tipu razmene, o razmeni dara putem koje se prenose (ali ne i kupuju) određene kategorije prava na osobe (ženu i muškarca) i uspostavljaju društveni odnosi afinalnog srodstva, Vojislav Stanimirović nastoji da dokaže da bračne transakcije koje počivaju na principu razmene žene za vredna materijalna dobra i bogatstvo predstavlja kupoprodajni odnos. Ovaj oblik bračne razmene tretira kao "brak kupovinom neveste". Naime, ovaj autor smatra da "iako niko ne može poreći činjenicu da se brak kupovinom žene razlikuje od bilo koje druge kupovine, jer niko ne može poistovetiti ženu sa običnom robom, isto tako bi bilo pogrešno potpuno odbaciti ideju kupovine žene, odnosno kupovine prava nad ženom, odnosno njenim produktivnim i prokreativnim moćima".⁷¹ Ukratko,

⁶⁸ M. Godelier, *L'Énigme du don...* 211; *Méthamorphoses de la parenté...* 148.

⁶⁹ O problemu vrednosti i ekvivalentne vrednosti v. C. A. Gregory, *Savage Money...* 1-40; *Gifts and Commodities*. Academic Press. London 1982: 67-69; 72-75; I. Kopitof, op. cit.

⁷⁰ I. Kopitof, op. cit. 294.

⁷¹ *Brak i bračna davanja ...* 269-270. "Bitno je da jedna strana daje određene stvari drugoj strani, koja za uzvrat, poštujući načelo reciprocnosti, daje devojkju. Srž izvedene

revitalizuje se stara i u antropologiji odavno odbačena ideja o "braku kupovinom žena", odnosno o kupovini prava i usluga žene. Na osnovu ovog tumačenja brak se shvata kao ekonomska i komercijalna transakcija putem koje se uspostavljaju svojinska prava muškarca nad ženinim telom, njenim bioreproduktivnim, radnim i drugim produktivnim sposobnostima. Na taj način je *bračni odnos*, koji podrazumeva uspostavljanje različitih prava i obaveza između osoba koje su povezane brakom, definisan kao svojinski odnos jednog bračnog partnera (muškarca) nad atributima, svojstvima i telesnim kapacitetima drugog partnera (žene).⁷²

transakcije je u tome da ni mladoženja, a ni nevesta, nemaju nikakve veze s daljom sudbinom onoga što je dato devojčinoj porodici. U skladu s tradicijom, sopstvenim potrebama i željama, otac devojke ili cela njena porodica upotrebiće dobijeno. Devojin otac može sebi ili svome sinu pribaviti ženu, ili već na neki drugi način utrošiti *primljenu cenu* ili je, po nekom utvrđenom redu, razdeliti najužoj rodbini. *Time se, na prvi pogled već, ova transakcija približava svakoj drugoj kupoprodaji, jer prodavac može uvek, po sopstvenom nahođenju, raspolagati dobijenim novcem i, u tom pogledu, ne može biti nikakvog uslovljavanja.*" (podvukla Z. I.) V. Stanimirović, Pojam "nevestine"... 127-128; *Brak i bračna davanja ...* 278. Ovo objašnjenje, dakle, sugeriše da otac slobodno raspolaze onim što je dobio za kćerku i da se stoga ova transakcija može definisati kao kupoprodaja. Odatle proističe da i druga strana u razmeni može koristiti i slobodno raspolagati onim što je dobila, ženom odnosno pravima na njeno telo. Na taj način se bračni odnosi shvataju kao svojinski odnosi, a ženini bioreproduktivni i produktivni kapaciteti kao privatna svojina i posed muža što, po definiciji, podrazumeva korišćenje i slobodno raspolaganje. Kako ukazuje Obrad Stanojević, iako je privatna svojina "potpuna vlast nad stvari", pravo svojine uvek ima određena ograničenja opšteg tipa (neugrožavanje okvira svojine drugog) ili ograničenja koja su društveno specifična. Posmatrano u kontekstu "kupovine prava nad ženom", to bi jednostavno značilo da svojinska prava drugog muškarca nad suprugom ne smeju biti ugrožena i da jedino mogu biti otkupljena. Čak i kada bi to bio slučaj u društvima s patrilinearnim sistemom porekla teško je zamislivo i ostvarivo u društvima s matrilinearnim i kognatskim sistemima u kojima takođe nalazimo ovu bračnu praksu. Istovremeno, odnos između ljudi i materijalnih dobara (pa i onih koja se daju za ženu) ovaj autor shvata u kategorijama privatnog vlasništva zaneamarujući da je pojam svojine, odnos između ljudi i stvari, kao i drugi ekonomski odnosi i kategorije, istorijska i kulturna kategorija i da se ne može analizirati i tumačiti nezavisno od društvenog i kulturnog sistema. O pojmu privatne svojine v. u: O. Stanojević, *Rimsko pravo*. Dosije. Beograd 2002: 188-197. Cf. N. Pavković, Etnološka koncepcija nasleđivanja. *Etnološke sveske*, IV. 1982: 25-39. M. Strathern, *Property, Substance and Effects. Anthropological Essays on Persons and Things*. Althone Press. London 1999; Kinship and Economy ...

⁷² Na osnovu analize obimnog etnografskog i istorijskog materijala, Godelije daje antropološku definiciju braka: "Društveno priznata veza između dve ili više osoba različitog ili istog pola (npr. brak između žena u Africi). Ova veza se često uspostavlja nakon serije pregovora između porodica, rodovskih grupa ili kuća dva partnera, pregovora koji određuju obim dobara ili drugih vrsta davanja koje su povezane s bra-

Takođe, zanemaruje se da je svrha transakcija koje uključuju robu dobijanje odgovarajuće protivvrednosti, a ne da otvori put za druge vrste transakcije kao što je to slučaj kod darova koji se daju da pokrenu bračne pregovore ili osiguraju kljentelisićke odnose.⁷³ Nasuprot robnoj razmeni, cilj braka i bračnih transakcija je uspostavljanje društvenih veza (bračnog odnosa i afinalnog srodstva). Drugim rečima, dobra koja se prilikom sklapanja braka daju u zamenu za osobu funkcionišu kao sredstvo društvene, a ne robne i trgovačke razmene.

Teza o "braku kupovinom žena" razvijena je u okviru viktorijske evolucionistićke antropologije koja je na osnovu širokih rekonstrukcija (i spekulacija) oblika braka i bračnih davanja nastojala da pruži odgovor o istorijskom razvoju ove institucije. Mnogi teoretićari ove epohe su polazila od dve osnovne pretpostavke: a) da muškarac ima prava nad ženom i decom; b) da brak predstavlja "ugovor" između muškarca i oca i/ili muških srodnika žene. Shvatanja o obimu ovih prava i "stadijumu evolucije" društva u kom su nastala razlikovala su se. U tumaćenju je najdalje otišao Henri Mejn koji je razvio teoriju o prvobitnom "patrijarhalnom despotizmu" prema kojoj je muškarac imao apsolutna prava, pravo života i smrti nad ženom i decom (*patria potestas*).⁷⁴ Prema ovom tumaćenju, na početku ljudske istorije nalazile su se izolovane, samodovoljne proširene patrijarhalne porodice koje su bile pod apsolutnim autoritetom najstarijeg muškog člana.⁷⁵ Razvoj društva je tekao u pravcu stvaranja sve širih patrilinarnih rodovskih grupa (roda, bratstvo, pleme) da bi se završio nastankom države. Ove korporativne patrilinarnе grupe za koje je Mejn (i drugi) tvrdio da su postojale u vreme drevnog prava Indije, Grćke i Rima prodavale su kćerke, a sopstvene žene/supruge nabavljale kupovinom.⁷⁶ Dakle, prema objašnjenju Mejna i drugih

kom. Brak određuje pripadnost dece koja će se roditi iz te zajednice ili koju će ona usvojiti. Isto tako podrazumeva različita prava i obaveze između osoba koje su ujedinjene brakom: u domenu seksualnih odnosa, zadataka u domaćinstvu, stanovanja, prezimena koje će supružnici nositi, u odnosu na njihovu decu, po pitanju nasleđivanja u slučaju smrti jednog ili drugog itd. Brak je često praćen specifićnim ceremonijama i ritualima." M. Godelier, *Méthamorphoses de la parenté ...* 602.

⁷³ I. Kopitof, op. cit. 279.

⁷⁴ Sir H. Summner Maine, *Ancient Law: Its Connection with the Early History of Society, and Its Relations to Modern Ideas*. John Marray, London 1963:138 (1861.) Leturno, na primer, govori o roditeljskoj moći tvrdeći da "svuda u svetu, u sviim rasama i u svim vremenima, svuda gde nas istorija može informisati, nalazimo dobro dokumentovane primere koji nam dozvoljavaju da tvrdimo da su tokom srednjeg doba civilizacije prava roditelja nad decom, a posebno nad kćerkama, u svim zemljama uključivala moć da ih prodaju". Ch. Letourneau, *The Evolution of Marriage and of the Family*. Walter Scott, Ltd. London 1900: 111.

⁷⁵ Ibid. 123,126,128.

⁷⁶ J. Goody, *Production and Reproduction. A Comparative Study of the Domestic Domain*. Cambridge University Press 1976:79.

savremenika, "arhaični princip varvara" je podrazumevao da je žena bila potčinjena svojim muškim krvnim srođnicima koji su imali pravo slobodnog korišćenja i raspolaganja, odnosno pravo privatnog vlasništva. Stoga je prilikom sklapanja braka, kako se smatralo, njen budući muž morao da im plaća za prava kojih se odriču u njegovu korist, odnosno da otkupljuje "svoje privilegije". Mejn ovaj "arhaični princip" ilustruje primerom rimskog prava, dok je u njemu bilo slojeva germanskog i slovenskog prava, i ukazuje da su "žene dominantnih rasa svuda bile pod različitim oblicima arhaičnog starateljstva", a da je muž plaćao novčanu cenu (*money-price*) njenim srođnicima za prava kojih se odriču. Prema Mejnovom mišljenju "drevno pravo" ženu potčinjava krvnim srođnicima, dok je osnovni fenomen modernog prava bilo ženino potčinjavanje mužu.⁷⁷ Drugim reči-

⁷⁷ H. Sumner Maine, *ibid.* 157 (154, 156-157). Kasniji istraživači su doveli u pitanje Mejnovo shvatanje. Mezner je, na primer, ukazivao da se, kada je u pitanju staro germansko pravo, ne može govoriti o "braku kupovinom", gde je pod ovim pojmom podrazumevao davanje dobara za mladu. Ukazuje da bračno davanje koje su naučnici označavali kao "brak kupovinom" ne može biti tretirano kao kupovina jer "dar mladoženje ne dolazi u posed osobe koja daje mladu. On (dar) pripada mladi i služi kao njena finansijska sigurnost." Kako iznosi, etimologija reči (*kaupon, kaupa*) kojim je označavan ovaj oblik bračnih davanja pokazuje da je njihovo originalno značenje bilo "načiniti dogovor na osnovu koga je razmena izvršena, razmeniti." Međutim, kada su ovi pojmovi prevedeni na latinski korišćeni su izrazi koji su imali značenje *purchase* (kupovina), *to purchase* (kupiti), *price* (cena) itd. kao što su *pretium, nuptiale pretium, uxorem emere, uxorem vendere, pretium emtionis*. Zaključak ovog autora je bio da u starom germanskom pravu nije postojala institucija "braka kupovinom" tj. bračna praksa koja je podrazumevala razmenu žene za materijalna dobra. Jasno je da je ovde samo osporeno postojanje ove prakse kod Germana, ali ne i postojanje braka koji je podrazumevao kupovinu i prodaju žena. Međutim, kasnija istraživanja su dovela u pitanje Meznerove zaključke. Istražujući istorijsku transformaciju bračnih davanja u mediteranskoj Evropi, od antike do srednjeg veka, istoričarka Dijana Oven Hju je ukazala na postojanje tri osnovna tradicionalna oblika bračnih prestacija kada je u pitanju germanski brak i germansko bračno pravo. Pojednostavljeno rečeno, najpre je postojao takav oblik bračnih transakcija koji je Hju je opisala kao plaćanje *brideprice* ("cene za nevestu"), i koji je podrazumevao da muž daje dar krvnim srođnicima svoje žene u zamenu za njenu "ruku" (*das Mundium*/ "ruka" u pravnom smislu reči) tj. za prepuštanje pravnog starateljstva ili zaštite nad ženom kao pravno nesposobnim licem. U ranom srednjem veku dominantan oblik bračnih davanja postaje "jutarnji poklon" (*die Morgengrabe*) – dar koji je muž davao ženi posle prve bračne noći za njen dar nevinosti. Od XIII veka, naročito kod aristokratije, dolazi do uspostavljanja sistema miraza u obliku kakav je bio ustanovljen u antičkom svetu. Zimmerman, međutim, naglašava da tumečenje pojma *brideprice* koje daje ova autorka, koja ga definiše kao bračno davanje grupe "uzimalaca" žena grupi "davalaca" žena – u ovom socijalnom i istorijskom kontekstu nije adekvatano jer sugeriše da se radi o istom sistemu srodstva i pravilima braka kao u "egzotičnim" društvima tj. društvima s elementarnim sistemima srodstva, što nije bio slučaj. v. F. Mezger, *Did the Institution of Marriage by Purchase Exist in Old Germanic Law? Speculum*. Vol. 18, N°

ma, prava koja su nekada pripadala ženiniom muškim srođnicima u modernom pravu se prenose na muža tako da više nije morao da "kupuje svoje privilegije". Dakle, Mejn je postulirao da se patrilinarni princip porekla i patrijarhalna porodica i svojinska prava muškaraca nad ženom nalaze u osnovi ljudskog društva.⁷⁸

Evolucionistički teoretičari koji su, nasuprot Mejnu, smatrali da je razvoj patrilinarnog i patrijarhalnog društva bio poslednji stadijum društvenog razvoja, kome je prethodila faza prvobitnog promiskuiteta i "matrijarhata", poricali su da je na početku društva žena bila "robinja muškarca".⁷⁹ Naprotiv, isticano je da kod "svih divljaka i svih varvara" žena bila ne samo slobodna, već da je imala istaknut i poštovan položaj.⁸⁰ Nastanak "braka kupovinom", kao oblik bračnih transakcija koji podrazumeva davanje darova ženinim krvnim srođnicima u zamenu za ženu, ovi teoretičari su vezivali za "sindijazmički" oblik braka i porodice i prelazak iz "divljaštava" u "varvarstvo". Drugim rečima, za onaj stadijum razvoja društva kada je, kako su smatrali, postojao samo matrilinearni sistem računanja porekla iako se, za razliku od prethodnih faza, sada znalo ko je otac deteta.⁸¹ Prema ovom tumačenju, *sindijazmička* ili *porodica parova* koja je karakteristična za stupanj "varvarstva" i postojanje matrilinearnog rodovskog društva, zasnivala se na bračnoj vezi pojedinačnih parova gde je svaka žena imala jednog glavnog muža, a svaki muškarac jednu glavnu ženu. Međutim, sam bračni odnos je bio nestabilan što znači da su i

3, 1943: 369, 370, 371; D. Owen Hughes, From Brideprice to Dowry in Mediterranean Europe. *Journal of Family History*, Vol. 3, 1978: 262-296. F. Zimmermann, op. cit. 164. Cf. V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja...*107-116.

⁷⁸ F. Engels je razvio svoju verziju patrijarhalne teorije o prvobitnom stanju čovečanstva. Međutim, za razliku od Mejna, kao osnovnu odliku "drevne" patrijarhalne porodice nije toliko naglašavao apsolutnu moć muža nad ženom, već obožavanje patrilinarnih predaka tj. kult predaka. Ipak, i jedan i drugi autor su "prvobitnu" porodicu zamišljali, kako ukazuje Trautman, kao malo kraljevstvo gde je otac kralj. v. F. De Kulanž, *Antička država*. Prosveta. Beograd 1956 (1864). T. R. Trautmann, *Morgan and the Invention of Kinship...* 190.

⁷⁹ F. Engels, *Poreklo porodice, privatne svojine i države*. Kultura. Beograd 1950: 50 (1884).

⁸⁰ Ibid. 50.

⁸¹ L. H. Morgan, *Drevno društvo. Istraživanja čovekovog razvoja od divljaštva i varvarstva do civilizacije*. Prosveta. Beograd 1981: 404-408 (1877). "Međutim, sama institucija tadašnjeg braka bila je neobična kao što je bila i porodica. Ljudi nisu tražili žene, kao što se to čini u civilizovanom društvu, rukovodeći se naklonošću, jer je za ljubav, za koju je bio potreban viši stepen razvitka od onog do kojeg su oni stigli, još nisu znali. U stvari, majkama je bilo prepušteno da ugovaraju udaju, odnosno ženidbu svoje dece, pa se to uglavnom činilo bez znanja budućih partnera i bez dobijanja njihovog prethodnog pristanka... *Pre sklapanja braka pokloni najbližim gentilnim srođnicima mlade – čija je priroda ukazivala na ideju o kupovini mlade – postali su stalni element u ovim bračnim transakcijama*". (404; podvukla Z. I.)

žena i muškarac imali pravo da po sopstvenoj volji brak raskinu kada zažele i "uzmu" drugog bračnog partnera.⁸² Ukratko, na ovom stupnju razvoja društva, kako saznajemo, dolazi do nestajanja porodice "krvnog srodstva" (*punalua*) i zabrane braka između krvnih srodnika. Ova promena, koja je dovela do sklapanja braka sa ženama iz drugog roda, za posledicu je imala "oskudicu žena" tako da ih muškarci "nisu više tako spremno delili s drugima". Stoga je, kako su smatrali evolucionistički teoretičari, "počelo da se do njih dolazi pregovaranjem i kupovinom" i otmicom od neprijateljskih grupa.⁸³ Dakle, dok "u ranijim oblicima porodice muškarci nikada nisu oskudevali u ženama, nego su ih, naprotiv, imali "više nego dovoljno", i do njih su lako dolazili jer su bile iz njihove srodničke grupe, na ovom stupnju društvenog razvoja "žene su postale retke i tražene". Ukratko, prema ovom tumačenju, "kupovina žena" postaje uobičajen način sklapanja braka na stadijumu varvarstva za koji je karakteristična pojava sindijazmičkog braka i porodice.⁸⁴ Morgan i Engels i drugi autori koji su sledili ovu logiku nisu videli nikakvu protivrečnost između tvrdnje o postojanju braka koji se sklpa putem kupovine, što po definiciji znači pravo svojine, slobodnog korišćenja i raspolaganja, i tvrdnje o pravu žene (i muškarca) da brak raskine kada želi i po sopstvenoj volji sklopi novi.

Uopšteno posmatrano, iako su se tumačenja evolucionističkih teoretičara međusobno razlikovala u nekim aspektima, i mnoga bila kritična prema Mejnvoj "patrijarhalnoj teoriji", može se reći da je bilo uobičajeno shvatanje da je brak kod "primitivnih" i "necivilizovanih" naroda predstavljao akt koji je muškarca obavezivao da, na ovaj ili onaj način, pruži nadoknadu onima koji gube prava nad ženom, njenim srođnicima.⁸⁵ Dakle, teorija kompenzacije predstavlja intelektualni model čije je poreklo vezano za viktorski socijalni evolucionizam. Ovo objašnjenje postulira da muškarac mora da pruži nadoknadu za suprugu, bilo u obliku rada ili u obliku materijalnih dobara, kao i da su ženini roditelji (a posebno otac) rukovođeni željom da ostvare odgovarajuću nadoknadu pre nego što se odreknu kontrole nad kćerkom.⁸⁶

⁸² Ibid. 403-404. Cf. F.Engels, op. cit., 49, 54 (48-58).

⁸³ Ibid. 407. Ovu vrstu tumačenja razvija i Maklennan koji brak otmicom i "brak kupovinom" takođe povezuje s nastankom egzogamije, smatrajući da je brak otmicom bio prvobitni oblik braka. J. F. MacLennan, *Primitive Marriage: An Inquiry into the Origin of the Form of Capture in Marriage Ceremonies*. Adam and Charles Black. Edinburgh 1865.

⁸⁴ F. Engels, op. cit. 49.

⁸⁵ v. J. Lubbock, *The Origins of Civilization and the Primitive Condition of Man*. University Chicago Press. Chicago 1978: 86 (1870); E. Westermarck, *History of Human Marriage* 2. Keesing Publishing 2003: 369-371, 373 (1891).

⁸⁶ B. B. Dean, *Forbidden Fruit: Infidelity, Affinity and Brideservice Among the Urarina of Peruvian Amazonia*. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol.1, N° 1, 1995: 89, 104 n7.

Međutim, za razliku od njene kasnije varijante koju su razvijali posebno struktural-funkcionalisti ali i mnogi drugi teoretičari, evolucionisti su "kompenzaciju" tumačili kao kupovinu.⁸⁷ Isticano je da se kompenzacija za ženu najčešće sastoji od materijalnih dobara odnosno, kako iznosi Vestermark, od svojine jedne ili druge vrste čiji obim može biti različit, iako može biti data i u vidu radnih usluga.⁸⁸

Vestermark, čija su objašnjenja imala velik uticaj na odbacivanje teze o prvobitnom promiskuitetu, ali i na konstruisanje predstave o "braku kupovinom" (*marriage by purchase*) i upotrebu izraza "cena za nevestu" (*bride price*), u okviru kategorije "braka uz nadoknadu" razlikuje dve vrste braka. Jedno je "brak uz davanje dara" gde se, prema njegovom mišljenju, radi o maloju, u ekonomskom smislu neznatnoj nadoknadi koja se daje za ženu. S druge strane, kada je u pitanju "brak kupovinom" daje se "veći iznos koji od sklapanja braka čini pravu poslovnu transakciju (*a genuine business transactions*)".⁸⁹ Dakle, kao i ostali teoretičari ove epohe, brak koji počiva na principu razmene žene za vredna materijalna dobra tumači kao ekonomska, tržišna transakcija, a kćerke shvata kao ekonomsko dobro koje se, kao i svako drugo ekonomsko dobro, može koristiti za dobijanje odgovarajuće protivvrednosti i koje se može upotrebiti u ostvarivanju dobiti. Iako Vestermark nigde ne daje šire objašnjenje na koji oblik tržišne cirkulacije dobara misli, niti se bavi njihovim razlikama, posredno se može zaključiti da često misli na trampu. Dakle, na jednostavan *tržišni oblik* cirkulacije dobara bez novca.⁹⁰

Ovaj autor istovremeno ukazuje da "bilo koji da je razlog za traženje nadoknade za nevestu, i bilo da je nadoknada mala ili velika, to mužu ne daje pravo da sa ženom čini šta mu je volja. *On samo može da "kupi" prava koja*

⁸⁷ Redklif-Braun je odavno ukazao na probleme u vezi s tumačenjem braka u kategorijama ekonomskog gubitka i štete koju kćerkina udaja prouzrokuje njenoj porodici. Isticao je da ovo shvatanje nije tipično za većinu afričkih društava već da pre odražava shvatanje modernog engleskog prava u kome "ako je neudata devojkica zavedena njen otac može da nadoknadi štetu za gubitak njenih 'usluga'." Kao da je, kako se ukazuje, jedina društvena vrednost i uloga koja se pridaje kćerki ta da bude posluga. A. R. Radcliff-Brown, Introduction, u: A. R. Radcliff-Brown and D. Ford (eds.), *African Systems of kinship and Marriage*. Oxford University Press. Oxford 1950: 49.

⁸⁸ E. Westermarck, op. cit. 375.

⁸⁹ Ibid. 376. Vestermark govori o braku uz nadoknadu (*marriage by consideration*) gde pod nadoknadom podrazumeva kupovinu putem dobara ili usluga (koristi i izraz "kupovina putem usluga"/*purchase by service*). Od "braka kupovinom" (*marriage by purchase*) razlikuje "brak razmenom darova/poklona" (*marriage by exchange of presents*). Ibid. 354-431, 373.

⁹⁰ "Kćerke mogu biti trampljene za najveću ponudu i mogu se obučavati u cilju postizanja visoke cene". Ibid. 395.

običaj dodeljuje mužu; bez obzira koliko velika ova prava mogu biti, mislim da slobodno možemo reći da ona nikada nisu apsolutna i da ni kod jednog naroda udata žena nije potpuno na milost i nemilost svome mužu.⁹¹ (podvukla Z. I.). Očigledno ni Vestermark nije obraćao pažnju na logičke nekoherentnosti i nekonzistentnosti svog interpretativnog modela i na nepreciznosti i zbunjujući karakter korišćenih koncepata i analitičkih kategorija. Naime, dok, s jedne strane, ovaj oblik bračnih transakcija tumači kao "brak kupovinom", kao ekonomsku aktivnost kupovine određenih (običajima definisanih) prava nad ženom, s druge strane naglašava da ova "kupljena" prava nisu apsolutna, što je u suprotnosti sa karakterom kupoprodajne transakcije. Jer, kako je još Tihomir Đorđević ispravno zaključivao, "kad je neko mogao ženu kupiti, sasvim je prirodno da ju je mogao i prodati", odnosno njome slobodno raspolagati.⁹² Jedini problem u vezi sa Đorđevićevim i sličnim objašnjenjima bila je sama pretpostavka o kupovini supruge. Štaviše, ukazujući da su prava muža nad ženom ograničena, uprkos tome što je "kupio", Vestermark pojam kupovine ovde stavlja pod navodnike i, na taj način, unosi dodatnu konfuziju u svoje objašnjenje.

Ukratko, sledeći socijalnu i ekonomsku logiku sopstvenih društava koja su počivala na principima privatnog vlasništva i tržišta, gde kulturna i bračna pravila ne dopuštaju razmenu osoba za stvari, evolucionistički teoretičari su "bračni običaj" davanja materijalnih dobara za suprugu tumačili u ekonomskim kategorijama kupovine i prodaje, bračne prodaje, robe i cene, ponude i potražnje, skupog i jeftinog.⁹³ Kako dobra i usluge u kapitalističkoj ekonomiji

⁹¹ Ibid. 395. "Kod mnogih afričkih naroda roditelji u određenim okolnostima kćerku mogu uzeti nazad uz vraćanje *bride price* (cene za nevestu)." Kao i Maklenen i Vestermark smatra da je verovatna "tranzicija iz braka otmicom u brak kupovinom."

⁹² T. R. Đorđević, Kupovina i otmica devojaka, *Naš narodni život*, knj. 2. Geca Kon. Beograd 1930: 69.

⁹³ Leturno, na primer, govori o "braku kupovinom" i "bračnoj prodaji" (*conjugal sales*). Ukazuje da se kod Hotentota i Kafira "za kćerke plaćalo u kravama i volovima, i da je cena robe (*merchandise*) varirala u zavisnosti od ponude i potražnje". Takođe, saznajemo i da je "bračni posao" (*conjugal affaire*) zaključen vrlo jeftino, za samo jednu kravu". Kao i da su u afričkim društvima "brakovi svedeni na prodaju devojke od strane onih koji imaju prava". Kod Makalolo Kafira, "cena plaćena ocu je za cilj takođe imala i otkup prava vlasništva nad kćerkinom decom koja bi (otac) u suprotnom imao". Pozivajući se na Speisera, Vestermark, na primer, ukazuje da mladić, koji je siromašan, da bi kupio ženu ne može da se oženi i u najboljem slučaju sebi može da priušti "da plati za staru udovicu, artikal po nižoj ceni (*a law-priced article*)". Slično objašnjenje nalazimo i kod Stanimirovića. Tumačeći zakonska ograničenja visine novčane nadoknade za ženu koja su u Maliju doneta 1962. godine ovaj autor iznosi: "Cena udovice ili razvedene žene, dakle, dva puta je niža od cene devojke, jer je zakonodavac od cene odbio ženine utrošene kapacitete i napravio razliku u vrednosti kakva se obično pravi između *nove robe* i *second-hand stvari*." (podvukao V. S.) C. Letourneau, op. cit. 111-112; E. Westermarek, op. cit. 363; V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja ...* 271.

predstavljaju predmet tržišne, robne razmene, evolucionistički teoretičari su zaključivali da su i žene, s obzirom da su razmenjivane za druga dobra, predstavljale ekonomsko dobro koje se može koristiti za ostvarivanje protivvrednosti i ekonomskog dobitka. Tako su došli do zaključka da bračne transakcije koje počivaju na razmeni osobe za materijalna dobra predstavljaju kupoprodajni odnos. Na taj način su bračne razmene koje samo na površnom nivou liče na transakcije u tržišnim ekonomijama, gde se nešto plaća a zauzvrat se dobija nešto drugo – tumačene u kategorijama trgovinske odnosno robne razmene. Dakle, kao osnovu za komparacije i opisivanje "drugih"/"primitivnih" društava i njihovih bračnih razmena i transakcija evolucionistički teoretičari su koristili tržišnu i kulturnu logiku sopstvenih zapadnih društava koja je počivala na konceptualnom razdvajanju ljudi i stvari. Njihovi zaključci su utoliko čudniji ako imamo u vidu da su pod pojmom "primitivni" uvek podrazumevali, kako ukazuje Trautman, najranije, prvobitno stanje čovečanstva, čak i kada su ovaj izraz primenjivali na običaje savremenih "necivilizovanih" i "primitivnih" naroda.⁹⁴ Ako se sledi logika ovog objašnjenja, na početku ljudske istorije nalazimo društva s razvijenim tržišnim odnosima u kojima je "kao i sve drugo, čovek i ženu mogao dobijati kupovinom (odnosno razmenom), ili, ako je to nemoguće, onda otmicom."⁹⁵ Iz ove poslednje napomene postaje sasvim jasno da su teoretičari evolucionističke epohe koristili ekonomski koncept razmene svojih društava i pod ovim pojmom podrazumevali samo robnu razmenu i tržišne oblike cirkulacije dobara. Ukratko, polazeći od modela ekonomije zapadnih društava, za koji su smatrali da je univerzalno važeći i primenjiv i na druga ("primitivna") društva njihove epohe kao i na najraniju istoriju čovečanstva, evolucionisti su žene tretirali kao kategoriju ekonomskih "dobra", a bračne razmene kao segment trgovinskih odnosno robnih razmena.

U okviru evolucionističkog interpretativnog modela konstruisana je, dakle, predstava o arhaičnosti i primitivnosti bračne prakse koja počiva na principu razmene žene za vredna materijalna dobra i o "zaostalosti" naroda koji je promenjuju. U literaturi je već ukazano da se shvatanje prema kome ovaj oblik bračnih razmena predstavlja kupovinu i kao takav znak varvarstva i nerazvijenosti, dok je brak s mirazom rezultat napretka i civilizacije, u zapadnoj misli može pratiti još od Aristotela i njegovih tvrdnji iznetih u *Politici*.⁹⁶ U tom

⁹⁴ Cf. T. R. Trautmann, op. cit. 195.

⁹⁵ T. R. Đorđević, op. cit. 61.

⁹⁶ F. Zimmermann, op.cit. 162-163; D. Owen Hughes, op. cit. 262, 263. Shvatanje *bridewealth* i miraza kao različitih evolutivnih oblika bračnih transakcija nalazimo i u radovima Džeka Gudija. Naime, Gudi *bridewealth* i miraz posmatra kao različite mehanizme preraspodele vlasništva između muške i ženske dece i povezuje s različitim načinima poljoprivredne tehnologije i proizvodnje, kao i različitom organizacijom braka, porodice i domaćinstva. Prema Gudijevim zaključcima *bridewealth* (bračna kompenza-

smislu se može reći da devetnaestovekovne evolucionističke interpretacije o "braku kupovinom" nisu predstavljale posebnu novinu već pre kontinuitet jedne neopravdane tvrdnje putem koje je, između ostalog, konstruisana razlika u odnosu na kulturno i istorijski *druge*.

Ukratko, ideja o "kupovini žena" i prava na ženu odavno postoji. Istovremeno, kritika teze o braku "kupovinom žena" u antropologiji ima dugu istoriju.

Dekonstrukcija teze o "kupovini žena". O problemu tumačenja i prevođenja analitičkih kategorija iz interdisciplinarne perspektive

Ukazujući na "nesnalženje etnologa kada su u pitanja bračna davanja", Vojislav Stanimirović predlaže uvođenje drugačijih značenja u terminologiju bračnih transakcija od onih koja su uobičajena i prihvaćena u antropologiji.⁹⁷ Polazeći od pretpostavke da davanje dobara u zamenu za suprugu predstavlja kupovinu prava nad produktivnim i prokreativnim moćima žene, Stanimirović smatra da izraz "cena za nevestu" (*bride-price*) na bolji način izražava karakter ovog oblika bračnih transakcija i da je adekvatniji od pojma *bridewealth*. Stoga predlaže da se ova vrsta bračnih davanja označava samo ovim izrazom.⁹⁸

cija) je karakterističan oblik bračnih davanja za sistem "homogene devolucije" (jednolinijski sistem nasleđivanja) koji je "manje evoluiran" od sistema miraza koji podrazumeva "divrgentnu devoluciju" (bilateralno nasleđivanje) u kome deo porodičnih dobara i imovine dobija kćerka prilikom udaje (dok sinovi svoj deo dobijaju posle smrti roditelja, prilikom nasleđivanja). Kako ukazuju različiti teoretičari, Gudijeva evolucionistička perspektiva se ogleda u njegovom shvatanju da je *bridewealth* odlika primitivnijeg sistema jednolinijskog nasleđivanja, dok je miraz karakteristika razvijenijeg i civilizovanijeg sistema bilateralnog nasleđivanja. v. J. Goody, *Production and Reproduction...* 13, 19-22, 118-121; F. Zimmermann, op. cit. 160-161; S. Junko Yanagisako, *Family and Households: The Analysis of Domestic Groups. Annual Review of Anthropology*, Vol. 8, 1979: 171-172. Cf. V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja ...* 289.

⁹⁷ V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja ...* 259; Pojam "nevestnine" ... 125-153.

⁹⁸ "Međutim, negiranje činjenice da je nekada u istoriji postojao, i da možda negde postoji i danas, brak kupovinom neveste, nimalo neće pomoći ženi. Jednostavno, jedna od posledica uspostavljanja patrijarhalne porodice, ionako nepovoljne po ženu, je i postojanje ove vrste braka. To što se, razumljivo, žena nikada nije mogla poistovetiti s kakvom drugom robom, ne menja ništa u gore opisanoj suštini ovog braka. U skladu s tim, mora opstati i istorijski potvrđeno postojanje *cene za nevestu (brideprice)*. Time se otvara mogućnost da se terminu *bridewealth* prida jedno drugačije značenje koje mnogo ugodnije i prirodnije staje u njegov kalup." "Zbog toga nam se čini da bi, što se engleskog jezika tiče, najprikladniji termin za označavanje ovog dara bio pomenuti *bridewealth*, koji upravo ističe nevestu u prvi plan. U nedostatku adekvatnog izraza u našem jeziku bićemo slobodni da ponudimo moguće rešenje u vidu –

S druge strane, smatra da bi izraz *bridewealth*, koji na srpski jezik prevodi terminom *nevestina*, trebalo da dobije drugačije značenje od onog koje je uobičajeno u antropološkoj literaturi.⁹⁹ Naime, prema predloženom rešenju termin *bridewealth* bi trebalo da se koristi kao oznaka za onaj oblik bračnih transakcija u kome dobra cirkulišu od mladoženje ili njegove porodične ili srodničke grupe ka samoj nevesti, bilo direktno ili posredstvom njenih srodnika, a prvenstveno oca.¹⁰⁰ Radi se, dakle, o onoj vrsti bračnih davanja koja se u antropološkoj literaturi označavaju kao *indirektni miraz* (*indirect dowry*), izrazom koji je uveo Džek Gudi, a koji Stanimirović smatra neadekvatnim.¹⁰¹ Ukratko, ovaj autor predlaže se da se u naučnoj upotrebi zadrže oba termina, ali ne više kao sinonimi, kako su do sada korišćeni, već kao oznake za dva različita oblika bračnih transakcija koji se, prema mišljenju ovog autora, pojavljuju i kao različite faze u evolutivnom razvoju braka.¹⁰² Argumentacija, čini mi se, nije ubedljiva.

Naime, Stanimirović ima u vidu da je u antropologiji teza o "braku kupovinom žena" pretrpela kritiku i da je stoga stariji termin "*brideprice*" ("cena za nevestu") smatran neodgovarajućim i zamenjen, ili preciznije, da je dobio novo značenje i korišćen u sinonimskom značenju s pojmom *bridewealth*.¹⁰³ Međutim, u svojim tumačenjima sugerise da je do ove terminološke promene došlo poslednjih decenija pre svega zbog insistiranja na političkoj korektnosti koja je, poglavito, rezultat "upliva feminističkih stavova u društvene nauke".¹⁰⁴

nove kovanice – nevestina, čime bi se jasno ukazalo na suštinu ovog dara." Pojam "nevestine" ... 128, 133; *Brak i bračna davanja...* 280.

⁹⁹ Pojam "nevestine" ... 128, 133.

¹⁰⁰ Ibid. 131ff.; ibid. 277-284.

¹⁰¹ Ibid. 132; ibid. 280.

¹⁰² "Međutim, negiranje činjenice da je nekada u istoriji postojao, i da možda negde postoji i danas, brak kupovinom neveste, nimalo neće pomoći ženi. Jednostavno, jedna od posledica uspostavljanja patrijarhalne porodice, ionako nepovoljne po ženu, je i postojanje ove vrste braka. To što se, razumljivo, žena nikada nije mogla poistovetiti s kakvom drugom robom, ne menja ništa u gore opisanoj suštini ovog braka. U skladu s tim, mora opstati i istorijski potvrđeno postojanje *cene za nevestu* (*brideprice*). Time se otvara mogućnost da se terminu *bridewealth* prida jedno drugačije značenje koje mnogo ugodnije i prirodnije staje u njegov kalup." "Zbog toga nam se čini da bi, što se engleskog jezika tiče, najprikladniji termin za označavanje ovog dara bio pomenuti *bridewealth*, koji upravo ističe nevestu u prvi plan. U nedostatku adekvatnog izraza u našem jeziku bićemo slobodni da ponudimo moguće rešenje u vidu nove kovanice – nevestina, čime bi se jasno ukazalo na suštinu ovog dara." Pojam "nevestine" ... 128, 133; *Brak i bračna davanja...* 280.

¹⁰³ *Brak i bračna davanja* ... 266.

¹⁰⁴ "Valja napomenuti i da je odlučan upliv feminističkih stavova u društvene nauke, pored hvale vrednog i neophodnog *ženskog* pogleda na svet, čime će ove nauke samo dobiti na objektivnosti, imao, nepokolebljiv u svojoj borbi za ravnopravnost polova, čini se, za svoju posledicu i prekomerno i ponekad pogubno insistiranje na političkoj korekt-

Čak i ako ostavimo po strani problematično shvatanje savremene feminističke teorije koja se u ovoj interpretaciji svodi na "hvale vredan i neophodan ženski pogled na svet", gde se ukazivanje na teorijske i epistemološke probleme tumači kao "ponekad pogubno insistiranje na političkoj korektnosti", neprihvatljivost iznetih tvrdnji i argumenata postaje očigledna ako imamo u vidu dugu istoriju koncepta *bridewealth* u okviru antropologije i s njom povezanu kritiku teze o "kupovini žena".¹⁰⁵ Ukratko, teško se možemo složiti s konstatacijom da je termin *bridewealth* "u antropološkoj literaturi" olako protraćen da bi se njime zamenio stari, ali poslednjih decenija naprasno *nekorektni*, izraz *bride-price*". (podvukao V.S.)¹⁰⁶

Neprihvatljivost predloženog tumačenja postaje očigledna ako imamo u vidu da su antropolozi vrlo rano odbacili teoriju "kupovine".¹⁰⁷ Posmatrano u istorijskom i epistemološkom smislu, dekonstrukcija teze o braku "kupovinom žena" može se posmatrati u kontekstu razvoja "antropološki informisane teorije vrednosti". Kako ukazuje Gregori, izuzetan doprinos koji je antropologija imala u istoriji teorije vrednosti bio je upravo u tome što je dokumentovala, izučavala, i u izvesnoj meri slavila, postojanje drugačijih vrednosnih sistema.¹⁰⁸ Ova orijentacija, koja je dominantna u savremenoj antropologiji, može se pratiti od Malinovskog koji je pokazao da i u "primitivnim" društvima postoji ideja ekonom-

nosti, što će naročito doći do izražaja u antropologiji toliko zaokupljenoj rodnim odnosima. Tako je, na primer, inače izvanredno osmišljen termin – *bridewealth*, u antropološkoj literaturi olako protraćen da bi se njime zamenio stari, ali poslednjih decenija naprasno *nekorektni*, izraz *brideprice*. Naravno, do toga nije došlo isključivo zbog političke korektnosti, već i usled prihvatanja drugačijih teorijskih koncepata i upliva ekonomske antropologije (?). (podvukao V. S.) Pojam "nevestnine" 126-27.

¹⁰⁵ Stanimirović u jednoj fusnoti ukazuje da je ovaj pojam prvi upotrebio Evans-Pritchard. Stoga su tvrdnje koje iznosi u tekstu utoliko čudnije. V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja ...* 570fn3014. Na isti način, na drugom mestu se savim neopravdano sugerise da u antropologiji gotovo da nije uzimano u obzir da ovaj oblik bračnih transakcija ne postoji samo u Africi već i u drugim delovima sveta. "Prema tome, mora se ukazati na čest previd antropologa koji, bežeći od *evropocentričkih* tumačenja, upadaju u istovrsnu zamku, jer kupovinu mlade tumače *afro-centrično*. To što se tokom XIX i XX veka ona održala poglavito u Africi kao najpopularnije bračno davanje, gde je i najviše proučena, ne znači da je u drugim krajevima sveta nema ili je nije bilo sa drugačijim specifičnostima. Kada se tome doda istorijska perspektiva, zaključci u vezi sa kupovinom mlade sve više će naginjati ka podupiranju ispravnosti izraza *bride-price*". (podvukao V. S.) Imajući u vidu antropološku literaturu, radi se o jednoj savim čudnoj tvrdnji. V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja ...* 270.

¹⁰⁶ V. Stanimirović, Pojam "nevestnine" ... 127. Cf. *Brak i bračna davanja ...* 277.

¹⁰⁷ J. U. Ogbu, African Bridewealth and Women's Status. *American Ethnologist*. Vol. 5, № 2, 1978: 242.

¹⁰⁸ C. A. Gregory, *Savage Money. The Anthropology and Politics of Commodity Exchange*. Routledge. London and New York 1997: 7.

ske vrednosti i dobiti i na taj način osporio uobičajena shatanja svoje epohe. Istražujući sisteme razmene na Trobrijandskim ostrvima, Malinovski je naglašavao da se darovi, vredna dobra koja prilikom bračnih razmena mladoženjina porodica daje nevestinoj porodici, ne mogu smatrati novcem za kupovinu mlade (*purchase money*). Ova dobra predstavljaju "anticipaciju dobiti do koje će doći, a ni na koji način cenu plaćenu za mladu".¹⁰⁹ I drugi antropolozi i antropološkinje iz te epohe su takođe ukazivali da bračnu praksu koja podrazumeva razmenu osoba za materijalna dobra ne možemo razumeti bez razumevanja ideja i vrednosti društava u kojima je nalazimo. Baveći se južnoafričkim društvima, u kojima su bračne razmene i transakcije predstavljale jednu od centralnih društvenih, ekonomskih i političkih institucija, Ernle je još 1925. godine isticala da se "ne možemo nadati da razumemo pravu i originalnu funkciju takvih običaja kao što je *lobola* transfer stoke za nevestu ... dok ne shvatimo da se susrećemo s idejama o stoci koje su suštinski različite od naših sopstvenih".¹¹⁰ Ovakva perspektiva je zahtevala i preispitivanje analitičkih pojmova i termina koji su korišćeni za opisivanje ovog oblika bračnih transakcija. Naime, na neadekvatnost i zbunjući karakter tada uobičajenih termina poput "braka kupovinom", "cene za mladu", "jeftinog i skupog" i drugih ekonomskih termina koji su karakteristični za tržišne odnose i tržišnu ekonomiju ukazivano je još u prvim decenijama dvadesetog veka što je rezultiralo terminološkom i konceptualnom raspravom koja će imati značajne posledice na antropološka tumačenja ovog oblika bračnih razmena i, šire posmatrano, na razumevanje ekonomskih fenomena u prekapitalističkim društvima.

Rasprave o terminologiji bračnih transakcija, kao i sve druge terminološke rasprave, pokreću pitanje o tome na koji način izbor termina odražava konceptualni okvir u kom se krećemo i kako može da utiče na analizu. Debata u vezi s izborom termina koji bi na najadekvatniji način izrazio karakter ovog oblika bračnih transakcija, koja je vođena u časopisu *Man* između 1929. i 1931. godine i sporadično nastavljena i naredne godine, pokazuje da su mnogi istaknuti antropolozi te epohe, uključujući Redklif-Brauna i Evans-Pričarda, bili svesni ovog problema i nastojali da izbegnu neželjene konotacije pojma

¹⁰⁹ B. Malinowski, *The Sexual Life of savages in north-western Melanesia*. Harvest Books. New York 1929: 93.

¹¹⁰ A. W. Hoernlé, The importance of the sib in the marriage ceremonies of the S. E. Bantu, *South African Journal of Science*. Vol. 22, 1925: 482, prema: A. Kuper, *Wives for cattle...* 10. U istom periodu Herskovic razvija tumačenje prema kome upotreba stoke u bračnim "plaćanjima" predstavlja rezultat ideološke vrednosti koja joj se pridaje u određenoj kulturi. Međutim, njegove istorijske spekulacije i predložena geografska raprostranjenost "kompleksa stoke" ("*cattle complex*") bili su predmet oštih kritika i osporavanja. M. J. Herskovits, The cattle complex in East Africa. *American Anthropologist*, Vol. 28, № 1, 2, 3, 4, 1926: 230-272; 361-388; 494-528; 633-664. v. A. Kuper, *ibid.* 10ff.

brideprice (cena za nevestu). Drugim rečima, s obzirom da pojam "cena" ima vrlo određeno značenje u zapadnoj ekonomiji, pokrenuto je pitanje opravdanosti njegove upotrebe prilikom opisivanja transakcija u "primitivnim ekonomijama" koje, iako u nekim aspektima mogu ličiti na robnu razmenu, u drugim su aspektima sasvim različite.¹¹¹ Problem, naravno, nije bio samo terminološke već, kao i uvek, konceptualne prirode. Jer, kako ukazuje Dalton, upotreba termina "cena za nevestu" (*brideprice*) podrazumeva da "plaćanje" prilikom sklapanja braka predstavlja tržišnu ili trgovačku transakciju iz čega sledi da brak podrazumeva komercijalnu kupovinu prava ili usluga.¹¹²

Dakle, kako je već tada nekim antropolozima bilo jasno da se bračne transakcije koje počivaju na principu razmene žene za vredna materijalna dobra ne mogu tumačiti u kategorijama kupovine i prodaje, ukazivano je da "da bi bilo teško naći (reč) koja je neadekvatnija i štetnija od pojma *brideprice*".¹¹³ Istovremeno, učesnici u raspravi su naglašavali da se funkcije *bridewealth* bračnih davanja ne mogu svesti samo na ekonomsku funkciju jer postoje i druge važne društvene funkcije ovog bračnog davanja. Takođe je isticano, kao i u kasnijim radovima struktural-funkcionalista, da u različitim društvima ove funkcije mogu biti različite i da u istom društvu *bridewealth* može imati više funkcija (nadoknade ženinim srodnicima za izgubljena prava i njene usluge i/ili kompenzacije za sticanje i legitimizaciju bračnih i roditeljskih prava, potvrđivanje veza afinalnog srodstva, izraz dobrih namera porodice mladoženje). Slažući se da pojam "cene" nije odgovarajući za opisivanje ekonomskih transakcija do kojih dolazi u kontekstu sklapanja braka, predlagani su različiti alternativni pojmovi koji nisu nailazili na opšte prihvatanje.¹¹⁴

¹¹¹ G. Dalton, "Bridewealth" vs. "Brideprice". *American Anthropologist*, n.s. Vol. 68, № 3, 1966: 732.

¹¹² Ibid. 732.

¹¹³ E. Torday, Bride-Price, Dower, or Settlement. *Man*, Vol. 29, Jan. 1929: 7. Kako ukazuje Džon Ogbu, Tordejev rad je prvi objavljeni rad koji pokreće pitanje terminologije i koji je inicirao dugotrajnu raspravu o funkcijama *bridewealth* davanja. Naime, rasprave o ovom obliku bračnih razmena nastavljene su i u narednim decenijama. U skladu sa struktural-funkcionalističkom orijentacijom ovih antropologa pitanje funkcija *bridewealth* bilo je u centru pažnje. Videti raspravu koja se tokom 1953. i 1954. godine vodila u časopisu *Man* pod opštim nazivom *Bridewealth and the Stability of Marriage* (*Bridewealth i stabilnost braka*). Kritiku stanovišta da *bridewealth* davanja doprinose stabilnosti braka iznosi Lič. E. R. Leach, Aspects of Bridewealth and Marriage Stability among the Kachin and Lakher. *Man*, Vol. 57, 1957: 50-55; *Rethinking Anthropology*. Althone Press. New York (1961) 1981: 114-123; U. Ogbu, African Bridewealth and Women's Status. *American Ethnologist*, Vol. 5, № 2, 1978: 242.

¹¹⁴ v. A. R. Radcliffe-Brown, Bride-Price, Earnes or Indemnity, *Man*, Vol. 29, Jul. 29, 1929: 131-132; J. H. Driberg, *Man*, Vol. 29, Oct. 1929: 180; Reglan, Bride-Price, *Man*, Vol. 29, Dec. 1929: 215; J. H. Driberg, H. F. Stoneham, T. Cullen Young, Bri-

Termin *bridewealth*, koji će ući u upotrebu kao oznaka vrednih materijalnih dobara koja prilikom sklapanja braka muškarac i njegova srodnička ili porodična grupa daju srodničkoj grupi ili porodice žene, osmislio je i prvi upotrebio Evans-Pričard.¹¹⁵ Namera mu je bila, kako iznosi, da nađe pojam koji će biti dovoljno neutralan i neće automatski ukazivati na neku određenu funkciju ove bračne transakcije, ali koji će "istovremeno naglašavati ekonomsku vrednost materijalnih dobara koja cirkulišu u ovoj transakciji."¹¹⁶ Iako je ukazivao da dobra i dragocenosti koje sačinjavaju *bridewealth* imaju proizvodnu vrednost i vrednost u razmeni, naglašavao je da ovu bračnu transakciju ne treba tumačiti u kategorijama zapadne tržišne ekonomije i koristiti pojmove cene, kupovine i prodaje. Jer, ni sami narodi koji imaju ovu bračnu praksu ne shvataju je kao ekonomsku i trgovačku razmenu.¹¹⁷ Na važnost razumevanja društvenih i ekonomskih fenomena iz perspektive samih društvenih aktera (emaska perspektiva) ukazao je još Malinovski koji je isticao značaj ekonomije kod "primitivnih" naroda i ukazao na postojanje predmeta koji nisu imali utilitarnu, već

de-Price, *Man*, Vol. 30, Apr. 1930: 74-76; Reglan, Bride-Price, *Man*, Vol. 3, May, 1930: 92; C.G. Seligman; B. Z. Seligman, Bride Price, *Man*, Vol. 31, Aprl. 1931: 75-76; T. Cullen Young, "Bride-Price": Another Alternative, *Man*, Vol. 31, Sep. 1931: 202-203; Reglan, Alternative Terms for Bride-Price, *Man*, Vol. 31, Oct. 1931: 235-236; B. Z. Seligman, Alternative Terms for Bride-Price, *Man*, Vol. 31, Oct.. 1931: 236; Kohlburugge, Alternative Terms for Bride-Price, *Man*, Vol. 31, Oct.. 1931: 236; J. H. Driberg, Reglan, Bride-Price, *Man*, Vol. 31, Dec. 1931: 284; G. W. B. Huntingford, *Man*, Vol. 32, Mar. 1932:80 ; J. H. Driberg, *Man*, Vol.32, May 1932:128. Jedini disonantni glas bio je Reglanov.

¹¹⁵ E. E. Evans-Pritchard, An Alternative Term for "Bride-Price", *Man*, Vol. 31, 1931: 36-39. Stanimirović u jednoj fusnoti ukazuje da je ovaj pojam prvi upotrebio Evans-Pričard. Stoga su tvrdnje koje iznosi u tekstu utoliko čudnije. V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja ...* 570fn3014.

¹¹⁶ Ibid.38. "... termin *bride-wealth* vrlo jasno naglašava ekonomsku vrednost svih različitih stvari koje muškarčeva grupa daje ženinoj grupi kao jednu od konkretnih obaveza braka. Jer, šta god da je u pitanja, stoka, koplja, koze, strele, posude, rad, itd, ima ekonomsku vrednost. Ali dok termin "bride-wealth" sugeriše ekonomsku vrednost ovih stvari, ne upućuje da ovo bogatstvo ima bilo koju posebnu ekonomsku funkciju kao što je to implicirano rečju "cena", funkciju koja je, zapravo, vrlo slabo razvijena kod afričkih naroda koji nisu u kontaktu sa Evropljanima."

¹¹⁷ "Postoje vrlo dobri razlozi za izbacivanje termina (*brideprice*) iz etnološke literature jer u najboljem slučaju naglašava samo jednu od funkcija ovog bogatstva, ekonomsku, dok druge važne socijalne funkcije isključuje; i, što je najgore, ohrabruje običnog čoveka da misli da je "cena" koja se koristi u ovom kontekstu sinonim s "kupovinom" u svakodnevnom engleskom govoru. Tako nalazimo ljude koji veruju da su žene u Africi kupovane i prodavane na isti način kao što se roba kupuje i prodaje na evropskim pijacama." Ibid. 36. Cf. E.E. Evans-Pritchard, Social Character of Bride-Wealth, with Special Reference to the Azande, *Man*, Vol. 34, Nov. 1934: 174.

posebnu vrednost i kao takvi smatrani dragocenostima i bogatstvom. Na taj način je osporio shvatanje o "ekonomski primitivnom čoveku" kao biću čiji su postupci rukovođeni samo motivom koristi i ličnim interesom i istovremeno pokazao vezu koja postoji između materijalne kulture i ekonomije i društvenog i kulturnog sistema.¹¹⁸

Dakle, još početkom tridesetih godina prošlog veka Evans-Pritchard je *bridewealth* definisao kao "tehniku za uspostavljanje, definisanje, izražavanje i oživljavanje društvenog ponašanja" i ukazao da ova transakcija predstavlja izraz društvenih odnosa koji postoje između krvnih i afinalnih srodnika.¹¹⁹ Ukazujući na neprihvatljivost shvatanja afričkih žena kao roblja, a braka kao poslovne transakcije, struktural-funkcionalisti su imali značajnu ulogu u dekonstrukciji evolucionističkog koncepta o braku "kupovinom žena". Ograničenja njihovog tumačenja braka uz *bridewealth* ne proističu iz činjenice da su odbacili teoriju "kupovine", kao što sugerise Robert Grej, već iz osnovnih teorijskih i epistemoloških pretpostavki ovog pristupa u čijim okvirima je ispitivano kako različite društvene i kulturne institucije omogućavaju funkcionisanje i reprodukovanje društvenog sistem.¹²⁰ Baveći se prvenstveno funkcijama *bridewealth* transakcija teoretičari ove orijentacije nisu otišli mnogo dalje od opštih postavki teorije kompenzacije. Drugim rečima, funkciju ovog bračnog davanja su tumačili kao nadoknadu (ali ne i kupovinu) srodnicima žene za izgubljena prava i/ili kao kompenzaciju za sticanja bračnih i roditeljskih prava. Kako ukazuje Džon Ogbu, sva tumačenja su naglašavala

¹¹⁸ B. Malinovski, *Argonauti zapadnog Pacifika*. Beogradski izdavačko-grafički zavod. Beograd 1979 (1922). v. M. Panof, *Malinovski*, BIGZ, 1972: 45-64. Na razvijanje shvatanja o *homo economicus*-u, koje je bilo uobičajeno u devetnaestom i početkom dvadesetog veka, u mnogome je uticala i teorija razmene Georga Zimela prema kojoj sve ljudske interakcije počivaju na razmeni ekvivalentnih vrednosti, a pojedinci uvek nastoje da maksimalizuju dobit iz svojih interakcija sa drugima. Mit o "ekonomski primitivnom čoveku" srušio je Maršal Salins početkom sedamdesetih godina prošlog veka. M Sahlins, *Âge de pierre, âge d'abondance ...*

¹¹⁹ E.E.Evans-Pritchard, *Social Character of Bride-Wealth...* 172-173. "Zato što *bride-wealth* ima proizvodnu vrednost i vrednost u razmeni ne možemo tvrditi da je njegova psihologija slična psihologiji kupovine u našoj sopstvenoj kulturi, što je argument koji treba izneti zbog njegove apsurdnosti koja treba da bude obznanjena svakome." Ibid. 174.

¹²⁰ Za zanemarivanje ekonomskih aspekata braka uz *bridewelath* u afričkim društvima Grej optužuje struktural-funkcionaliste i njihovo insistiranje na promeni terminologije bračnih transakcija i na tome da se ne radi o "kupovini žena". Smatra da je posledica ove debate bila da su mnogi istraživači prevideli vezu između bračnih transakcija i ekonomskog sistema afričkih društava i neopravdano odbacili tezu o kupovini prava na ženu. v. R. F.Gray, *Sonjo Bride-Price and the Question of African "Wife Purchase"*, *American Anthropologist*, n. s. Vol. 62, N° 1, 1960: 34-35.

prava koja su putem braka i bračnih transakcija dobijali muškarci, ali ne i ona koja su se odnosila na žene.¹²¹ Međutim, što je bitna promena u odnosu na teoriju "kupovine", ovi teoretičari su govorili o nadoknadi za sticanje bračnih i drugih prava, ali ne i svojinskih prava nad ženom.¹²² Heuristička vrednost teorije kompenzacije je u savremenoj antropologiji osporena i dovedena u pitanje.¹²³ Esencijalizujući jedan model rodnih (*gender*) odnosa ova teorija, kao i sva druga objašnjenja koja *a priori* određuju odnos između socijalnih aktera, zanemaruje da društvena i kulturna pravila definišu kako ženske tako i muške uloge i poželjne identitete.

Različita teorijska tumačenja braka uz bračnu kompenzaciju (*bridewealth*) sa kojima se susrećemo tokom istorije antropologije – od evolucionističkog preko struktural-funkcionalističkog, strukturalističkog, marksističkog, transakcione analize i teorije prakse do savremenog antropološkog diskursa – u velikoj meri korespondiraju s istraživačkim paradigmama i orijentacijama koje su u vreme njihovog nastanka dominirale teorijom srodstva i imale uticaja u širem disciplinarnom polju. Uprkos razlikama u pristupima, postavkama, pitanjima koja su postvaljana i aspektima koji su naglašavani, ono što je zajedničko svim tumačenjima koja su razvijana u periodu posle kritike evolucionizma jeste odbacivanje teorije "kupovine". Uopšteno posmatrano, može se reći da je s razvojem Levi-Strosove teorije o srodstvu i braku kao razmeni dara, ideja o kupovini u kontestu braka sasvim napuštena. Lič je još pedesetih godina prošlog veka izneo ovu tvrdnju, ukazujući da se shvatanje o ženi kao robi i njenoj kupovini, iako je nekada bilo uobičajeno, "danas smatra naivnim".¹²⁴

Iako su i raniji teoretičari koji su se bavili ekonomskim transakcijama u prekapitalističkim društvima naglašavali da davanje materijalnih i drugih dobara

¹²¹ J. U. Ogbu, op. cit. 242 ; v. takođe: L. Bossen, op. cit. 129-136 ; B. Dean, op. cit. 87-110.

¹²² Vojislav Stanimirović smatra da se razlika između teorije kupovine i teorije kompenzacije "u suštini, svodi samo na to da je umesto grublje i sirovije prikazane kupovine žene kao takve, zapravo reč o sofisticiranom predstavljenoj kupovini prava na ženu kao takvoj (*rights not over, but in women*). Ovo razlikovanje podseća na razmišljanje između kontinentalnog prava i anglosaksonskog poimanja svojine, jer dok prvo govori o pravu svojine na stvari, ovo potonje govori o svojini prava na stvari." Dakle, sledeći ovo objašnjenje, u svakom slučaju su u pitanju svojinski odnosi, što su kritičari ideje o kupovini eksplicitno poricali. Iako je teorija kompenzacije u antropologiji osporena, to nije značilo povratak na ideju o kupovini prava na ženu.

¹²³ v. npr. L. Bossen, op. cit. 129-136; B. Dean, op. cit. 87-110; J. U. Ogbu, op. cit. 241-262; J. Overing, *Styles of Manhood: an Amazonian contrast in tranquility and violence*, u: S. Howel and R. Willis (eds.), *Societies at Peace: Anthropological Perspectives*. Routledge. London and New York 1989: 77-99. B. Dean, *ibid*.

¹²⁴ E. R. Leach, *On Asymmetrical Marriage Systems*. *American Anthropologist*, Vol. 59. N° 2, 1957: 343.

prilikom sklapanja braka ne počiva na logici tržišnih razmena, tek je Levi-Stros razvio opštu teoriju srodstva kao recipročne razmene dara.¹²⁵ U okviru strukturalističke teorije bračne razmene su konceptualizovane kao razmena osoba ili preciznije, kao "razmena žena", a analitički interes je bio usmeren na otkrivanje apstraktnih logičkih principa na kojima počiva funkcionisanje različitih bračnih sistema. Da bi objasnio, kako je smatrao, samo na pojavnom nivou različite oblike bračne prakse, Levi-Strosa je zanimalo da otkrije bazičnu strukturu braka koja je izraz nesvesnih struktura ljudskog uma, odraz načina njegovog funkcionisanja. Razmena žena kao "vrhovnog dara" je bila taj osnovni, elementarni model za kojim je tragao i koji se, smatrao je, nalazi u osnovi svih oblika braka i bračnih sistema.¹²⁶ Na taj način je subordinaciju žena definisao kao transistorijsku, ontološku kategoriju koju istorija ne može izmeniti.¹²⁷

U svojoj kritici Frejzerovog stanovišta o "braku razmenom žena" i "braku kupovinom žena" Levi-Stros je ukazivao da razmenu ne treba shvati kao kupovinu, već da, nasuprot tome, kupovinu treba posmatrati kao oblik razmene.¹²⁸ Na ovaj način je želeo da naglasi neprihvatljivost ekonomskog koncepta razmene na kome su počivala evolucionistička objašnjenja. Naime, kao i ostali evolucionistički teoretičari i Frejzer je pod pojmom "razmena" podrazumevao samo razmenu ekonomskih dobara (gde su svrstavane i žene) i tržišne oblike ekonomskih transakcija.¹²⁹ S druge strane, Levi-Stros, sledeći Mosa, uka-

¹²⁵ C. Lévi-Strauss, *Les Structures élémentaires de la parenté*. Press Universitaires de France. Paris 1949. "... nastojali smo da obnovimo tradicionalnu osnovu problema u vezi sa srodstvom i brakom, izbegavajući da se ograničimo na novo davanje, već zamornih, primera iz prethodnih rasprava Frejzera, Brifoa, Kravleja i Vestermarka". (xii) O srodstvu kao recipročnoj razmeni dara v. posebno 66-86.

¹²⁶ Ibid. 84.

¹²⁷ M. Godelier, *Méthanorphoses de la parenté ...* 444. Literatura u kojoj se iznosi kritika teze o razmeni žena danas je već izuzetno obima. U domaćoj nauci kritiku ovog Levi-Strosovog shvatanja prva je dala Žarana Papić. Ž. Papić, *Polnost i kultura. Telo i znanje u socijalnoj antropologiji. XX vek*. Beograd 1997: 157-334.

¹²⁸ Lévi-Strauss, op. cit. 178.

¹²⁹ Ibid. 177-178. Kako ukazuje Levi-Stros, razmena za Frejzera ne predstavlja opšti princip sklapanja braka. U skladu s evolucionističkim shvatanjima, Frejzer smatra da se "brak razmenom" pojavio u kasnijim stadijumima razvoja društva, kada se čovečanstvo udaljilo od vremena promiskuiteta i grupnog braka. Dakle, brak putem razmene predstavlja samo jedan od oblika braka i može se pojaviti tek kada je društvo dovoljno "uznapredovalo" i napustilo praksu sklapanja braka između krvnih srodnika. Na taj način, pojavu braka razmenom žena Frejzer shvata kao prikladno rešenje za ekonomske probleme s kojima se u siromašnim "primitivnim" društvima suočavaju muškarci kada treba da "obezbede" supruge iz drugih grupa. Drugim rečima, kako u ovim društvima muškarci nemaju nikakva materijalna dobra da bi kupili suprugu, međusobno razmenjuju (trampe) svoje sestre i kćerke i na taj način dolazi do braka "razmenom žena". Dakle, razmena sestara (brak razmenom žena) je po njegovom mišlje-

zuje na postojanje različitih oblika razmene i naglašava da se ne može svaka razmena tumačiti kao kupovina, kao robna razmena, jer dobra nisu samo ekonomska roba već i "sredstva i instrumenti realnosti jednog drugog reda".¹³⁰ Kupovina je samo jedan od oblika recipročne razmene koju Levi-Stros smatra osnovnim uslovom nastanka društva, bazičnim fenomenom društva. Ukratko, Levi-Stros, kao i Mos, razlikuje razmenu dara i robnu razmenu i smatra da se recipročna razmena dara nalazi u osnovi društvenog života ljudi. Istovremeno naglašava da davanje materijalnih dobra u zamenu za ženu ne predstavlja kupovinu, već uzdarje koje potvrđuje "bilateralnost odnosa" između učesnika u razmeni.¹³¹ Drugim rečima, ova bračna transakcija, kao uostalom i svi oblici bračnih razmena, predstavlja razmenu dara koja, za razliku od robne razmene, dovodi do uspostavljanja društvenih odnosa (afinalnog srodstva) između dve grupe čiji članovi sklapaju brak, odnosa koji traju i posle obavljene bračne transakcije. Dakle, Levi-Stros smatra da su bračne razmene predstavljale prvobitni oblik recipročnosti i uzajamnosti između grupa, osnovni mehanizam uspostavljanja društvenih veza. Kako je u pitanju odnos koji je konceptualizovan kao razmena dara, odnosi recipročnih prava i obaveza između dve grupe se ne završavaju po okončanju bračnog rituala, već traju tokom čitavog trajanja braka.¹³² Naime, prema objašnjenju koje je dao još Marsel Mos, davanje dara podrazumeva obavezu uzdarja, što znači da onaj ko je primio dar u nekom trenutku mora da uzvрати darom, uzdarjem iste vrednosti da bi se održala ravnoteža odnosa, statusa, prava i obaveza. Dar, na taj način, predstavlja obavezujući društveni mehanizam koji dovodi do uspostavljanja recipročnosti i uzajamnosti, odnosa neprekidnog davanja i primanja i trajne međusobne zavisnosti.¹³³ Mos je, dakle, smatrao da društveni odnosi proističu iz obaveze uz-

nju bio "najjeftiniji način" da se dođe do supruge u uslovima siromaštva kada nije bilo materijalnih dobara za njihovu kupovinu. Istovremeno smatra da se razmena sestara svuda nalazi u osnovi "jednostavne operacije trampe". Ukratko, razmenu i "brak razmenom" shvata ili kao trampu (brak razmenom žena) ili kao kupovinu (brak razmenom žene za materijalna dobra). Dakle, u svakom slučaju govori o tržišnim oblicima cirkulacije "dobara", bilo da su u pitanju materijalna dobra ili žene (177).

¹³⁰ Ibid. 69.

¹³¹ Ibid. 578. Levi-Stros ovde daje primer afričke *lobole*. Međutim, i sam koristi pojmove "braka kupovinom" (*mariage par achat*) i "cena za devojkicu" (*prix de la fiancée*), istovremeno objašnjavajući da se radi o drugačijim principima razmene od robne razmene. U tom smislu su i kritike o često zbunjujućem karakteru terminologije bračnih razmena i davanja sasvim opravdane. Uostalom, u literaturi je već ukazano na neke nepreciznosti s kojima se susrećemo u Levi-Strosovom tekstu.

¹³² Ibid. 587.

¹³³ M. Mos, op. cit., 7-141. Levi-Strosovu kritiku Mosovog objašnjenja v. u: K. Levi-Stros, Uvod u delo Marsela Mosa, u: M. Mos, *Sociologija i antropologija I*. XX vek. Beograd 1998: 11-58.

vraćanja dara, iz obavezujućeg karaktera dara.¹³⁴ Ukratko, i Mos i Levi-Stros su, kao i većina mislilaca i teoretičara još od Aristotelovog vremena, smatrali da razmena dara, a tako i društveni odnosi u "arhaičnim" društvima, počiva na univerzalnom principu recipročnosti.¹³⁵

Brak koji počiva na principu razmene osobe za materijalna dobra (*bride-wealth*) Levi-Stros je shvatao, danas znamo, pogrešno, kao evoluirani oblik braka direktnom razmenom sestara/žena (*sister exchange/direct woman exchange*). Naime, smatrao je da osnovni oblik razmene dara koji je doveo do nastanka ljudskog društva predstavlja brak direktnom razmenom žena (razmena osobe za osobu). Brak uz *bride-wealth* je, prema ovom objašnjenju, razvijeniji oblik razmene dara, dok razmena stvari kao dara predstavlja još razvijeniji oblik. *Bride-wealth* je, dakle, tumačio kao prelazni oblik razmene dara. Ukratko, Levi-Stros je smatrao da se radi o procesu "gde je žena koja je data kao uzdarje zamenjena simboličkim ekvivalentom".¹³⁶

Danas smo, međutim, daleko od nekada čuvene Levi-Strosove formule o "razmeni žena od strane muškaraca i za muškarce".¹³⁷ Sledeći Liča, koji je brak definisao kao "skup prava", u antropologiji je odavno napuštena ideja o braku kao razmeni osoba i prihvaćeno stanovište da brak predstavlja instituciju putem koje se prenose (ali ne i kupuju) različite kategorije prava na osobe (muškarce i žene) i njihove usluge (seksualne, prokreativne, ekonomske ...).¹³⁸ Prava koja se prenose putem braka, kao i sva druga prava, dovode do uspostavljanja obaveza, recipročnih ili ne, kako između supružnika tako i između njihovih porodica i srodnika koji postaju povezane vezama afinalnog srodstva.¹³⁹ Brak je, dakle, institucija putem koje se istovremeno uspostavljaju dva tipa veza – bračni odnos između supružnika (koji podrazumeva bračna prava i obaveze) i odnos afinalnog srodstva između osoba i grupa (koji podrazumeva prava i obaveze srodnika na različite vrste pomoći i solidarnosti). Na taj način,

¹³⁴ Levi-Stros preuzima Mosove postavke o značaju razmene dara u društvenom životu. Međutim, pravi dvostruku promenu u odnosu na njegovo tumačenje. Za razliku od Mosa, Levi-Stros razmenu shvata kao logičku strukturu koja proističe "iz relatione prirode simboličke misli" i na taj način društveno sveo na simboličko koje je struktuirano nesvesnim mentalnim strukturama. Istovremeno, svodeći društvo na razmenu, ne obraća pažnju na distinkciju između dva domena, razmenjivih i nerazmenjivih stvari, onih koje su izuzete iz razmene, a koju nalazimo u Mosovom radu. Više o tome M. Godleier, *L'enigme du don ...* 19-44.

¹³⁵ A. B. Weiner, *Reciprocity...* 146ff.

¹³⁶ Ibid. 582ff. Cf. C. A. Gregory, *Gift and Commodity ...* 22.

¹³⁷ M. Godelier, *Métamorphoses de la parenté ...* 164 (443-447).

¹³⁸ v. E. R. Leach, *Polyandry, inheritance and the definition of marriage*, *Man*, Vol. 55, 1955: 182-186; *Rethinking Anthropology*. Athlone Press. New York 1971: 105-113 (1961). Cf. B. Žikić, op. cit. 68-72.

¹³⁹ v. E. R. Leach, op. cit. 105; M. Godelier, *Métamorphoses de la parenté ...* 165.

kako precizira Godelije, bračne razmene i transakcije u svojoj osnovi uvek predstavljaju razmene putem kojih se prenose različite kategorije prava na osobe koje se odvajaju od jedne ili vezuju za drugu porodicu ili srodničku grupu. Međutim, ovo odvajanje osoba od jedne ili vezivanje za drugu grupu, nikada nije potpuno.¹⁴⁰ Upravo na toj činjenici, dodajmo, počivaju društvene veze koje nazivamo srodstvo po braku ili afinalno srodstvo.

Takođe, antropološka istraživanja su pokazala da je hipoteza prema kojoj su odnosi srodstva, pa i čitavo društvo, zasnovani na razmeni previše uska jer ostavlja po strani mnoge podatke i zanemaruje složenost socijalnih i istorijskih odnosa i procesa. Društveni odnosi ne mogu biti svedeni na razmenu i odnose recipročnosti jer bi na taj način bilo zanemareno sve ono što je izuzeto iz razmene, materijalna i druga socijalna i simbolička "dobra" za koja grupe i pojedinci smatraju da ih treba čuvati tokom vremena kao znake trajanja, kontinuiteta i identiteta.¹⁴¹ Dakle, osporena je univerzalna heuristička vrednost koncepta razmene koji ne može objasniti sve oblike srodstva i braka, niti sve društvene situacije. Analiza komparativnih etnografskih i istorijskih podataka pokazuje da neki oblici braka ne počivaju na logici razmene već pre na "logici deobe" ili na nepostojanju odnosa razmene između društvenih grupa. Drugim rečim, praksu braka bez razmene, kao i brak bez direktnog materijalnog, ili tačnije, ovozemaljskog uzdarja nalazimo u različitim društvima.¹⁴² Ta-

¹⁴⁰ M. Godelier, op. cit. 165; C. A. Gregory, *Gifts and Commodities* ... 66-67.

¹⁴¹ v. A. B. Weiner, *Inalienable Possessions* ... ; M. Godelier, *L'Énigme du don* ...

¹⁴² Danas već klasičan primer koji dovodi u pitanje teoriju razmene je tzv. "arapski brak" i sistemi srodstva koji, kako teoretičari ukazuju, pre počivaju na logici deobe nego na logici razmene. Takođe, i brak brata i sestre u Egiptu rimskog doba kao i brakovi brata i sestre, oca i kćerke i majke i sina u drevnom Iranu u vreme mazdaizma. Princip razmene dovodi u pitanje i brak sa zarobljenicom odnosno brak otmicom (koji je nekada bio idealni oblik braka npr. kod Sijuksa ili nekih Živaro društava). Kao što je poznato, brak otmicom je bio priznata institucija u proto-indoevropskoj epici i običajnom pravu. Savremena istraživanja potvrđuju postojanje ovog oblika braka i u nekim društvima u drugim delovima sveta (Indonezija, Karbi, Amazonija, Australija, Nova Gvineja). Međutim, potrebno je naglasiti, to ni na koji način ne potvrđuje Maklenanovu evolucionističku tezu. Teoriju razmene dovodi u pitanje i indijski brak koji u okviru hinduističke ideologije i "indijske kulture srodstva" predstavlja ideal braka (*kanyādāna* oblici braka - dar nevine devojke čemu se dodaje obaveza davanja dara u materijalnim dragocenostima i bogatstvu; uzdarje u bilo kom obliku od strane muža i njegove porodice je zabranjeno jer bi bilo tretirano kao kupovina devojke). Ipak, uzdarje postoji iako je drugačijeg, soterološkog karaktera. v. P. Bont, *L'échange est-il un uneverseel? L'Homme*, 154-155 (Question de parenté), 2000: 39-65; *Manière de dire ou manière de faire? Paut-on parler d'un mariage "arabe"*, u : P. Bonte (ed.), *Épouser au plus proches. Incest, prohibitions et stratégies matrimoniales autour de la Méditerrané*, Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales. Paris 1994: 371-398; É. Copet-Rougier, *Le mariage "arabe". Une approche théorique*,

kođe, danas znamo da postoje i društva u kojima žene/"sestre" razmenjuju muškarce/"braću" i u kojima je to dominantan oblik bračnih razmena. Istovremeno, porodice ili srodničke grupe mogu da uspostavljaju društvene odnose tako što razmenjuju svoje članove gde jedna grupa daje muškarca, a druga ženu. Ova bračna praksa, gde se ne može reći da pripadnici jedne rodne (*gender*) kategorije razmenjuju osobe iz druge rodne kategorije, uobičajena je u mnogim kognatskim društvima u Polineziji, Indoneziji, Filipinima kao i u savremenim evroameričkim društvima.¹⁴³ Uostalom, u mnogim savremenim društvima osobe koje sklapaju brak se "daju jedna drugoj" i u određenoj meri povezuju svoje porodice bez da ih one međusobno "razmenjuju".¹⁴⁴ Dakle, sva tri oblika razmene, koje je Levi-Stros priznao kao logičke, ali ne i istorijske mogućnosti, potvrđene su u praksi.¹⁴⁵

Takođe, strukturalistički pristup je "ispraznio" pojam razmene i sveo ga na logičku operaciju bez ekonomskih, političkih i kulturnih sadržaja.¹⁴⁶ Tek s kritikom strukturalizma i modernističkog koncepta društva dolazi do preispitivanja teorijskih i epistemoloških pretpostavki na kojima su počivala antropološka objašnjenja srodstva i braka, što je rezultiralo razvojem drugačijeg anali-

u : P. Bonte, (ed.), op. cit., 454-473. ; K Hopkins, Le mariage frère-soeur en Égypte romaine, u: P. Bonte (ed.), op. cit., 79-95 ; C. Herrenschmidt, Le *xwêtodas* ou mariage "icesteux" en Iran ancien, u: P. Bonte (ed.), op. cit., 113-125; É. Copet-Rougier, op. cit. P. Bonte, op. cit. ; T. R. Trautmann, *Dravidian Kinship*, Altamira Press, London, New Delhi, 1995: 25-27, 238-315 (288-293) ; J. Parry, The Gift, the Indian Gift and the 'Indian Gift', *Man*, n. s., Vol. 21, N° 3, 1986: 453-473 ; R. H. Barnes, Marriage by Capture, *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol. 5, N° 1, 1999: 57-73 ; N. Alen, Marriage by Capture, *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol. 6, N° 1, 2000: 135. M. Godelier, *Méthamorphoses de la parenté ...* 153-168, 445ff. ; A. Surrallé, La passion génératrice. Prédation, échange et redoublement de mariage candoshi, *L'Homme*, 154-155, 2000: 123-144.

¹⁴³ C. Collard, Femmes échangées, femmes échangistes. A propos de la theorie de l'alliance de Claude Lévi-Strauss, *L'Homme*, 154-155, 2000:101-115; M. Godelier, L'Occident miroir brisé, *Annales E. S.C.*, N° 5, 1993, 1183-1207; L'énigme du don I. Les legs de Mauss, *Social Anthropology*, Vol. 3, N° 1, 1995:43; *Méthamorphoses de la parenté ...* 145, 160, 439; R. Astuti, Food for pregnancy : procreation, marriage and images of gender among the Vevo of Western Madagascar, *Social Anthropology*, Vol. 1, N° 3, 1997: 277-290.

¹⁴⁴ M. Godelier, *Méthamorphoses de la parenté ...* 444.

¹⁴⁵ U suštini, Levi-Strosovo stanovište po ovom pitanju nije dovoljno jasno. Iako počinje postojanje nekih, iako retkih, matrilinarnih društva u kojima su muškarci "objekti razmene između ženskih grupa" formulacija je dvoznačna i ostavlja prostora za sumnju o realnom postojanju ove mogućnosti. Ukratko, razmenu žena između grupa muškaraca je tretirao kao jedini oblik razmene koji je istorijski realizovan i potvrđen. C. Lévi-Strauss, *The Family*, u: H. L. Shapiro, (ed.), op. cit. 284. Cf. C. Collard, op. cit. 107.

¹⁴⁶ v. M. Godelier, *L'Énigme du don ...* 29-44.

tičkog i interpretativnog okvira gde se ekonomija, politika, srodstvo ili religija ne shvataju kao odvojeni "domeni" društvenog života. Naglasak je, dakle, pomeren s apstrakne logike bračnih pravila na izučavanje društvenih, ekonomskih i političkih aspekata i implikacija braka i bračnih transakcija.

Uopšteno posmatrano, može se reći da su relevantna i u okviru savremene antropologije uticajna teorijska tumačenja u vezi sa transferom i cirkulacijom materijalnih dobara u kontekstu sklapanja braka razvijana u sklopu opštijih nastojanja koja su bila usmerena na otkrivanje društvene logike ekonomskih transakcija u (pre)kapitalističkim društvima. Drugim rečima, kroz ispitivanje odnosa između ljudi i "stvari", odnosno kroz analizu socijalnih oblika koje osobe i stvari dobijaju u različitim tipovima društava, kao i u različitim socijalnim kontekstima u okviru istog društva. Ovakva orijentacija istovremeno je značila napuštanje formalističke definicije ekonomije kao isključivo racionalne kategorije i razvijanje jednog novog analitičkog projekta u kome je ekonomija shvaćena kao kulturna kategorija koja zavisi od politike i odnosa moći, religije, sistema predstava i simbola. Istovremeno, antropolozi su postali svesni da konceptualno razdvajanje i suprotstavljanje ljudi i stvari koje je karakteristično za istoriju zapadne misli ne predstavlja univerzalni način kulturnog definisanja ovog odnosa. Ukratko, danas znamo da srodstvo i ekonomija, kao i srodstvo i politika, mogu da se pojavljuju kao "ista stvar", kao i da je u mnogim društvima pojam "osobe", subjekta, definisan na drugačiji način i da kulturna logika omogućava izjednačavanje i razmenu ljudi i ljudskih atributa za materijalna dobra.¹⁴⁷ Međutim, ovakva perspektiva, dominantna u savremenim antropološkim istraživanjima, bila je rezultat niza teorijskih i epistemoloških transformacija koje su se poslednjih decenija dešavale kako u okviru teorija srodstva i ekonomske antropologije, tako i u širem disciplinarnom polju.¹⁴⁸

Jedan od osnovnih teorijskih problema u okviru ove perspektive odnosio se na pitanja u vezi sa primenom modela, razvijenih na osnovu kapitalističke tržišne ekonomije, na sve tipove tržišta i na sve tržišne kao i netržišne oblike cirkulacije dobara (dar, redistribucija i drugi).¹⁴⁹ Drugim rečima, izbegavanje projektovanja modela tržišne ekonomije na sve tržišne i ne-tržišne oblike razmene predstavljalo je značajan predmet teorijskih rasprava i promišljanja. Naime, kako ukazuje Godelije, teorijska distinkcija između robe, novca i objekata *društvene razmene* nije uvek bila jasna u antropološkim razmišljanjima.¹⁵⁰ Posledica je bila da nisu uvek jasno razlikovane kategorije za klasifikovanje tipova raz-

¹⁴⁷ v. M. Strathern, *Kinship and Economy ...* 205.

¹⁴⁸ v. L. Bazin, M. Selim, *Quelques occurrences économiques en anthropologie, Socio-Anthropologie*, N°7, 1997. <http://revel.unice.fr/anthropo/document.html?id=97>

¹⁴⁹ M. Godelier, *Aux sources de l'anthropologie économique, Socio-Anthropologie*, N°7, 1997. <http://revel.unice.fr/anthropo/document.html?id=98>

¹⁵⁰ Ibid. 8.

mena i transakcija koje postoje u prekapitalističkim društvima i ekonomijama "malog obima" koje nisu integrisane tržištem rada, zemlje ili proizvoda.¹⁵¹

Ove konceptualne nejasnoće su se ogledale i u *bridewealth* vs. *brideprice* raspravi koja je delimično obnovljena početkom šezdesetih godina prošlog veka. U suštini se radilo o kritici ekonomističkog stanovišta za koje se zalagao Robert Grej koji je tvrdio da u nekim afričkim društvima brak uz *bridewealth* ("*brideprice*") predstavlja ekonomsku transakciju kupovine i prodaje prava na ženu.¹⁵² Smatrajući da su pod uticajem "doktrine koja poriče postojanje kupovine žena" zanemareni ekonomski aspekti ovog oblika bračne razmene, Grej se vraća na staru teoriju "kupovine", iako nastoji da je odbrani novim, ali ništa prihvatljivijim argumentima.¹⁵³ Naime, ovaj autor polazi od hipoteze da način na koji se žene u nekim afričkim društvima razmenjuju prilikom sklapanja braka ima sličnosti s načinom na koji se "druga ekonomska roba" razmenjuje u istom društvu.¹⁵⁴ U literaturi je odavno istaknuto da Grej svoju argumentaciju razvija na tvrdnji da bračna razmena žene za materijalna dobra (*bridewealth*) ima sličnosti s drugim vrstama transakcija (npr. onim putem kojih se stiču prava na navodnjavanje) jer uključuju isto sredstvo "plaćanja" – koze. Na osnovu ove sličnosti ovaj autor smatra da ovaj oblik bračnih davanja treba tretirati kao ekonomsku transakciju (kao što to činimo kada je u pitanju razmena koza za prava navodnjavanja). Naime, Grej na implicitan način pojam "ekonomsko" koristi u značenju trgovinske tj. robne transakcije. Dakle, zaključuje na sledeći način: ako je davanje koza za prava navodnjavanja ekonomska (komercijalna) transakcija, onda je davanje koza za nevestu takođe ekonomska (komercijalna) transakcija.¹⁵⁵ Stoga smatra da je sasvim opravdano koristiti iste ekonomske termine kupovine, prodaje i cene i u kontekstu sklapanja braka i insitira na upotrebi pojma *brideprice* (umesto *bridewealth*) kao adekvatnoj oznaci ove bračne transakcije putem koje se, kako smatra, kupuju i prodaju prava na ženu.

Međutim, potrebno je naglasiti da Grej ovim ekonomskim pojmovima (kupovina, prodaja, cena) pridaje drugačije značenje od onog koje je uobičajeno

¹⁵¹ G. Dalton, op. cit. 736.

¹⁵² R. Gray, op. cit.

¹⁵³ Ibid. 53. Potrebno je reći da Grej svoje tumačenje ograničava na neka afrička društva i ne uopštava do nivoa opšteg pravila.

¹⁵⁴ Ibid. 35. "Pravo pitanje nije, kao što sugrišu tvrdnje Evans-Pričarda, da li su afričke žene kupovane i prodavane na isti način kao što se roba kupuje i prodaje na evropskim pijacama: pravo pitanje je da li su u nekim afričkim društvima žene razmenjivane kao supruge na način koji ima sličnosti s načinom na koji su razmenjivane druge ekonomske robe u istom društvu. Kada se ova sličnost utvrdi, i ako se ekonomski termini koriste u razmatranju drugih roba, onda ću tvrditi da je legitimno primeniti ih i u razmatranjima o ženama."

¹⁵⁵ G. Dalton, op. cit. 733. Cf. P. H. Gulliver, *Bridewealth: the economic vs. the non-economic interpretation*, *American Anthropologist*, Vol. 63, N° 5, part one, 1961:1098-1100.

kako u nauci tako i u svakodnevnom govoru. Polazeći od definicije pose-da/svojine (*property*) kao nečega na šta osoba ima određena isključiva prava u pogledu njihovog korišćenja ili raspolaganja, prava koja su u društvu priznata kao važeća, Robert Grej razvija sopstveno tumačenje ovih ekonomskih poj-mova. Tako pod pojmom "prodaja" (*selling*) podrazumeva aktivnost osobe koja daje posed u zamenu za druga dobra. "Kupovinu" (*purchase*) definiše kao sticanje svojine (*property*) nad nečim u razmeni za druga dobra. Pod poj-mom "cena" podrazumeva količinu dobara koja se traži ili daje u zamenu za svojinu/posed. Posed se može nazvati "robom" (*commodity*) kada se smatra dobrima koja se kupuju i prodaju po određenoj ceni.¹⁵⁶ Iznosi da su ovako re-definisani pojmovi oslobođeni konotacija koje ih povezuju s novčanom (tj. tr-žišnom ekonomijom) kao i da je drugačije definisanje ovih termina "neop-hodno ako treba da budu prilagođeni ekonomskim sistemima društava koja nemaju novac (tj. tržišnu razmenu)".¹⁵⁷

U nauci se, međutim, smatra da je cena tipični fenomen robne razmene i tržišta, bez obzira da li se radi o novčanom obliku vrednosti robe i novčanoj ekonomiji ili o jednostavnim oblicima tržišne razmene gde se oblik vrednosti robe ne izražava u novcu.¹⁵⁸ Kako u afričkom društvu koje je izučavao nije bilo tržišta, Grej je morao da redefiniše uobičajene *tržišne* pomove

¹⁵⁶ R. Gray, op. cit. 35. Vojislav Stanimirović takođe iznosi drugačije shvatanje poj-ma "cena" i smatra da se ne radi o ekonomskom pojmu koji je vezan za tržišnu ekono-miju: "Insistiranje na činjenici da *cena za mladu*, povlači sa sobom nužno i ideju tržišne logike koja sa brakom (često, ali ne uvek) nema veze, takođe je veštačka, potpuno ne-pravnička konstrukcija. *Pojam cene kao takve, cene prisutne u svakoj kupoprodaji, ne mora nužno podrazumevati i tržišnu logiku*. Niti je svaka cena takva da odgovara pretpostavljenoj tržišnoj vrednosti stvari, niti je svaki objekat kupoprodaje takav da je podoban da se adekvatno izrazi u novcu. Bitno je da jedna strana daje određene stvari drugoj strani, koja za uzvrat, poštujući načelo recipročnosti, daje devovjku. (podvukla Z. I.) " *Pojam "nevestnine"...* 127. Čini se da je ovo tumačenje inspirisano radom Roberta Greja na koga se Stanimirović poziva na drugom mestu i njegovo shvatanje navodi u prilog svojoj argumentaciji. V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja ...* 271. O pojmu "cene" v. C. A. Gregory, *Gift and Commodities ...* 10-12, 67-69, 72-75; *Savage Money ...* 17-19.

¹⁵⁷ Ibid. 35. Cf. G. Dalton, op. cit. 734.

¹⁵⁸ U ekonomiji se naglašava da je "cena tipičan fenomen robne proizvodnje, razmene i tržišta", a pod pojmom "cena" najčešće se podrazumeva "količina novca koja mora da se pri kupovini plati za jedinicu neke robe (proizvoda ili usluge)". Istu definiciju nalazimo i u Sociološkom leksikonu: cena je novčani oblik vrednosti robe, odnosno vrednost robe izražena u novcu koji se pri kupovini mora platiti za jedinicu neke robe (prizvoda ili usluge). Ovde se, međutim, misli samo na novčanu tržišnu ekonomiju i novčani oblik vrednosti robe, ali ne i na one oblike tržišnih razmena koje je izučavala ekonomska antropologija u prekapitalističkim ili seljačkim društvima. v. *Ekonomska i poslovna enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1994; *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982.

(kupovina, prodaja, cena) da bi ovim terminima mogao da označava bilo koju vrstu razmene, bilo da je u pitanju razmena dara, redistribucija (preraspodela) ili komercijalna kupovina.¹⁵⁹ (podvukao G. D.) Međutim, kako Dalton naglašava, redefinisane poznatih pojmova da bi se različite transakcije učinile sličnima ne rešava problem sve dok su afričke bračne razmene različite od *tržišnih* razmena. Metaforički opisujući logiku koju je primenio Robert Grej, ovaj kritičar duhovito dodaje da "nazvati mačku četvoronošcem, a onda reći da ću, zbog toga što su i mačka i pas četvoronošci, i jedno i drugo zvati mačke, ne menja prirodu mačke. Niti zbunjuje pse; jedino zbunjuje čitaoca."¹⁶⁰ Iako se Greju priznaje da je skrenuo pažnju na značaj ekonomskih aspekata bračnih aranžmana u afričkim društvima i vezu između bračnih i ekonomskih sistema u vreme kada je teorijom srodstva dominirala strukturalistička paradigma, a ekonomska antropologija tek počinjala na značajniji način da se konstituiše, njegova tumačenja, kao ni novi sadržaj koji je predlagao za uobičajene ekonomske koncepte i pojmove, nisu šire prihvaćena.

Kao i nekoliko decenija pre toga, i ova rasprava se vodila oko pitanja o vrstama razmena i transakcija koje postoje u "primitivnim ekonomijama" i njihovoj društvenoj i kulturnoj logici. U vreme kada je Grej pisao ovaj rad teorijska distinkcija između različitih tipova transakcija, tržišnih i netržišnih oblika cirkulacije dobara, a tako ni između kategorija novca, "primitivnog novca", cene, robe i dara u antropološkim istraživanjima i analizama još uvek nije bila sasvim jasna. Uopšteno posmatrano, možemo reći da je još uvek bila dominantna formalistička definicija ekonomije koja će tek u narednom periodu na značajniji način biti preispitivana i dovedena u pitanje. Stoga ne čudi što su se antropolozi koji su bili zainteresovani za razvoj ekonomske antropologije i "antropološki informisanu teoriju vrednosti" zalagali za razvijanje analitičkih i konceptualnih kategorija koje će omogućiti da se uoče sličnosti i razlike između kapitalističkih i drugih ekonomskih sistema i između tržišnih i netržišnih oblika razmena i transakcija. Možemo se složiti sa teoretičarima koji su ukazivali da su antropolozi, implicitno ili eksplicitno, dugo koristili svoju sopstvenu ekonomiju (kapitalizam) kao referentni okvir i osnovu za

¹⁵⁹ G. Dalton, op. cit. 733. U objašnjenju Roberta Greja "ekonomsko" bi trebalo da znači jednostavno "ono što uključuje izvore ili dobra i usluge" i ne bi trebalo da označava trgovinsku ili tržišnu razmenu. Međutim, kako Dalton naglašava, i u američkom društvu brak ima "ekonomsku" komponentu – materijalna dobra kao što su burma i pokloni koji se daju – ali to ne znači da mladoženja kupuje mladu burmom ili poklonima njenim roditeljima. Greška Roberta Greja je što pojam "ekonomsko" koristi u značenju komercijalne, odnosno robne razmene, umesto jednostavno u značenju "dobra i usluga". Dalton na ovaj način želi da kaže da ovaj autor pod pojmom "ekonomija" podrazumeva određeni, tržišni model ekonomije i da unapred pretpostavlja postojanje specifičnog tipa ekonomskih odnosa i organizacije (734).

¹⁶⁰ Ibid. 733-734.

opisivanje i tumačenje fenomena u nekapitalističkim ekonomskim sistemima.¹⁶¹ Neopravdano prevođenje netržišnih ekonomskih oblika jezikom tržišta, i neuočavanje razlika (i sličnosti) između različitih vrsta razmena i transakcija rezultiralo je mnogim teorijskim debatama i kontroverzama od kojih je, ovde pomenuta *bridewealth* vs. *brideprice* rasprava, samo jedan od primera. Danas smo, ipak, daleko od tog vremena i teorijska distinkcija između različitih oblika transakcija koje se pojavljuju u nekapitalističkim ili seljačkim društvima je jasna, iako se razlika između tržišnih i netržišnih oblika u post-mosovskoj antropologiji više ne tumači putem opozicija.

Osnovna tipologija oblika cirkulacije dobara podrazumeva razlikovanje između *netržišnih* i *tržišnih* oblika razmena i transakcija. *Netržišni* oblici cirkulacije dobara podrazumevaju *razmenu dara, deobu, redistribuciju* i drugo. Kada su u pitanju *tržišni* oblici treba razlikovati *jednostavne* oblike cirkulacije dobara, sa ili bez novca, i *kapitalističke* oblike cirkulacije robe. Jednostavni tržišni oblik cirkulacije dobara *bez novca* podrazumeva *trampu*. O trampu govorimo kada su dobra proizvedena za razmenu i razmenjuju se prema unapred utvrđenoj ceni, odnosno vrednosti robe. Drugim rečima, dobra se trampe po fiksnim ili slabo fluktuirajućim cenama. Jednostavni oblici cirkulacije dobara *s novcem* se pojavljuju kada se među svim razmenjivanim dobrima jedno specijalizuje za funkciju opšteg ekvivalenta za sva druga razmenjiva dobra. Postoje dva oblika razmene dobara uz upotrebu novca: 1. Razmena namenjena zadovoljavanju potreba gde se novac jednostavno koristi kao sredstvo cirkulacije između različitih roba; 2. Nasuprot tome, kada se neko na tržištu pojavi s novcem da bi kupio robu i ponovo je prodao uz profit, govorimo o cirkulaciji novca kao kapitala. Najstariji oblik kapitala je tržišni kapital koji može funkcionisati u različitim oblicima proizvodnje: azijski način proizvodnje, robovlasnički, feudalni, kapitalistički. Takođe postoje i različiti tipovi tržišta, od sektorskog do svetskog tržišta.¹⁶²

Možemo zaključiti sledeći Morisa Godelijea i druge teoretičare srodstva da uloga ekonomije i njena veza sa odnosima srodstva nije ista u društvima u kojima ne postoje ni kaste ni klase, i društvima u kojima one čine osnovu socijalne strukture.¹⁶³ U društvima u kojima ne postoji društvena podela rada ili se, ako postoji, odnosi samo na proizvodnju određenih proizvoda ili usluga, *ekonomija ne funkcioniše kao opšti sistem* (podvukao M. G.) koji putem proizvodnje i razmene povezuje sve srodničke grupe koje sačinjavaju jedno društvo koje ima suverenitet nad određenom teritorijom i izvorima.¹⁶⁴

¹⁶¹ R. Dalton, op. cit. 737.

¹⁶² M. Godelier, *Aux sources de l'anthropologie économique ...*

¹⁶³ M. Godelier, *Métamorphoses de la parenté ...* 98. Cf. M. Strathern, *Kinship and Economy ...*

¹⁶⁴ *Ibid.* 99.

Iz napred iznetih napomena jasno je da, posmatrano iz antropološke perspektive, nije prihvatljiv predlog da pojam *bridewealth* treba da dobije nov sadržaj i drugačije značenje od onog koje je uobičajeno u okviru discipline. Kako osnovni argument za predloženu terminološku promenu – da je u pitanju kupoprodajna transakcija – s antropološkog stanovišta nije prihvatljiv, neprihvatljiv je i predlog o revitalizaciji termina *brideprice* u značenju cene za nevestu i oznake "braka kupovinom neveste".

Analitičke kategorije i koncepti predstavljaju heurističko sredstvo za koje se smatra, na osnovu dogovora u nauci, da pomažu u izučavanju i analizi određenih fenomena i praksi. Kao i sve kategorije, konstruisane na vezi između označenog i označavajućeg i razlici u odnosu na druge prihvaćene kategorijalne entitete, i analitičke kategorije su podložne promeni. Međutim, da bi došlo do promene u nauci prihvaćenih kategorija i koncepata neophodna su dva osnovna uslova: 1. epistemološka i teorijska argumentacija koja bi opravdala zahtevanu promenu; 2. saglasnost šire naučne zajednice. U ovom slučaju nije zadovoljen ni jedan od ovih uslova. Stoga bi, čini mi se, upotreba ovih pojmova u domaćoj nauci u drugačijem značenju od onog koji je uobičajen u antropologiji dovela do pojmovnih i konceptualnih nejasnoća i pogrešnih interpretacija i otežala naučnu komunikaciju. Iz tih razloga mi se čini da bi izraz *bridewealth* i u domaćoj stručnoj literaturi trebalo koristiti u ovom obliku kao što je to uobičajeno u antropološkoj literaturi na nekim drugim jezicima. Kada se prevodi na srpski jezik najbolje je, čini mi se, koristiti uobičajeni izraz *bračna kompenzacija* odnosno *bračna nadoknada*. Iako je pojam nadoknade takođe problematičan, s obzirom na njegove konotacije, radi se o izrazu koji je u literaturi uobičajen kao oznaka za oblik bračnih transakcija koje podrazumevaju razmenu osoba (žena i muškaraca) za stvari. Termin *bridewealth* bi se na srpski jezik možda mogao prevoditi i terminom *nevestnina* koji je Stanimirović osmislio, ali ne i u značenju koji mu pridaje ovaj autor, već u uobičajenom antropološkom značenju ovog pojma. Na isti način, za označavanje onag oblika bračnih davanja gde žena i njena porodična ili srodnička grupa daju vredna i dragocena dobra porodičnoj ili srodničkoj grupi budućeg supruga čini mi se da bi kao tehnički termin trebalo zadržati engleski termin *groomwealth*. Ovaj izraz bi se na srpski jezik prevodio kao *bračna nadoknada za muža/supruga*. *Groomwealth* bi se mogao prevoditi terminom *muževnina*, koji takođe dugujemo Vojislavu Stanimiroviću, ali opet ne u značenju koji mu ovaj autor pridaje. Ipak, mi se čini da najmanje rizika nosi u nauci uobičajena upotreba ovih pojmova i njihovih sinonima. U svakom slučaju, da bi se izbegle nedoumice i nejasnoće, kada se se koriste srpski izrazi, engleske originale bi trebalo ostavljati u zagradi jer se radi o analitičkim kategorijama koje imaju jasan sadržaj i značenje.

O drugim principima sklapanja braka i interdisciplinarnim neslaganjima

Interdisciplinarna neslaganja su uočljiva i kada su u pitanju druge analitičke kategorije i tumačenja ostalih oblika bračnih razmena i praksi. Razmotrimo *razmenu osobe za osobu kao princip sklapanja braka*. Ovaj princip sklapanja braka podrazumeva *direktnu* (simetričnu) razmenu između dve srodničke ili porodične grupe koje postaju povezane odnosima afinalnog srodstva. Za razliku od društava u kojima razmena osoba za usluge ili materijalna dobra predstavlja osnovni način uspostavljanja bračnih i afinalnih veza, ovaj bračni princip isključuje mogućnost zamenjivosti i konverzije vrednosti i postulira razmenu osobe za osobu. Kada dolazi do razmene dve osobe (dva muškarca ili dve žene) jedne za drugu radi se, kako ukazuje Godelije, o razmeni dva bića čija je socijalna "vrednost" *a priori* određena kao ista.¹⁶⁵ Sistemi u kojima osobe i njihova svojstva, i materijalna dobra i usluge cirkulišu u različitim sferama razmene u literaturi se opisuju kao "nekonvertibilni" sistemi bračnih razmena. Oblici braka koji se u literaturi označavaju opštim pojmom *brak razmenom sestara* (*sister exchange marriage forms*) navode se kao primeri koji najbolje objašnjavaju i ilustruju ovaj bračni princip.¹⁶⁶ U sinonimskom značenju se koriste i izrazi *brak direktnom razmenom ženaldirektna razmena žena* (*direct women exchange*) i *brak direktnom razmenom* (*direct women exchange; direct exchange marriage*)¹⁶⁷ Međutim, pojam braka razmenom sestara ima

¹⁶⁵ M. Godelier, *L'Énigme du don ...* 69, 203; *Méthamorphoses de la parenté ...* 147, 151. Kritikujući tezu o "razmeni žena" Anet Vajner je odavno pokazala da ne možemo polaziti od pretpostavke, kao što je to činio Levi-Stros, da sestra i supruga imaju univerzalnu ekvivalentnu vrednost. Niti možemo pretpostavljati univerzalnost odnosa brat-sestra čija uloga u reprodukciji društva i društvenih odnosa može biti sasvim različita. Stanovište Morisa Godelieja po ovom pitanju je nešto drugačije. v. A. B. Weiner, *Women of Value, Men of Renow; The reproductive power of women and man*, *Man*, n.s. Vol. 14, 1979: 328-348; Plus précieux que l'or: relations et échanges entre hommes et femmes dans les sociétés d'Océanié, *Annales E.S.C.* Vol. 37, N° 2, 1982: 222-245; *Inalienable possessions ...*

¹⁶⁶ A. Strathern & P. J. Stewart, op. cit. 376. Da bi se naglasilo da se ne radi uvek o rođenim sestrama već i o klasifikatornim tj. drugim srođnicama koje su klasirane u kategoriju "sestara", pojam sestra se ponekad stavlja pod navodnike. Međutim, i kada to nije slučaj podrazumeva se da se ne radi o samo o genealoškim sestrama.

¹⁶⁷ Kao opštu oznaku za oblik braka koji podrazumeva razmenu osobe za osobu Mardok je u *Svetskom etnografskom uzorku* i *Atlasu* koristio izraz "brak razmenom" koji je definisao kao "brakove koji normalno uključuju nadoknadu u obliku sestre ili drugih srođnica mladoženje koje se daju u zamenu za mladu". Pojam braka razmenom odavno nije u upotrebi kao oznaka za ovu kategoriju braka i bračnih davanja. Međutim, uprkos problematičnoj interpretaciji koja je razvijena iz perspektive teorije kompenzacije, jasan je kriterijum klasifikacije – radi se o braku direktnom razmenom osoba. Podse-

najširu upotrebu i predstavlja analitičku kategoriju koja označava način sklapanja braka koji podrazumeva direktnu/simetričnu razmenu bračnih partera između dve grupe i koji isključuje bračna "plaćanja" u dobrima ili radnim uslugama. Potrebno je napomenuti da brak razmenom sestara/direktnom razmenom žena ne treba mešati s pravilom *braka između ukrštenih srodnika* (*cross-cousin marriage*).¹⁶⁸ To istovremeno znači da je njegov sadržaj različit od onog koje mu je pridavao Levi-Stros analizirajući bračne razmene u tzv. elementarnim sistemima srodstva i ne podrazumeva prihvatanje njegovog opšteg interpretativnog modela.¹⁶⁹ Danas znamo da svi brakovi koji nastaju direktnom

tiću, pojam *direktna razmena* označava onaj oblik transakcije koji se šematski može izraziti kao $A \rightarrow B \rightarrow A$. G. P. Murdock, op. cit. 671; A. Schlegel, R. Elul, op. cit. 292.

¹⁶⁸ A. Schlegel, R. Eloul, op. cit. 292. U antropološkoj literaturi pojam "ukršteni srodnici" (engl. *cross cousins*; fr. *cousins croisés*) predstavlja tehnički termin i analitičku kategoriju koja označava decu brata i sestre (rođenih i "klasifikatornih"). U odnosu na *ega*, "ukršteni srodnici" su deca majčinog brata i očeve sestre. Pojam "brak između ukrštenih srodnika" (*cross-cousin marriage*) označava pozitivno, preskriptivno ili preferencijalno, bračno pravilo koje propisuje brak između patrilateralnih, matrilateralnih ili bilateralnih ukrštenih srodnika. S druge strane, pojam "paralelni srodnici" (engl. *parallel cousins*; fr. *cousins parallèles*) označava decu dva brata odnosno dve sestre. Pojam *preskriptivnog bračnog pravila* odnosno *preskriptivnog braka* podrazumeva pravilo koje propisuje da osoba treba da sklopi brak s osobom koja pripada određenoj kategoriji srodnika. Pozitivno pravilo braka između ukrštenih srodnika, u zavisnosti od toga da li se radi o njegovoj bilateralnoj, matrilateralnoj ili patrilateralnoj varijanti, dovodi do različitih oblika bračnih razmena i ima različite "strukturne implikacije", o čemu u antropologiji postoji obimna literatura. Jedino u svom bilateralnom obliku brak između ukrštenih srodnika dovodi do direktne i kontinuirane razmene bračnih partnera između dve grupe ili bračne kategorije. To je, dakle, onaj oblik bračnih razmena koji je Levi-Stros nazivao direktnom razmenom sestara/žena i koji se u savremenoj literaturi označava i kao *sibling-exchange* (razmena parova braće i sestara, genealoških ili klasifikatornih).

¹⁶⁹ Prema Levi-Strovom objašnjenju zabrana incesta i pravilo egzogamije omogućavaju ostvarivanje prvih oblika razmene i recipročnosti kao osnovnog uslova za uspostavljanje društvenih veza. Upravo je *razmena sestara/direktna razmena žena* predstavljala "osnovnu logičku strukturu bračnih običaja" tj. elementarnu strukturu bračnih razmena koja je omogućila uspostavljanje i reprodukovanje društvenih odnosa između dve grupe. Pod pojmom direktna razmena sestara/žena Levi-Stros, dakle, podrazumeva pravilo prema kome sestra muškarca treba da sklopi brak s bratom njegove žene, odnosno ženin brat sa sestrom supruga svoje sestre. Razmena sestara u sledećoj generaciji dovodi do *braka između bilateralnih ukrštenih srodnika* - braka između dece "brata" i "sestre". Dakle, na osnovu bilateralnog pravila o braku između ukrštenih srodnika direktna razmena sestara (žena/supruga) između dve grupe ponavlja se iz generacije u generaciju. Prema Levi-Strosovoj terminologiji radi se o *ograničenoj* bračnoj razmeni između dve srodničke grupe koje postaju istovremeno i "davaoci" i "primaoci" žena. Ovaj oblik braka se nalazi u osnovi tzv. *preskriptivnih simetričnih sistema srodstva* odnosno *elementarnih sistema srodstva s ograničenom razmenom* (tehnički termini uobičajeni u antropološkoj literatu-

razmenom sestara ne dovode do kontinuiranog ponavljanja bračnih veza između dve grupe i ne podrazumevaju postojanje pravila braka između bilateralnih ukrštenih srodnika, kako je pretpostavljao Levi-Stros. Neke direktne razmene mogu biti *ad hoc*, ne moraju se ponavljati i što je najvažnije, nisu izražene u formi pozitivnog bračnog pravila koje se odnosi na osobe koje su srodničkim terminima unapred označene kao potencijalni bračni partneri.¹⁷⁰

Ovaj princip sklapanja braka, dakle, podrazumeva dupliranje brakova između parova srodnika različitog pola koji pripadaju različitim srodničkim grupama. Neki od ovih brakova se mogu pojavljivati kao preferencijalni (npr. brak između dva para rođene braće i sestara, ili između neka dva para klasifikatorne "braće" i "sestara") dok u drugim slučajevima ne postoji tip braka koji se smatra poželjnijim od drugih.

U domaćoj literaturi se, međutim, susrećemo sa sasvim drugačijim i, iz antropološke perspektive, problematičnim tumačenjem ovog oblika bračnih razmena. Tako, razmatrajući "brak razmenom žena" Vojislav Stanimirović navodi primere različitih zajednica u kojima pravilo braka između ukrštenih srodnika postoji u različitim varijantama, bez uvažavanja njihovih različitih društvenih implikacija i činjenice da samo u njegovoj bilateralnoj varijanti (*brak između bilateralnih ukrštenih srodnika*) dolazi do direktna razmene "sestara"/žena između dve grupe.¹⁷¹ Drugim rečima, pod ovim pojmom ne podrazumeva, kao što je slučaj u antropologiji, samo brak koji počiva na principu direktne razmene (*brak razmenom sestara*), već u ovu kategoriju uključuje i brak za koji je karakteristična razmena žena za materijalna dobra (*bridewealth*). Tako se kao jedan od primera za "brak razmenom žena" navode i Kačini koji u antropološkoj literaturi predstavljaju jedan od klasičnih primera za drugačiji tip bračnih razmena i transakcija koji podrazumeva razmenu žena za vredna dobra i usluge, odnosno asimetričnu bračnu razmenu. Kačini imaju pravilo braka između matrilateralnih ukrštenih srodnika koje isključuje direktnu razmenu osoba između dve grupe.¹⁷²

ri). Levi-Stros je priznavao da bi, u strukturalnom smislu, njegova argumentacija mogla biti i obrnuta i da bi ovaj oblik braka mogao biti analiziran i kao razmena muškaraca jer njegova opšta struktura ne bi bila promenjena. Međutim, sledeći svoju opštu postavku o "razmeni žena između grupa muškaraca", smatrao je da bi se takva situacija mogla pretpostaviti samo na nivou hipotetičkog modela. v. C. Lévi-Strauss, op. cit. 35-86, 157-187 (170).

¹⁷⁰ R. Parkin, op. cit. 90. Cf. F. Héritier, *L'Exercice de la parenté*. Gallimar-Seuil. Paris 1981:73-136; M. Godelier, *Méthanorposes de la parenté ...* 145-148, 174-175.

¹⁷¹ V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja ...* 260-263 (261, 262).

¹⁷² Ne radi se, dakle, o direktnoj već o asimetričnoj (generalizovanoj) razmeni koja ne počiva na principu razmene osobe za osobu, već osobe za materijalna dobra. v. E. R. Leach, *Aspects of Bridewealth and Marriage Stability Among the Kachin and Lakhers*, *Man*, Vol. 57, 1957: 50-55; *The Structural Implications of Matrilateral Cross-Cousin Marriage*, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 81, N° 1/2, 1951: 23-55; *Rethinking Anthropology ...* 54-104. Cf. B. Žikić, op. cit. 58-86.

Nepreciznost analitičkog i kategorijalnog aparata dovodi do mešanja različitih pravila i principa sklapanja braka, odnosno drugačijih oblika bračnih razmena i transakcija. Na primer, iznosi se da pravilo braka između ukrštenih srodnika (*cross-cousin marriage*) imaju društva, poput na primer marokanskog, u kojima postoji sasvim drugačije bračno pravilo koje podrazumeva brak između dece dva brata (brata i sestre od strica). Ovaj tip braka u antropologiji je poznat kao *brak između patrilateralnih paralelnih srodnika* (*patrilateral parallel cousin marriage*) ili kao tzv. "arapski brak". Istovremeno se tvrdi da brak između ukrštenih srodnika dovodi do endogamije, što je u suprotnosti s principom njegovog funkcionisanja i njegovim sociološkim implikacijama. Pri tome se kao primeri braka između ukrštenih srodnika navode i društava u kojima ovo bračno pravilo postoji u nekoj od varijanti (npr. australijska), ali i ona koja praktikuju brak razmenom sestara, ali koja zabranjuju brak između ukrštenih srodnika (npr. Barije), kao i društva u kojima ne postoji ovo bračno pravilo kao ni direktna razmena osoba između dve grupe, već nalazimo "arapski brak" (npr. marokansko).¹⁷³ Ukratko,

¹⁷³ "Tako je, čini se, nastala upravo da bi se egzogamija učvrstila kao pravilo, s vremenom razmena žena je u jednom svom vidu (*cross-cousin marriage*) postala proračunato uvedeni znak endogamije. Naime, da se imovina roda ili veće porodice ne bi osipala, ili da bi se sačuvala čistota kaste, dolazilo je do razmene devojaka između rođaka. Po marokanskim selima, mladići se žene sestrama od stričeva da bi se imovina sačuvala u istoj patrilinarnoj porodici. Međurodačku razmenu žena praktikuju u Avganistanu, Kačini u Burmi i Kini, Tingui u Maleziji, u Dahomeju, Nzeme iz jugozapadne Gane, u Boscvani, Kgatle i Lobedu iz južne Afrike, Aborodžini u Australiji, dok joj na Šri Lanki pribegavaju da bi sačuvali čistotu kaste. Vukomanović izveštava da u Konavlima, takođe 'ima slučajeva, osobito ako je neko nasleđe, da se uzimaju deca od dva brata ili od brata i sestre'". (podvukao V. S.) Ibid. 262. Ukratko, u istu kategoriju braka i bračnih davanja svrstavaju se sasvim različita bračna pravila i bračne prakse. Iz perspektive savremene antropologije, ovakav pristup, koji ne pravi razliku između različitih tipova braka koji počivaju na različitim bračnim pravilima i principima, te stoga primenjuju i drugačije vrste bračnih transakcija, nije prihvatljiv. Npr. Kačini primenjuju matrilateralno pravilo braka između ukrštenih srodnika, koje implicira razmenu žena za materijalna dobra (*bridewealth*), dok u australijskim društvima i sitemima pravilo braka između bilateralnih ukrštenih srodnika pretpostavlja brak direktnom razmenom sestara tj. razmenu osobe za osobu, a isključuje mogućnost razmene žena za materijalna dobra. Lovedu imaju *bridewealth* sistem i razmenjuju žene za dobra, dok Barije u okviru društva primenjuju pravilo razamene "sestara" (osobe za osobu), a brak koji uključuje materijalna davanja (*bridewealth*) praktikuju sa osobama iz drugih društava. Dakle, brakovi koje nalazimo u ovim društvima ne mogu ni na koji način biti svrstani u istu kategoriju braka i bračnih transakcija. Još manje se može povlačiti paralela između braka kod konavljanskih seljaka kod kojih "ima slučajeva" da deca dva brata ili brata i sestre sklope brak iz ekonomskih razloga i bračnog sistema u kastinskom sistemu Šri Lanke, koja spada u region *dravidskog srodstva*, koji je povezan s pozitivnim bračnim pravilom između ukrštenih srodnika i gde postoji sistem miraza. Ukratko, radi se o pristupu koji počiva na

mnogi od navedenih primera braka ne mogu se svrstati u kategoriju braka direktnom razmenom sestara/žena. Takođe, ovaj autor iznosi da je "većina pisaca saglasna da je brak razmenom žena jedan od najdrevnijih načina sklapanja braka".¹⁷⁴ Međutim, zbog nepreciznosti analitičkih kategorija, iz teksta nije odmah sasvim jasno na koji se oblik bračnih razmena izraz "brak razmenom žena" odnosi. Pre svega jer se ovim pojmom ne označavaju samo načini sklapanja braka kojii počivaju na principu razmene osobe za osobu već. Ipak, iz teksta se može zaključiti da među ovim različitim načinima sklapanja braka koje autor tretira kao "brak razmenom žena", "najdrevniji" način predstavlja brak direktnom razmenom sestara između dve grupe. Dakle, onaj oblik bračnih razmena koji je Levi-Stros smatrao elementarnim oblikom uspostavljanja društvenih veza i koji je definisao kao brak *direktnom razmenom žena/sestara*, a koji se u savremenoj antropologiji označava i kao *sibling-exchange* (brak razmenom baće i sestara). Drugim rečima, radi se o preskriptivnom pravilu braka između *bilateralnih ukrštenih srodnika*.¹⁷⁵ Stanimirović smatra da u

pretpostavci da je brak moguće tretirati kao autonomni fenomen koji je nezavisan od drugih aspekata srodničkog sistema i društva, što je pristup koji je u suprotnosti s antropološkom perspektivom.

¹⁷⁴ Ibid. 262.

¹⁷⁵ Do ovog zaključka dolazim na osnovu toga što autor navodi Janomame, za koje je ovaj tip braka karakterističan, kao primer braka kakav je mogao biti u "pradavnim vremenima". Smatrajući da "*primer jednog od poslednjih kanibalističkih plemena na zemaljskoj kugli može poslužiti kao prihvatljiva analogija s pradavnim vremenima*" Stanimirović zaključuje da je to jedan od "najdrevnijih načina" sklapanja braka. U prilog svom stanovištu poziva se npr. na Vestermarka i Gudija čija tumačenja teško mogu biti upoređiva. Levi-Stros, koji je razvio čitavu teoriju srodstva i društva dokazujući da je brak direktnom razmenom žena/sestara predstavljao prvobitni oblik bračnih razmena nije uzet u obzir. Na njega se u delu teksta koji tretira "razmenu žena" referira samo na jednom mestu i daje ne sasvim precizno tumačenje njegovog objašnjenja. (Ibid. 261). Ovde je potrebno dati i jednu napomenu metodološkog karaktera. Naime, u antropologiji je odavno odbačeno shvatanje da je istorijske procese moguće tumačiti na osnovu logičkih pretpostavki i analogija sa savremenim "primitivnim" društvima (tzv. logičko-istorijski metod koji je odlikovao viktorijansku evolucionističku antropologiju i koji je označen i kao metod "spekulativne istorije"). Ovakvo shvatanje, koje počiva na pretpostavci da neka savremena društva i narodi predstavljaju "survivale", ostatke iz prošlosti i da mogu poslužiti kao "prihvatljiva analogija" za rekonstruisanje porekla ljudskog društva i društvenih institucija često je, kako se pokazalo, dovodilo do pogrešnih paralela. Savremena antropologija zaključke o istorijskim transformacijama srodstva i braka donosi na osnovu konkretnih etnografskih i istorijskih podataka i do sada već raspolaze ogromnim korpusom građe koja je omogućila donošenje opštijih zaključaka i tumačenja. Ovi zaključci se preispituju, dopunjavaju i usložnjavaju svaki put kada se pojave novi podaci koji otvaraju nova pitanja i nove perspektive i mogućnosti tumačenja. v. R. Parkin with L. Stone, op. cit. 1-2; M. Godelier, *Méthamorphoses de la parenté ...* 537.

"kasnijoj fazi razmena žena nije morala biti istovremena. Čak je dolazilo i do drugačijeg pristupa ovoj razmeni narušavanjem reciprociteta. Zadobijajući time prestižnu reputaciju, jedna grupa davala je svoje žene drugoj grupi koja joj je za uzvrat davala darove ili kakve usluge, utirući put kupovini mlade. Međutim, za razliku od prave cene za mladu kada je ekonomski momenat od presudnog značaja, u ovom slučaju grupa koja daje ženu (*wife-givers*) pribavlja time viši položaj u odnosu na grupu koja je dobija (*wife-takers*). Pored Kačina (oblast Burme, Asama i Junana), koje je opisao Lič, ovakvu vrstu sklapanja braka upražnjavale su i Kajove."¹⁷⁶ Hipotetička "faza" koja prethodi ovom obliku braka je, kako se objašnjava, ona u kojoj su žene razmenjivane za darove i različite usluge kada je grupa "davalaca" žena "pribavljala viši položaj u odnosu na grupu koja je dobija". Kao jedan od primera se navodi i brak kod Kačina i istraživanja Edmunda Liča i na taj način se na neadekvatan način interpretiraju podaci i tumačenja koja ovaj autor iznosi. Radi se o društvu s *preskriptivnim asimetričnim sistemom srodstva* i bračnih razmena gde vredna materijalna dobra i usluge cirkulišu u suprotnom smeru u odnosu na suprugu (brak uz *bridewealth*). Ista napomena se odnosi i na brak kod Kajova i tumačenje Džejn Kolijer. Ukratko, radi se o interpretaciji koja počiva na logičkim pretpostavkama o "fazama" razvoja koje nemaju potvrdu u antropološkim istraživanjima.¹⁷⁷ Potrebno je reći da ideja o stadijumima i fazama, čak i kada to nije namera, neizbežno uvodi evolucionističku perspektivu. Kako ukazuje Godelije, iako je Levi-Stros svoju teoriju razvijao u vreme kada su antropolozi još uvek morali da se oslobađaju ostataka evolucionističkog pristupa, danas smo daleko od ideje da je različite institucije i društvene i srodničke sisteme moguće tumačiti kao sukcesivne stadijume.¹⁷⁸

Iz dosadašnjeg izlaganja i ovde iznetih napomena jasno je da se radi o pristupu i tumačenjima koja su različita od savremenih antropoloških saznanja i objašnjenja. Kada razmena osobe za osobu predstavlja poželjni ideal i osnovni princip sklapanja braka to ne znači, kako ukazuje Godelije, da društva koja primenjuju ovaj bračni princip ne poznaju i ne praktikuju i ne-recipročne oblike bračne razmene koji podrazumevaju razmenu osoba za materijalna dobra. Ovi različiti oblici bračnih razmena mogu istovremeno postojati u društvenoj praksi,

¹⁷⁶ Ibid. 262.

¹⁷⁷ O antropološkim tumačenjima asimetričnog sistema srodstva i bračne razmene, a tako i srodničkog i bračnog sistema kod Kačina i Kajova v. npr. E. R. Leach, *Political Systems of Highland Burma. A Study of Kachin Social Structure*. Athlone Press London 1954; *Rethinking Anthropology* ... 54-104, 114-123; J. Fishburne Collier, Rank and Marriage: Or, Why High-Ranking Brides Cost More, u: J. Fishburne Collier and S. Junko Yanagisako (eds.), *Gender and Kinship. Essays Toward a Unified Analysis*. Stanford University Press. Stanford 1987: 197-220; F. Zimmermann, op. cit. 89-93; R. Delière, op. cit. 103-106; M. Godelier, *Métamorphoses de la parenté* ... 188-191, 192, 535, 544.

¹⁷⁸ M. Godelier, ibid. 545.

ali se ne primenjuju u istim situacijama niti u istom cilju. Stoga je "apsurdno verovati da se društvena evolucija odvija od jednostavnog ka složenom". To istovremeno znači da mehanička podela na društva koja poznaju samo principe direktne razmene i ona koja pak odlikuje asimetrična razmena (gde se brak sklapa putem razmene osobe za materijalna dobra) nema osnova.¹⁷⁹ Bez ulaženja u širu raspravu o istorijskim transformacijama srodstva i braka dovoljno je pomenuti, na primer, da komparativni podaci o ranim indo-arijskim i indo-evropskim društvima ne potvrđuju ovaj pretpostavljeni pravac razvoja. Naime, prema sadašnjim saznanjima, brak između ukrštenih srodnika nije predstavljao odliku socijalne strukture proto-indoevropskih društava i njihovog srodničkog i bračnog sistema.¹⁸⁰ Uopšteno posmatrano, antropološka saznanja i tumačenja pružaju drugačiju i kompleksniju sliku o istorijskim transformacijama srodstva i braka od one koju nalazimo u Stanimirovićevim radovima koji ova tumačenja ne uzima u obzir, verovatno zbog toga jer polazi od pretpostavke da je istorijski razvoj institucije braka i bračnih davanja moguće analizirati nezavisno od drugih aspekata srodničkog, društvenog i kulturnog sistema.¹⁸¹

Kada su u pitanju *radna davanja kao princip sklapanja braka* radi se o takvom obliku bračnih razmena i transakcija gde muškarac pruža radne i druge (npr. ritualne) usluge svojim budućim afinalnim srodnicima. Ovaj način sklapanja braka u antropologiji je poznat kao *brideservice/fr. prestations en travail* (bračna radna davanja).¹⁸² U društvima u kojima je pružanje radnih usluga

¹⁷⁹ M. Godelier, *La Production des Grands Hommes...* 96. Cf. *L'Énigme du don...* 196-197; *Méthamorphoses de la parenté...* 154; F. Héritier, op. cit. 73-136; A. Strathern & P. J. Stewart, op. cit. U tom smislu su zaključci Vojislava Stanimirovića o evoluciji braka i bračnih davanja iz antropološke perspektive neprihvatljivi.

¹⁸⁰ v. P. Friedrich, Proto-Indo-European Kinship, *Ethnology*, Vol. V, N° 1, 1966: 1-36; T. R. Trautmann, *Dravidian Kinship ...* 316-356.

¹⁸¹ Na osnovu etnografskih i istorijskih podataka evolucija sistema srodstva i braka u mnogim regionima sveta danas je dobro dokumentovana i rekonstruisana. Do sada raspoloživi podaci omogućili su teoretičarima srodstva da donesu opštije zaključke i pruže "globalnu sliku" o pravcima strukturalnih i istorijskih transformacija srodničkih i bračnih sistema. Kako se ovde ne mogu detaljnije baviti pitanjem istorijskih transformacija srodstva, dovoljno je reći da srodnički sistemi evoluiraju i da postoji više pravaca evolucije. Radi se o ireverzibilnim procesima strukturalnih i istorijskih transformacija do kojih je dolazilo u određenim društvenim i istorijskim okolnostima čiji je rezultat bila promena pravila na osnovu kojih je organizovan brak, kao i principa koji organizuju poreklo, nasleđivanje i transmisiju dobara. Više o tome: M. Godelier, T.R. Trautmann and T. Sie Fat (eds.), *Transformations of Kinship*; M. Godelier, *Méthamorphoses de la parenté ...* 538, 511-553; 555-569.

¹⁸² Lorel Bosen ukazuje na neadekvatnost termina *brideservice* (rad za nevestu) jer implicira da rad muškarca predstavlja nadoknadu za suprugu i na taj način doprinosi održavanju osporene teorije kompenzacije i shvatanju da su žene pioni u bračnim razmenama i transakcijama. Međutim, kako je termin *brideservice* još uvek uobičajen

osnovni princip sklapanja braka, materijalna dobra ne posreduju u bračnim razmenama i ne dovode uspostavljanje društvenih veza i odnosa afinalnog srodstva. Za razliku od društava u kojima osnovni princip braka predstavlja razmena osoba za materijalna dobra (*bridewealth*) ovde odnos između ljudi i stvari odlikuje "netransformatibilnost" – predmeti ne mogu biti zamena za osobe i njihova svoja.¹⁸³ Ovom obliku bračnih davanja Vojislav Stanimirović gotovo ne posvećuje pažnju i tretira ga kao "podvrstu braka kupovinom mlade (koja je) raširena u siromašnijim društvima, (a koja je) podrazumevala da je mladoženja umesto plaćanja cene morao da radi u porodici svoje buduće žene (*bride-service*)".¹⁸⁴ Razlikovanje *bridewealth* i *brideservice* sistema u antropologiji se, međutim, smatra napretkom u odnosu na nekadašnju teorijsku perspektivu koja je sva prekapitalistička ne-zapadna društva tretirala kao jedinstvenu "formaciju" i na taj način zanemarivala razlike koje postoje među njima.¹⁸⁵

Umesto zaključka: logika robe, logika dara

Može se reći da se osnovna razlika između razmene dara i robne razmene, koja je u ovom tekstu više puta naglašavana, ogleda u tome što se putem dara uspostavljaju dugotrajni društveni odnosi, dok je prilikom kupovine i prodaje bilo kakav trajan socijalni odnos između strana uključenih u transakciju čista slučajnost.¹⁸⁶ Davanje dara stvara dug koji mora biti vraćen i koji obavezuje na uzdarje i stoga se može reći, kako ističe Gregori, da društvena logika dara počiva na "ekonomiji duga".¹⁸⁷ Ovaj zaključak potvrđuje i analiza Edmunda Liča koji je isticao da razmena dara, sa stanovišta učesnika u razmeni, predstavlja *delimičnu* otplatu duga (podvukao E. L.). Jer, kada bi dug stvoren inicijalnim davanjem dara bio potpuno otplaćen (davanjem uzdarja), onda bi odnosi između primaoca (dužnika) i davaoca dara (kreditora) prestali da

u literaturi, da bi se izbegle konceptualne nejasnoće, predlažem da se prevodi kao *bračna radna davanja* uz istovremeno korišćenje uobičajenog engleskog izraza koji bi se označavao italikom i ostavljao u zagradi (ili obrnuto). L. Bossen, op. cit. 130.

¹⁸³ M. Strathern, *Kinship and Economy* ... 204.

¹⁸⁴ V. Stanimirović, *Brak i bračna davanja* ... 277. Stanimirović, međutim, skreće pažnju da se u literaturi ukazuje na razlike između ovih vrsta bračnih davanja.

¹⁸⁵ v. M. Strathern, op. cit. 195-197. Više o "ekonomiji radnih davanja" v. J.F. Collier, M. Z. Rosaldo, *Politics and Gender in Simple Societies*, u: S. B. Ortner and B. Whitehead (eds.), *Sexual Meanings*. Cambridge University Press. Cambridge 1981:275-329; L. Bossen, op. cit. 130-133; S. Junko Yanagisako, *Toward a Unified Analysis of Gender and Kinship*, u: J. Fishburne Collier and Sylvia Yanagisako (eds.), op. cit. 42-46; B. Dean, op. cit. 87-110; J. Overing, op. cit. 77-99.

¹⁸⁶ D. Ford with M. Douglas, *Primitive Economics*, u: H. L. Shapiro (ed.), op. cit. 330.

¹⁸⁷ C. A. Gregory, *Gift and Commodities* ... 19ff.

postoje.¹⁸⁸ Stoga su i Lič i Gregori ukazivali da razmenu dara treba shvatati kao mrežu odnosa duga čiji je cilj stvaranje socijalnih veza personalnog karaktera između osoba i grupa koje su uključene u transakciju. Kako osećanje duga/zaduženosti podrazumeva da između dve strane postoje prava i obaveze, Lič je smatrao da odliku svakog trajnog odnosa predstavlja upravo "potencijal da se uđe u dug".¹⁸⁹ Drugim rečima, pravo da se očekuju različite vrste usluga i pomoći, dobrovoljna davanja (darovi) naizgled lišena svakog interesa koja, međutim, pretpostavljaju obavezu uzvratanja dara kao osnovni uslov postojanja i reprodukcija ove vrste odnosa.

S druge strane, prilikom tržišne razmene, bez obzira da li se roba trampili ili razmenjuje za novac, učesnici u transakciji su po njenom okončanju vlasnici onoga što kupili ili trampili. Dok su pre razmene bili u odnosu međusobne zavisnosti jer svoje potrebe nisu mogli zadovoljiti jedan bez drugog, po okončanoj transakciji međusobno su nezavisni i nemaju nikakve obaveze jedan prema drugom.¹⁹⁰ Dakle, kupoprodajni odnos znači poništavanje duga i potpuno odvajanje kupljene "stvari" od prethodnog vlasnika.

Međutim, kako ukazuju različiti teoretičari, dug koji je stvoren putem davanja dara ne može nikada biti u pravom smislu reči izbrisan, jer na osnovu logike dara, uzdarje stvara ekvivalentan dug kod inicijalnih davalaca kod kojih smo bili u dugu. Dakle, društvena logika koja se nalazi u osnovi razmene dara ne počiva na pretpostavci da dug nastao darom treba da bude poništen, već da putem uzdarja treba da bude izbalansiran.¹⁹¹ Pre svega zato što postoji moralna obaveza da se tokom određenog perioda odnos ujednači, da se dá uzdarje i dug "izmiri", čak i u odnosima u kojima se ne vodi striktno računa o tome ko kome

¹⁸⁸ E. R. Leach, *Social Anthropology*, Fontana Press. Glasgow. 1982:152.

¹⁸⁹ Ibid. 153. Cf. C. A. Gregory, op. cit. Da bi ilustrovao na koji način svaki trajan odnos podrazumeva osećanje zaduženosti, odnosno postojanje određenih prava i obaveza između dve strane, Lič navodi primer "redovnog kupca" kome prodavac na pijaci da kredit u slučaju da ostane bez gotovine. Iako osoba nema zakonsku obavezu da vrati, "ako sam redovan kupac, a vlasnik tezge mi da kredit jer se desilo da sam ostao bez gotovine, imam obavezu da se vratim. A kada dođem ponovo, bez sumnje ću obaviti još jednu kupovinu itd. Upravo je to ono što pojam redovni kupac (*regular customer*) znači: *mušterija koja ima potencijal da uđe u dug*. Svi trajni odnosi imaju tu osobinu; kada je odnos aktiviran, zainteresovane strane ulaze u razmenu dara, ali tokom ostalog vremena, dok je odnos u stanju mirovanja, on (odnos) postoji jedino kao osećanje zaduženosti – to jest (kao osećanje) prava i obaveza između strana." (podvukao E. L.). Na taj način, Lič je istovremeno ukazao da dar i robu, razmenu dara i tržišnu razmenu ne treba razumevati kao nepomirljive suprotnosti i tumačiti u kategorijama opozicije, što je i stanovište savremene antropologije.

¹⁹⁰ M. Godelier, *L'énigme du don ...* 62; M. Strathern, *Kinship and Economy ...* 204.

¹⁹¹ M. Godelier, *La production des Grandes Hommes ...* 51; *L'énigme du don ...* 60-61; *Méthamorphoses de la parenté ...* 146-148.

duguje i ko šta duguje.¹⁹² Kako davanje dara stvara dug i obavezuje, cilj transakcija koje počivaju na logici razmene dara se ne poklapa s ciljem tržišnih transakcija i robne razene.

Posmatrano u kontekstu sklapanja braka, da je cilj bračnih transakcija poništavanje duga bilo bi dovoljno dati uzdarje u vrednosti dara i dug bi bio anuliran a učesnici u razmeni bi bili oslobođeni bilo kakvih međusobnih obaveza.¹⁹³ Međutim, upravo se suprotno dešava, bilo da je u pitanju brak razmenom osobe za osobu ili osobe za materijalna dobra, ili drugi oblici bračnih transakcija. Na primer, u slučaju braka razmenom osobe za osobu (*razmena sestara*) istraživanja pokazuju da se razmena usluga, poklona i drugih davanja između učesnika u bračnoj transakciji nastavlja tokom života supružnika i njihovih potomaka i da po okončanju bračnog rituala odnos nije lišen obaveznosti i očekivanja.¹⁹⁴ Na isti način, davanje materijalne bračne kompenzacije (*bridewealth*) ne znači da je dug grupe koja je dala vredna dobra za ženu poništen tokom ceremonije, jer će druga "plaćanja" i razmene darova uslediti, na primer prilikom rođenja svakog deteta koje će bračni par imati, kao i u drugim situacijama. Drugim rečima, *bridewealth* davanje predstavlja samo prvi u nizu darova (i uzdarja) koji je pokrenut sklapanjem braka.¹⁹⁵ Međutim, darovi koji cirkulišu u "univerzumu srodstva" nisu samo rezultat velikodušnosti osoba, već predstavljaju deo obaveza koje su nametnute pojedincima i grupama na osnovu činjenice da su srodnici ili da to žele postati.¹⁹⁶ Jer, u svim društvima srodničke veze, ili bar neke od njih, one koje se smatraju najznačajnijim, predstavljaju izvor obaveza i duga, konceptualizovane su na taj način i življene su kao takve.¹⁹⁷

U prilog kritici teze o braku "kupovinom žena" govori i činjenica da žene i posle sklapanja braka nastavljaju da imaju prava u svojoj grupi rođenja, kao i da stiču i prava i obaveze u okviru grupe svoga muža. Takođe, treba imati u vidu da su afininalni srodnici u sledećoj generaciji transformisani, u zavisnosti od sistema srodstva, bilo u krvne srodnike (kao u našem sistemu srodstva), bilo u krvne i afinalne srodnike (kao u dravidskom sistemu srodstva).¹⁹⁸ Drugim rečima, putem braka se stvaraju odnosi srodstva koji su priznati i traju i u narednim generacijama.

Iz dosadašnjih napomena je jasno da dobra koja se daju za ženu (ili muškarca) prilikom sklapanja braka (*bridewealth, groomwealth*) funkcionišu kao

¹⁹² E. R. Leach, *Social Anthropology* ... 154.

¹⁹³ M. Godelier, *Méthamorphoses de la parenté* ... 96.

¹⁹⁴ M. Godelier, *La production des grand hommes* ... 51; *L'énigme du don* ... 60 ; *Méthamorphoses de la parenté* ... 147.

¹⁹⁵ *Méthamorphoses de la parenté* ... 152 (148-158).

¹⁹⁶ Ibid. 95.

¹⁹⁷ Ibid. 96.

¹⁹⁸ Ibid. 164,165.

sredstva socijalne, a ne ekonomske, robne razmene. To, međutim, ne znači da bračna praksa koja počiva na principu razmene osobe za stvari ne stvara različite mogućnosti za nejednakosti, političke i ekonomske kalkulacije i strategije, kako je to Levi-Stros nekada mislio pretpostavljajući da razmena dara automatski dovodi do uspostavljanja odnosa saradnje, uzajamnosti i solidarnosti koji se između učesnika u razmeni obnavljaju iz generacije u generaciju. Naprotiv. Salins je davno ukazao na političke aspekte dara naglašavajući da razmena dara ne podrazumeva odnose jednakosti i bezuslovne solidarnosti, i da ideologija reciprociteta često prikriva nejednakosti u distribuciji socijalne, političke i ekonomske moći.¹⁹⁹ Na isti način, Lič naglašava da gotovo u svim vrstama društvenih odnosa postoji određen stepen nejednakosti i moći, i da je vrlo retko da je status dve osobe koje su uključene u odnos sasvim isti.²⁰⁰ Ukratko, savremena antropološka tumačenja dara naglašavaju da odnosi koji se uspostavljaju putem razmene dara ne predstavljaju odnose uzajamnosti, nezainteresovanosti i velikodušnosti. Iza prividne nezainteresovanosti i uzajamnosti mogu se skrivati odnosi "sračunate darežljivosti" kao i odnosi koji počivaju na moći i nejednakosti.²⁰¹ Kako ukazuje Moris Godelije, kada se osoba razmenjuje za dragocenosti i bogatstvo postaje moguća prava *ekonomska politika srodstva*. Jer, bogatstvo obezbeđuje supruge, a supruge doprinose stvaranju bogatstva. Na taj način same žene postaju bogatstvo.²⁰² (podvukla Z. I.)

Stefan Breton, s druge strane, govori o *ekonomiji osoba* kada razmatra upotrebu tradicionalnog novca ("paleo-novac", "primitivni novac") u regulisanju različitih vrsta društvenih obaveza i društvenog duga (npr. "plaćanje" bogovima ili precima, "plaćanje" bračne kompenzacije ili nadoknade za ubistvo). Različite vrste ovog "paleo-novca" predstavljaju sredstvo kupovine dobara, svih vrsta robe, ali mogu biti i sredstvo za socijalna plaćanja, za regulisanje društvenih obaveza. Ukratko, upotreba tradicionalnog novca može biti proširena i na osobe, bogove, pretke, odnosno na rituale kao ne-tržišne situacije koje u određenom društvenom i kulturnom kontekstu imaju poseban značaj. Međutim, Breton ističe da je funkcija ovog novca na tržištu dobara sekundarna jer su dragoceni predmeti koji funkcionišu kao novac shvaćeni pre svega kao predmet dara koji omogućava da se uspostavi društveni odnos (brak ili politički savez) ili da se taj odnos obnovi ("plaćanje" precima ili bogovima ili kompenzacija ubistva). Takođe, brojna "egzotična društva" upotrebu novouvedenog papirnog novca ograničavaju na "robne situacije" dok za regulisanje socijalnih obaveza koriste svoje tradicionalne

¹⁹⁹ M. Sahlins, op. cit. 224ff.

²⁰⁰ E. R. Leach, *Social Anthropology* ... 158.

²⁰¹ v. A. B. Weiner, *Inalienable Possessions* ... 146-148, 149-155; Reciprocity; M. Godelier, *L'énigme du don* ...206-210.

²⁰² M. Godelier, *La production des grands hommes* ...53 ; *L'énigme du don* ... 203 ; *Métamorphoses de la parenté* ... 148.

monetarne oblike (npr. školjke-novac). Posmatrano u kontekstu sklapanja braka, ovaj tradicionalni novac koji se daje za nevestu predstavlja uzdarje za prava na osobu. U tom smislu, kako naglašava ovaj autor, u ovim društvima možemo govoriti o ekonomiji osoba u meri u kojoj se radi o pravima na osobe (bračna kompenzacija) ili definiciji i transformaciji njihovog identiteta (posmrtna kompenzacija i dr.). Drugim rečima, u ekonomiji osoba novac nije toliko sredstvo plaćanja koliko sredstvo transfera ili dara koji ima za cilj da "proizvede društvene odnose u okviru kojih, i zahvaljujući kojima su konstruisane žive osobe u društvu koje se reprodukuje".²⁰³

Uopšteno posmatrano, dragocena dobra u ovim društvima vrlo često imaju dvostruku prirodu. Istovremeno su i roba i nisu roba, "novac" i predmeti dara što zavisi od konteksta u kom se upotrebljavaju, od toga da li su tramljeni između grupa ili cirkulišu u okviru grupe, kao i u zavisnosti od toga u kojim se društvenim situacijama upotrebljavaju.²⁰⁴ Kako ukazuje Godelije, u društvima sa *bridewealth* ekonomijom (društva sa *big man*-om u njegovoj klasifikaciji) apstraktan odnos koji izjednačava konkretno ljudsko biće i određene stvari i sam ima svoje granice.²⁰⁵ Ove granice mogu biti pređene kada *sve*, ili skoro sve, stvari i usluge postanu roba koja se međusobno može meriti istom merom. (podvukao M.G.) A to je moguće samo kada novac funkcioniše kao univerzalni novac, kada skoro sve što je korisno ljudima može da se proda ili kupi, i kada i sama ljudska bića i njihovo telo, ili bar neki njegovi delovi (ili njihova upotreba) imaju cenu koja se meri istim novcem. "Tako se čitavo društvo predstavlja kao jedno gigantsko tržište. Na Zapadu i u određenim delovima Azije smo tu. U tom pravcu se razvijaju sva druga društva planete od kojih ni jedno ne može da izbegne direktni ili indirektni pritisak kapitalističkih uslova razvoja."²⁰⁶ Inflacija *bridewealth* koja je konstatovana u Okeaniji, Africi ili Aziji predstavlja direktnu posledicu šireg uključivanja društva u tržišnu ekonomiju, bilo lokalnu ili svetsku. Tako, na Novoj Gvineji, na primer, brak s kćerkom *big man*-a ili regionalnim poslanikom u Nacionalnoj skupštini danas može podrazumevati bračnu nadoknadu i redistribuciju više stotina svinja (od kojih su neke kupljene novcem na obližnjim farmama), čemu se ponekad dodaje *Toyota* ili kamion *Nissan* i više hiljada kina u gotovini.²⁰⁷ Ova integracija u procese tržišne ekonomije dovodi do opšte upotrebe novca u društvenim

²⁰³ S. Breton, Monnaie et économie des personnes, *L'Homme*. Revue française d'anthropologie. N°162, 2001. Questions de monnaie. <http://lhomme.revues.org/document154.html>

²⁰⁴ v. M. Godelier, Aux sources de l'anthropologie économique ... Više o predmetima-novcu i svetim i dragocenim objektima koji funkcionišu kao zamena ljudi i bogova v. M. Godelier, *L'énigme du don* ... 149-202.

²⁰⁵ *L'énigme du don* ... 211.

²⁰⁶ Ibid. 211.

²⁰⁷ M. Godelier, *Méthamorphoses de la parenté* ... 151.

razmenama koje su tradicionalno bile ne-ekonomske (kakvi su rituali), i istovremeno naglašava i uvećava razlike u bogatstvu između pojedinaca i između srodničkih grupa koje uvek čine važan element socijalne strukture lokalnih teritorijalnih grupa. Na taj način, kako ističe Godelije, ovaj proces dovodi do razvoja pravog *trafikinga žena* (*traffic of women*), fenomena koji ne postoji u okviru razmene sestara prilikom sklapanja braka.²⁰⁸

Međutim, opisani proces globalizacije i monetarizacije ne pretpostavlja, kao što je Mos nekada mislio, da se razvoj društva odvijao od društava zasnovanih na recipročnoj razmeni i "moralu dara" ka savremenim društvima tržišne razmene. Antropološka istraživanja pokazuju da se ne radi o "dugoj tranziciji" od razmene dara ka tržišnoj razmeni, kao i da tržišni odnosi nigde nisu nepoznati, bilo da se radi o trampci ili razvijenijim oblicima tržišnih odnosa. Jedino se razlikuje njihov značaj u internom funkcionisanju datog društva.²⁰⁹ Dakle, društvena logika dara jeste drugačija, ali ne i sasvim suprotna od logike robne razmene, kako se dugo smatralo. Uostalom, u antropologiji je odavno ukazano da razlike između razmene dara i robne razmene ne treba tumačiti kao opozicije i nepomirljive suprotnosti.²¹⁰

Na osnovu svega što je do sada rečeno, stanovište savremene antropologije prema tezi o "kupovini žena" u kontekstu sklapanja braka može biti izraženo na vrlo sažet način: ako smo danas daleko od nekada čuvene Levi-Strosove formule o razmeni žena kao dara "od strane muškaraca i za muškarce", još smo dalje od ideje o "braku kupovinom žena" i trgovini ženskim produktivnim i reproduktivnim moćima. "Davanje bračne nadoknade, *bridewealth*, nije, dakle, 'kupovina' žene".²¹¹

Zorica Ivanović

Anthropological Critique of the "Marriage by Wife Purchase" Thesis as a Contribution to the Rethinking of Interdisciplinarity

Anthropological research demonstrates that exchanges and transactions related to marriage alliances, regardless of their central organising principle and form, are not governed by the logic of the market but by the logic of gift exchange. Thus, the exchange of women for worthy material goods and valuables (*bridewealth*), which is (or has been) a dominant form of marriage transactions in Africa and some parts of Asia and Oceania, cannot be understood as commodity exchange and "wife purchase". The

²⁰⁸ Ibid. 152.

²⁰⁹ M. Godelier, *L'énigme du don ...* 218.

²¹⁰ v. M. Sahlins, op.cit. 200-337; M. Panoff, Marcel Mauss "The Gift" Revisited, *Man*, n.s., Vol. 5, N° 1, 1970:60-70; E. R. Leach, *Social anthropology ...* 149-175.

²¹¹ M. Godelier, *Métramorphoses de la parenté ...* 164.

"marriage by wife purchase" thesis, developed within a Victorian evolutionist paradigm, has been rejected in anthropology a long time ago. At the same time, some more recent research showed that the exchange of persons for goods as a principle of marriage exchanges and transactions does not entail only the practice of exchanging women for material goods. In some societies, marriage transactions are based on the principle of exchanging men for goods (*groomwealth*). This research called into question, once again, not only the "wife purchase" theory but also Levi-Strauss' fundamental assumption about the "exchange of women between groups of men".

In response to the fact that the "marriage by wife purchase" thesis is still regarded as an adequate explanation not only in the popular discourse but also in the Serbian scientific literature, this article seeks to offer an anthropological critique of the thesis and to draw attention to some key interdisciplinary disagreements that emerge in the interpretation of this particular form of marriage transactions. The article also discusses theoretical and epistemological assumptions which underpin the "marriage by purchase" thesis, as well as the process of critical examination that led anthropology to discard the thesis. From a contemporary anthropological perspective, the article suggests a possibility to explore a cultural and political economy of the gift, since the logic of gift is different from but not diametrically opposed to the logic of commodity exchange.

Key words: marriage, transactions, goods, gift, purchase, exchange, interdisciplinarity